

RAPPORTER

90/21

**KVINNER OG MENN
I NORGE**

AV
MARIT WÅRUM

STATISTISK SENTRALBYRÅ
CENTRAL BUREAU OF STATISTICS OF NORWAY

RAPPORTER FRA STATISTISK SENTRALBYRÅ 90/21

KVINNER OG MENN I NORGE

Av

MARIT WÅRUM

**STATISTISK SENTRALBYRÅ
OSLO-KONGSVINGER**

**ISBN 82-537-2999-5
ISSN 0332-8422**

EMNEGRUPPE
20 Generelle sosiodemografiske emner

ANDRE EMNEORD
Helse
Likestilling
Omsorg
Yrkesdeltaking

FORORD

Denne publikasjonen gir en bred oversikt over forskjeller og likheter i kvinners og menns situasjon sett fra et likestillingsperspektiv. I tekst, tabeller og figurer presenteres informasjon om utviklingen i likestilling i 1980-årene og om hvor vi står ved inngangen til 1990-årene. Tanken har vært å samle og dermed øke tilgjengeligheten av en del av den eksisterende statistikk om kvinner og menn, og bearbeide den for å gjøre den mer relevant fra et likestillingssynspunkt.

Dette er den første publikasjon med likestilling som hovedtema som Statistisk sen-

tralbyrå har utgitt. Arbeidet med publikasjonen har delvis foregått parallelt med og er blitt inspirert av den nordiske likestillingspublikasjonen "Kvinner og menn i Norden" som ble utgitt i 1988.

Førstekonsulent Marit Wårum har ledet arbeidet med størstedelen av publikasjonen. Etter at hun sluttet i Statistisk sentralbyrå har arbeidet blitt ført videre med bl.a. en ajourføring av tallmaterialet. Prosjektet er finansiert av det tidligere Forbruker- og administrasjonsdepartementet.

Statistisk sentralbyrå, Oslo, 7. november 1990

Arne Øien

Arne S. Andersen

INNHold

	Side
Figurregister	6
Tabellregister	8
Innledning	9
1. Befolkning	11
2. Familier og husholdninger	14
3. Helse	18
4. Omsorg for barn og eldre	27
5. Utdanning	32
6. Arbeid	37
7. Økonomi	46
8. Makt	54
Utkommet i serien Rapporter fra Statistisk sentralbyrå etter 1. januar 1990 (RAPP) .	59

FIGURREGISTER

Side

1.1.	Andel av befolkningen i ulike aldersgrupper. Prosent. 1900-2025	11
1.2.	Folkemengden etter kjønn og alder	12
1.3.	Samlet fruktbarhetstall. 1960-1988	13
1.4.	Fruktbarhetsrater i ulike aldersgrupper. 1972-1988. Fødsler pr. 1 000 kvinner ..	13
2.1.	Ugifte samboende menn og kvinner i ulike aldersgrupper. Prosent. 1980-1987 .	15
2.2.	Giftermålsrater for ugifte menn og kvinner. 1966-1970 og 1987. Vigde pr. 1 000 ugifte	16
2.3.	Beregnet andel av gifte menn og kvinner som vil bli skilt før 65 års alder, forutsatt skilsmissemønster som i de enkelte år. Prosent. 1970-1987	17
3.1.	Andelen kvinner og menn som er dagligrøykere. Prosent. 1973-1989	18
3.2.	Andelen kvinner og menn i ulike aldersgrupper som ikke har drukket alkohol siste år. Prosent. 1985	19
3.3.	Andelen kvinner og menn i ulike aldersgrupper som har langvarig sykdom med betydelige konsekvenser. Prosent. 1987	20
3.4.	Andelen kvinner og menn 67-79 år med nedsatt funksjonsevne. Prosent. 1987 .	21
3.5.	Andelen kvinner og menn i ulike aldersgrupper som har skjelett- og muskelsykdommer. Prosent. 1985	21
3.6.	Middellevetid blant kvinner og menn. 1946-1988	22
3.7.	Selvmord blant kvinner og menn. 1941-1988. Døde pr. 100 000 innbyggere ...	23
3.8.	Antall dødsfall av kreft, hjerte- og karsykdommer og voldsomme dødsfall blant kvinner og menn under 70 år. 1988	24
3.9.	Aldersstandardisert dødelighet for kvinner og menn i alderen 20-69 år, etter sosioøkonomisk gruppe. SMR. 1970-1980	24
3.10.	Døde pr. 1 000 etter kjønn, alder og ekteskapelig status. 1985	25
4.1.	Viktigste tilsynsordning for barn 0-6 år. Prosent. 1985	28
4.2.	Heltids- og deltids plasser i barnehage. 1975-1988. Antall	29
4.3.	Andelen barn 0-2 år og 3-6 år med plass i barnehage og yrkesaktivitet blant mødre med barn i disse aldersgruppene. Prosent. Utvikling fra 1975-1987	29
5.1.	Utdanning utover grunnskole for kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1987	32
5.2.	Andelen av kvinner og menn 16-29 år som er i utdanning. Prosent. 1976 og 1986	33
5.3.	Elever etter fagfelt og kjønn. Prosent. 1. oktober 1978 og 1988	34
5.4.	Kvinner og menn i en del universitets- og høyskolestudier. Prosent. 1978 og 1986	35
5.5.	Kvinner og menn på ulike nivåer i universitets- og høyskolesystemet. Prosent. 1. oktober 1986	36
6.1.	Kvinner og menn 16-74 år, etter aktivitet. Prosent. 1988	38
6.2.	Andelen gifte/samboende kvinner og menn med/uten barn som brukte 10 timer i uka eller mer på husarbeid. Prosent. 1980 og 1987	39
6.3.	Andelen sysselsatte kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1977 og 1987	40
6.4.	Andelen kvinner i de 20 største yrkene. Prosent. 1988	43
6.5.	Sysselsatte kvinner og menn i ulike sosioøkonomiske grupper. 1988. 1 000 ...	44
6.6.	Selvstendige yrkesutøvere blant kvinner og menn i ulike næringer. 1988	44
6.7.	Arbeidsledighet blant kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Andel av personer i arbeidsstyrken. 1988	44
6.8.	Andel av sysselsatte kvinner og menn med ulike arbeidsmiljøproblemer. Prosent. 1987	45
7.1.	Kvinnens og menns bruttoinntekt. Fordelt på ulike inntektskilder. 1988	47
7.2.	Andelen lavlønte blant ansatte kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1987	47

7.3.	Beregnet årsfortjeneste for heltidsansatte kvinner i prosent av årsfortjenesten for heltidsansatte menn i ulike næringer. 1987	48
7.4.	Gjennomsnittlig timefortjeneste for voksne kvinnelige arbeidere i prosent av mannlige arbeideres fortjeneste for industrien totalt og for enkelte utvalgte næringer. 1980-1988	48
7.5.	Gjennomsnittlig antall frynsegoder blant kvinner og menn i over- og underordnede stillinger i offentlig og privat sektor. 1987	49
7.6.	Gjennomsnittlig bruttoinntekt for kvinner og menn. 1979-1988. Kroner	50
7.7.	Gjennomsnittlig bruttoinntekt for kvinner og menn i ulike aldersgrupper. 1988. Kroner	50

TABELLREGISTER

Side

2.1. Andelen kvinner og menn i ulike aldersgrupper som bor alene. Prosent. 1980 og 1987	15
2.2. Ekteskapelig status for kvinner og menn 67 år og over. Antall og prosent. 1. januar 1989	16
3.1. Dødeligheten blant menn i ulike aldersgrupper. Kvinners dødelighet = 100. 1988. Indekstall	22
4.1. Offentlige omsorgstilbud i forhold til antall eldre. 1977, 1980 og 1982-1988 ...	30
5.1. Andelen kvinner blant dem som tok avsluttende eksamen ved allmennfaglige studieretning i den videregående skolen. Prosent. 1966, 1976, 1986 og 1988 ...	34
6.1. Gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke for gifte og samboende kvinner og menn i ulike familiefaser. 1980 og 1987. Timer	41
6.2. Andelen i arbeidsstyrken blant kvinner og menn med forskjellig utdanning. Prosent. 1975, 1980 og 1988	42
6.3. Antall sysselsatte kvinner og menn i ulike næringer. Årsgjennomsnitt. 1980 og 1988. 1 000	43
7.1. Disponibel inntekt for ulike typer husholdninger med kvinner og menn som hovedinntektstakere. 1987	51
7.2. Alderspensjon og inntekter fra andre kilder for kvinner og menn over 66 år som i løpet av 1986 har mottatt en skattepliktig ytelse fra folketrygden, samt andelen kvinner og menn med inntekter i tillegg til folketrygden	52
7.3. Økonomisk sosialhjelp til enslige kvinner og menn og til ektepar med og uten barn. 1987	53

INNLEDNING

HVORFOR STATISTIKK OM LIKESTILLING?

FNs strategier fram mot år 2000

FNs internasjonale kvinnetiår ble i 1985 avsluttet med en verdenskonferanse i Nairobi. Det lyktes å komme fram til et meget omfattende strategidokument (vel 370 paragrafer) som alle nasjoner sluttet seg til. I dokumentet behandles de hindringer, strategier og tiltak, både på internasjonalt og nasjonalt nivå, som må vedtas for at målene om likestilling skal kunne nås. Det sies at alle regjeringer innen år 2000 bør ha en tilfredsstillende, omfattende og sammenhengende nasjonal politikk for å fjerne hindringene for lik deltakelse av kvinner og menn på alle samfunnsområder. Det sier videre at

- Kvinnene må delta på alle områder av samfunnslivet. Deres samfunnsøkonomiske innsats må erkjennes og oppvurderes. Det skal legges stor vekt på å øke kvinnenes økonomiske selvstendighet. Kvinner skal ha samme tilgang som menn til eiendom, kapital og andre produktive ressurser, til inntektsskapende aktiviteter og kreditter. Det blir også lagt vekt på at alle familiemedlemmer skal dele omsorgen for barna.
- Utdanning er et viktig grunnlag for å bedre kvinners stilling. Kvinner skal oppmuntres til å søke utradisjonelle utdanninger.
- Det må bli større representasjon av kvinner på ledernivåer i arbeidslivet og i politiske og faglige organisasjoner.
- For å få dette til legges det blant annet vekt på at statistikk om kvinners og menns situasjon er et viktig grunnlag for planlegging og gjennomføring av likestillingspolitiske tiltak. Kvinners og menns lønnede og ulønnede arbeid innen alle samfunnsområder skal beskrives. Spesielt skal det legges vekt på å framskaffe statistikk om det ubetalte arbeidet med matproduksjon, omsorg for barn og husholdsarbeid.

Likestillingspolitikk i Norge

I handlingsplan for likestilling 1986-1990 (St. meld. nr. 69., 1984-85) er tiltakene konsentrert om:

- Fortsatt innsats for å bryte ned skiller mellom kvinner og menn i arbeid og utdanning.
- Integrering av likestillingsperspektivet i næringspolitikken, sosialpolitikken, og på andre områder hvor det offentlige er med på å styre utviklingen. For å få til dette er departementene pålagt å utarbeide handlingsprogrammer for sitt arbeid for likestilling.
- Eget program for kvinne- og likestillingsforskning.

Norge har offentlige organer som er tillagt et særlig ansvar for arbeidet med likestillings spørsmål. Likestillingsrådet skal ifølge sitt mandat "følge utviklingen i samfunnet med sikte på å kartlegge og peke på forhold som motvirker likestilling og likeverd mellom kvinner og menn og gi offentlige råd om tiltak som kan treffes for å rette opp slike forhold".

Lov om likestilling mellom kjønnene trådte i kraft 15. mars 1979. Loven inneholder bl.a. bestemmelser om likelønn, kvotering ved utdanningsopptak og deltaking i offentlige råd, styrer og utvalg. Funksjonen som likestillingsombud ble opprettet samtidig som loven trådte i kraft. Likestillingsombudet har bl.a. som oppgave å behandle klager fra personer som mener at likestillingsloven er blitt overtrådt og å gjøre myndigheter, arbeidsliv, organisasjoner og andre bedre kjent med lovens bestemmelser.

OPPLEGGET AV PUBLIKASJONEN

Publikasjonen "Kvinner og menn i Norge" skal gi en bred oversikt over hvor vi står når det gjelder likestilling mellom kvinner og

menn. Den skal også vise hvilke endringer som har skjedd i ulikhetene mellom kvinner og menn i den senere tid. Framstillingen bygger på allerede innsamlet materiale i Statistisk sentralbyrå og tar for seg områdene befolkning, familier og husholdninger, helse, omsorg for barn og eldre, utdanning, arbeid, økonomi og makt.

Det legges i første rekke vekt på å beskrive situasjonen og utviklingstrekkene i ulikheter mellom kvinner og menn på områder som er gjenstand for offentlig likestillingspolitikk, dvs. områdene utdanning, arbeid, økonomi og makt/politisk innflytelse.

Også andre viktige områder for kvinners levekår, som helse og omsorg for barn og eldre, blir behandlet. I tillegg er det kapitler om befolkningens sammensetning. Befolk-

ningens sammensetning både med hensyn til kjønn, alder og familie- og husholdningstyper og de faktorer som påvirker denne (fødsler, dødelighet, flyttemønster, inngåelse av ekteskap mv.), er viktige for å forstå utviklingstrekk som danner grunnlag for og påvirker likestilling mellom kvinner og menn.

En god del av den eksisterende statistikken gir opplysninger om kvinners og menns situasjon på ulike områder. Disse opplysningene har imidlertid i liten grad blitt utnyttet til en systematisk oversikt over situasjonen til kvinner og menn på ulike samfunnsområder ut fra et likestillingsperspektiv. På en del områder finnes det fortsatt huller i statistikken sett fra et likestillingsperspektiv. Slike mangler har heller ikke den foreliggende framstillingen kunnet rette på i noen særlig grad.

1. BEFOLKNING

Befolkningsutvikling og likestilling

Befolkningens størrelse og sammensetning påvirker forutsetningene for et likestilt samfunn på ulike måter. Alderssammensetningen påvirker behovet for omsorg for barn og eldre som tradisjonelt har satt rammer for kvinners innsats på andre områder av samfunnslivet. Størrelsen av befolkningen i yrkesaktiv alder bestemmer tilgangen på arbeidskraft og påvirker etterspørselen etter kvinner på arbeidsmarkedet.

På den annen side kan økt likestilling føre til endringer i befolkningen. For eksempel vil ønsket om arbeid både for kvinner og menn legge begrensninger på mulighetene for å flytte.

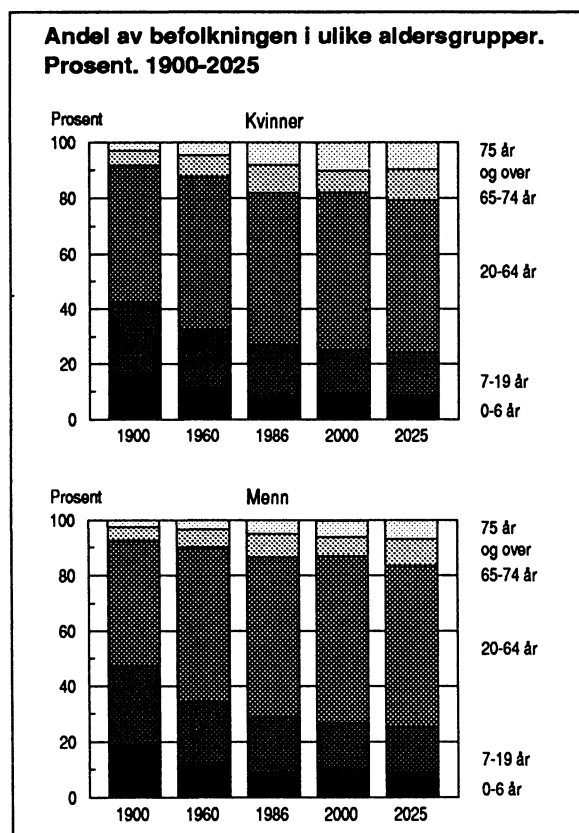
Flere kvinner enn menn i befolkningen

Ved inngangen til 1989 bodde det 4 220 700 personer i Norge. Befolkningen bestod av 44 500 flere kvinner enn menn. I aldersgruppene under 50 år er det flest menn (det fødes om lag 107 gutter pr. 100 jenter), mens kvinneandelen er størst over dette alderstrinnet. Årsaken til dette er at dødeligheten i alle aldersgrupper er høyere for menn enn for kvinner (jf. kapitlet om helse). Befolkningen vil vokse fram mot århundreskiftet, men deretter er utviklingen i befolkningen mer usikker.

Andelen barn og unge i befolkningen stadig mindre

Siden århundreskiftet har andelen jenter i alderen 0-15 år gått ned fra 36 til 19 prosent av den kvinnelige befolkningen og andelen gutter 0-15 år fra 39 til 20 prosent av alle menn. Antall barn er omtrent det samme i dag som ved begynnelsen av århundret, men barna utgjør en stadig mindre andel fordi befolkningen har blitt større.

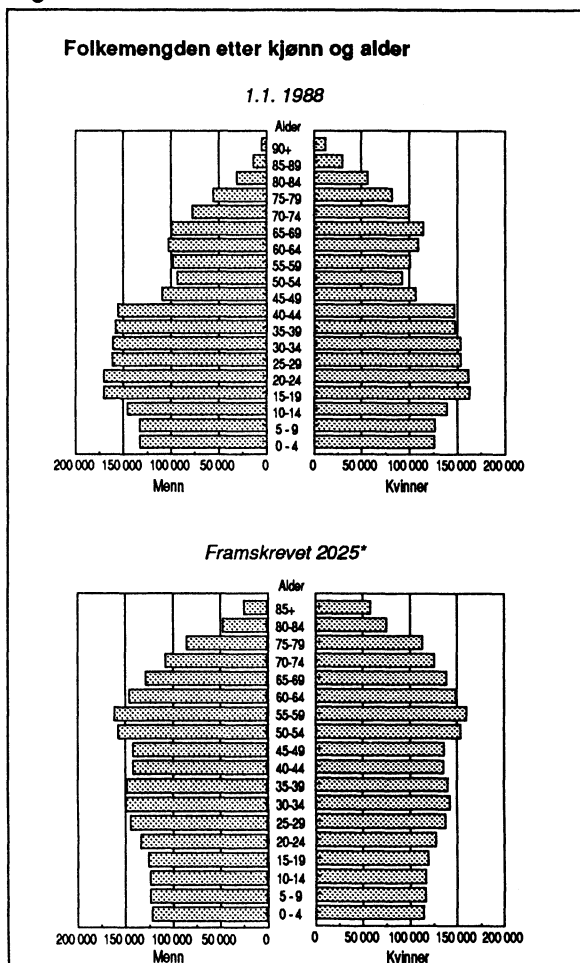
Figur 1.1.

Andelen menn og kvinner i yrkesaktiv alder holder seg konstant fram mot år 2000

Ved inngangen til 1989 var det 1 181 800 kvinner i alderen 20-64 år og 1 224 500 menn. Kvinner og menn i denne aldersgruppen utgjør omtrent 57 prosent av befolkningen. I år 2000 er det beregnet at kvinner og menn i yrkesaktiv alder vil utgjøre en tilsvarende andel. Dette innebærer at antall personer i arbeidsstyrken øker i denne perioden. Fremdeles er andelen yrkesaktive lavere blant kvinner enn blant menn, samtidig som omtrent halvparten av kvinnene arbeider deltid (jf. kapitlet om arbeid). Det er imidlertid grunn til å anta at andelen kvinner blant sysselsatte vil fortsette å øke framover mot århundreskiftet, noe som vil påvirke forholdet mellom den yrkesaktive og den yrkespassive del av befolkningen.

Figur 1.2.

De fleste eldre er kvinner

Den norske befolkningen eldes. Andelen eldre har økt jevnt fra 1960 og fram til i dag. Andelen over 66 år utgjorde 9 prosent av befolkningen i 1960 og 14 prosent i 1989. Fram til år 2000 ventes bare liten endring i antallet som er i pensjonsalder, men antall eldre pensjonister vil øke ytterligere. Det anslås at i år 2000 vil gruppen over 84 år bestå av 95 000 personer mot i dag 63 000. I dag er det 24 000 flere kvinner enn menn blant de aller eldste. Fordi levealderen øker mer blant kvinner enn blant menn vil kvinnene utgjøre en stadig større andel av de eldre.

Forgubbing av bygde-Norge?

Det bodde ca. 340 000 færre i spredtbygde strøk i 1980 enn i 1960. Nedgangen i folketallet i spredtbygde strøk har fortsatt også på 1980-tallet. Det er særlig unge kvinner som flytter. I utkantkommunene var det i 1980 i gjennomsnitt 86 kvinner pr. 100 menn i alderen 20-39 år, mens det tilsvarende forholdstall i storbyregionene var 98 kvinner pr. 100 menn. Denne forskjellen i kvinneandel virker inn på det regionale mønsteret i familiedannelse og fødselstall. Både tendensen til aldring og kvinneunderskudd i "kritiske" aldersklasser er et stadig økende problem i bygde-Norge (Byfuglien 1988).

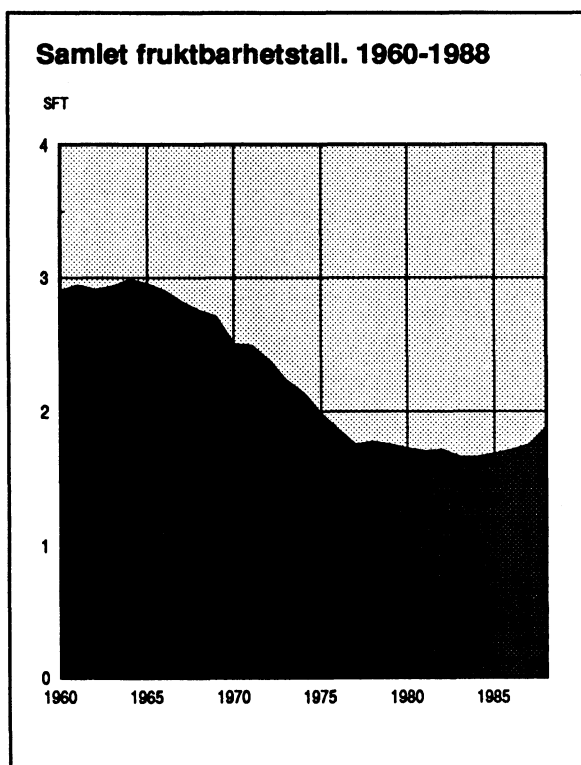
Flere menn enn kvinner blant utenlandske statsborgere bosatt i Norge

Ved inngangen til 1990 var 140 300 utenlandske statsborgere bosatt i Norge, av disse var 54 prosent menn. De fleste utenlandske statsborgere er i alderen 20-49 år. Det er også i denne aldersgruppen at andelen menn er størst. Etter hvert som fødselstallene avtok på 1970-tallet, utgjorde innvandringen en stadig større del av den årlige befolkningsveksten. I perioden 1985-1988 bidro nettoinnvandringen med 50 prosent av befolkningsveksten.

Fruktbarheten er høyest i Rogaland

I likhet med andre vestlige land har fødselstallet i Norge gått ned siden slutten av 1960-årene. 1974 var det siste året da samlet fruktbarhetstall lå over reproduksjonsnivået, dvs. det nivå som må til for at befolkningen på lengre sikt skal holdes konstant. Dette krever et samlet fruktbarhetstall på 2,1. Med det fødselsmønster vi nå har vil hver kvinne i gjennomsnitt få 1,9 barn i løpet av sitt livsløp. Dette vil på lengre sikt føre til befolkningsnedgang dersom det ikke er en nettotilflytting fra utlandet. Etter 1977 var samlet fruktbarhetstall tilnærmet konstant i om lag 10 år. Deretter har det vært en liten tendens til økning. Grunnen til nedgangen i fødselstallet er ikke at færre kvinner får barn, men at det blir stadig mindre vanlig å få mer enn to barn.

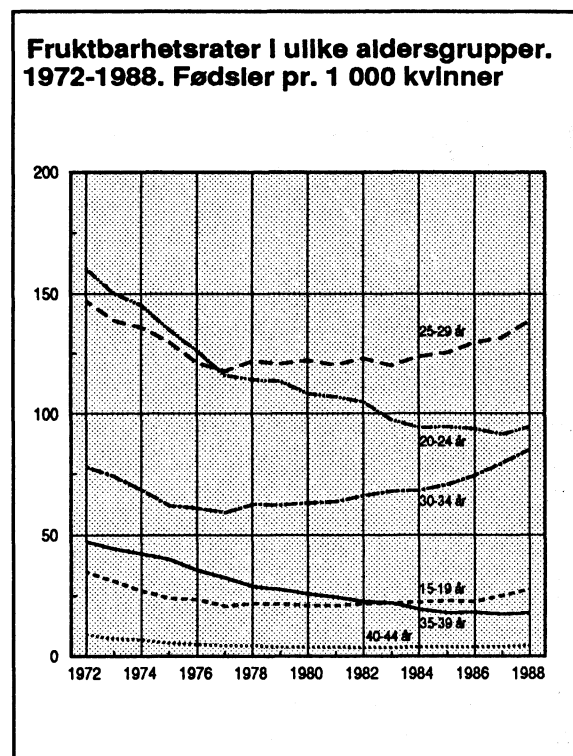
Figur 1.3

I tillegg har mødrenes alder ved første barns fødsel blitt endret. Antall fødsler pr. 1 000 kvinner i alderen 20-24 år har gått ned fra 180 til 90 de siste 25 år, mens antall fødsler i aldersgruppen 30-34 år bare har gått opp fra 60 til 80 fødsler pr. 1 000 kvinner. De siste par årene har fruktbarheten økt for kvinner mellom 26 og 35 år. Den økte fruktbarheten i denne aldersgruppen henger sammen med at vi lenge har hatt en utsettelse av fødslene. Denne tendensen til utsettelse

se synes nå å være på retur, og det er et etterslep som nå hentes inn. Oppgangen i de årlige fødselstallene skyldes dermed at kvinner som er eldre enn om lag 25 år, tar igjen noe av det utsatte, samtidig som noe av nedgangen blant de yngre kvinnene er stoppet opp.

Figur 1.4.

Utviklingen i fødselstallet i ulike regioner blir bestemt både av endringer i kvinnenes bosetningsmønster og i den regionale fruktbarhetsutviklingen. Nedgangen i fruktbarhet har vært størst i områder som tidligere har hatt særlig høy fruktbarhet, f.eks. Nord-Norge. Nesten hele veksten i fødselstallet etter 1983 har skjedd i de fem største byene og deres omegnskommuner. Grunnen til dette er at disse kommunene har forholdsvis flere kvinner i fødedyktig alder enn de mer perifere strøk av landet (Sørli og Texmon 1988).

LITTERATUR

Byfuglien, Jan (1988): "Avfolkes distrikts-Norge?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Sørli, Kjetil og Inger Texmon (1988): "Økte fødselstall i byene". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Statistisk Sentralbyrå: NOS Folke- og bolig-telling 1980, hefte IV.

Statistisk Sentralbyrå: NOS Befolkningsstatistikk.

2. FAMILIER OG HUSHOLDNINGER

Endringer i familieformer har betydning for likestilling

Endringer i familieformer gir endrede muligheter og behov for likestilling. Færre barn har gitt kvinner økte muligheter til å delta i utdanning, arbeid og politikk. Med økt likestilling i hjemmet og bedre offentlige tilsynstilbud, vil ikke omsorg for barn i samme grad som tidligere sette rammer for kvinners samfunnsmessige deltaking.

Det store antallet enslige og enslige forsørgere som er kvinner, betyr at også kvinner må ha en lønn det går an å leve av for ikke å bli avhengig av offentlig støtte.

Ikke alle endringer i familieformer avspeiles i familiestatistikken

I familiestatistikken grupperes familier i følgende familietyper:

- Ektepar med eller uten ugifte barn.
- Mor/far med ugifte barn.
- Enslige.

Gruppeinndelingen forutsetter at familiens medlemmer er registrert bosatt i samme bolig. Ugifte, separerte og skilte blir betraktet som enslige med eller uten barn.

Fra 1987 regnes også samboende par med minst ett felles barn som egen familietype, mens de tidligere ble regnet som enslige

forsørgere. I familiestatistikken regnes ugifte eller før gifte samboere uten felles barn fremdeles som enslige.

I familiestatistikken kan en altså ikke få opplysninger om enslige bor alene eller om de bor i husholdning sammen med andre. For å få slik informasjon må vi gå til statistiske kilder som har opplysninger om husholdninger, dvs. folke- og boligtellingerne og intervjuundersøkelser som f.eks. levekårsundersøkelsene.

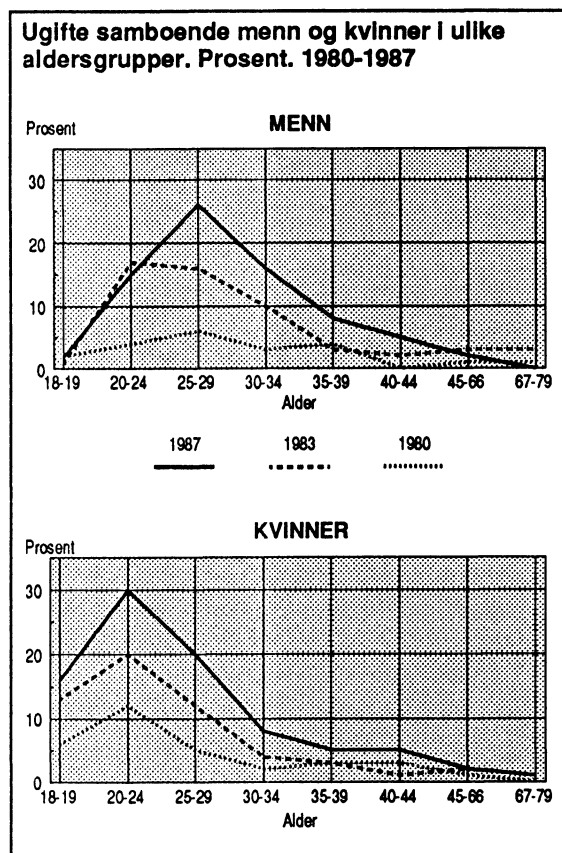
En fjerdedel av yngre kvinner og menn er ugifte samboere

Andelen kvinner og menn som bor sammen uten å være gift har økt på 1980-tallet. Økningen har vært særlig sterk for kvinner 20-29 år og for menn 25-29 år. Om lag en fjerdedel av disse gruppene lever nå i ugift samliv. For mange vil samboerforholdet avløses av ekteskap. Andelen samboere er vesentlig lavere i aldersgruppene over 30 år for kvinner og over 35 år for menn. (Jf. figur 2.1 på neste side.)

Antall enslige forsørgere er fordoblet de siste 15 årene

I 1989 var det vel 570 000 ektepar med barn og 36 000 samboende par med felles barn. For å bli regnet som ektepar med barn eller som samboere med barn, må paret ha ugifte hjemmeboende barn. Antall ektepar med barn har avtatt med om lag 60 000 fra 1974. Det var i alt 812 000 enslige kvinner og

Figur 2.1.

menn i Norge i 1989. Blant disse er det også samboere uten barn. Det er flere enslige kvinner enn menn i aldersgruppene 20-24 år og 55 år og over. Det er særlig blant de eldre at enslige kvinner er i flertall.

Antall enslige forsørgere har også økt. Hvor sterk denne økningen har vært, er vanskelig å si. Enslige forsørgere er i familiestatistikken gruppert i familietyperne mor eller far med barn. Problemet er at også deler av andre familier faller inn under disse typene. Inntil 1987 ble alle samboere med barn fordelt slik at den ene voksne (og barn) ble gruppert i familietyperne mor eller far med barn, og den andre ble regnet som enslig. Samboere som bare har barn fra tidligere samliv, blir fortsatt fordelt på to familietyper. Samboere med minst ett felles barn derimot danner en egen familietype etter 1987.

Dersom vi holder gruppen samboere med felles barn utenfor, var det i alt ca. 114 000 familier i familietyperne mor eller far med

barn i 1989, av disse var 87 prosent kvinner. I 1974 omfattet disse to familietyperne 65 000 familier, og da er samboere med felles barn regnet med.

Særlig eldre kvinner bor ofte alene

Et viktig spørsmål er hvor mange enslige som bor alene, hvor mange som er samboere eller f.eks. bor hjemme hos foreldrene. I 1987 var det ca. 335 000 personer som var enslige, men som ikke bodde alene. Folketellingene viser at antall personer som bodde alene steg sterkt på 1970-tallet til 425 725 personer i 1980, en økning på 55 prosent siden 1970. Levekårsundersøkelsene viser at veksten i aleneboende hittil på 1980-tallet har vært langt svakere, i 1987 var det 75 000 personer flere enn i 1980 som bodde alene, en økning på vel 20 prosent.

Tabell 2.1. Andelen kvinner og menn i ulike aldersgrupper som bor alene¹. Prosent. 1980 og 1987

	1980		1987	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Alle	14	9	15	12
16-24 år . . .	7	11	10	7
25-44 " . . .	5	8	6	13
45-66 " . . .	15	8	16	11
67-79 " . .	44	15	45	16

¹ Enpersonhusholdninger. Flerspersonhusholdninger er definert ved at flere personer er fast bosatt i samme bolig og har minst ett daglig måltid felles.

Kilde: Levekårsundersøkelsene.

Flere kvinner enn menn bor i enpersonhusholdninger. Dette gjelder for alle aldersgrupper unntatt 25-44 år. Nesten halvparten av kvinner i alderen 67-79 år bodde alene i 1987 (45 prosent), mens dette gjaldt for bare 16 prosent av menn i denne aldersgruppen.

Flere enker blant eldre kvinner

Omtrent halvparten av eldre kvinner er enker, blant eldre menn er det vanligst å være gift. Familieforhold har betydning både

for forskjeller i eldre kvinners og menns økonomiske situasjon og for deres muligheter for å få hjelp og omsorg, dersom de skulle bli syke.

Ytelsene fra folketrygden utgjør en større andel av inntekten for eldre kvinner enn for

Tabell 2.2. Ekteskapelig status for kvinner og menn 67 år og over. Antall og prosent. 1. januar 1989

	Kvinner		Menn	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
I alt	353 588	100	244 456	100
Ugifte . . .	42 549	12	25 879	11
Gifte	125 851	36	168 991	69
Enker/ enkemenn	171 635	49	41 428	17
Separerte .	889	0	1 257	1
Skilte	12 664	4	6 901	3

K i l d e: Befolkningsstatistikk.

eldre menn. Kriteriene for nivået på ytelsene for kvinner er i stor grad knyttet til deres ekteskapelige status. Eldre kvinner er dermed mer avhengig av offentlige overføringer enn eldre menn.

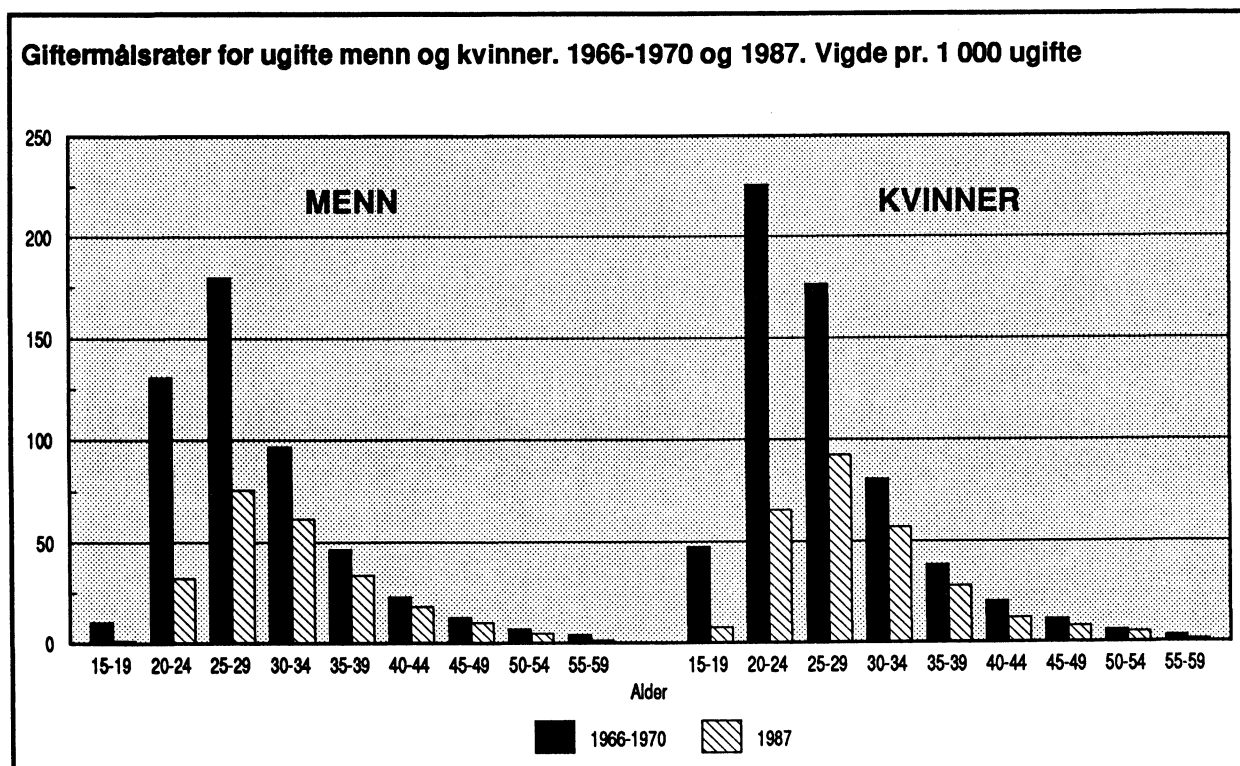
Færre giftermål - flere skilsmisser

Endringer i antall giftermål og skilsmisser er viktige for endringer i familiesammensetningen.

Den registrerte giftermålshyppigheten gir likevel et stadig dårligere bilde av endringer i det reelle familiemønsteret, fordi stadig flere flytter sammen uten å være gift. Det finnes imidlertid ingen oversikt over hvor mange dette gjelder i løpet av et enkelt år, heller ikke over antall oppløste samboerforhold.

I 1988 ble det inngått vel 21 700 ekteskap. Tallet på vigslar har stadig avtatt de siste 15 årene. Nedgangen i vigselstallet skyldes spesielt redusert giftermålshyppighet i aldersgruppene under 30 år. Gjennomsnittsalder ved førstegangsvigsel er 27 år for menn og 24 år for kvinner.

Figur 2.2.

I løpet av de siste 25 årene har antall skilsmisser pr. år blitt mer enn tredoblet. I første halvdel av 1960-årene var det 2 500 skilsmisser pr. år mot vel 8 000 i dag.

Skilsmissehyppigheten regnet som skilte pr. 1 000 gifte og separerte er høyest både for kvinner og menn i alderen 25-34 år. Hyppigheten i denne aldersgruppen er om lag 16 pr. 1 000. På grunnlag av skilsmissemønsteret i 1987 er det beregnet at 36 og 37 prosent av henholdsvis kvinner og menn kan forventes å ha blitt skilt ved 65 års alder. Hvert år opplever ca. 10 000 barn under 18 år at foreldrene skiller seg. Likevel bor 83 prosent av alle barn sammen med begge sine foreldre (Jensen og Kristofersen 1988).

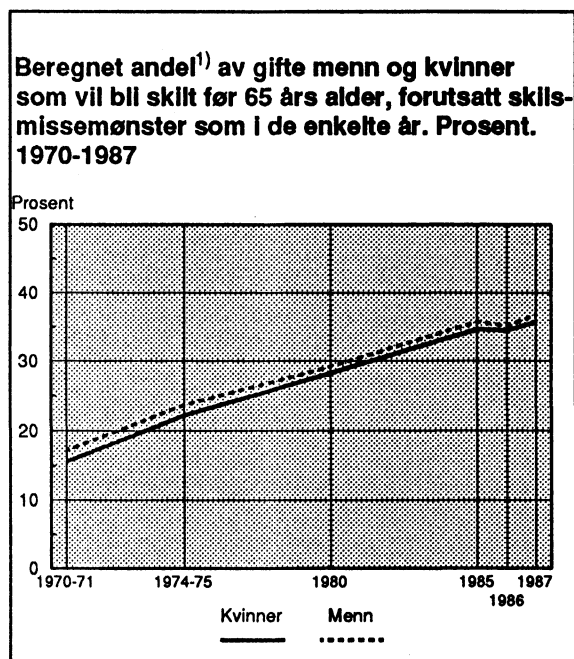
LITTERATUR

Jensen, Ann Magritt og Lars B. Kristofersen (1988): "Barn og foreldre. Familieformer i 80-åra." *Samfunnsspeilet* nr. 5.

Kristiansen, Jan Erik og Bjørg Moen (1988): "Enslig, men ikke alene." *Samfunnsspeilet* nr. 4.

NOS Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.3

1) Under forutsetning av at et kull gifte (medregnet separerte) personer gjennomlever de aldersavhengige skilsmisserater observert vedkommende periode, og at gjengifte og dødsfall ikke forekommer.

3. HELSE

Likestilling og helse

Helsen er av grunnleggende betydning for folks velferd. God helse er av stor betydning ved fordeling av økonomiske og sosiale goder til kvinner og menn. God helse har også en umiddelbar verdi. Det er fremdeles stor ulikhet i helsetilstand mellom ulike deler av befolkningen, blant annet mellom kvinner og menn. I WHO's målsettinger om "Helse for alle fram til år 2000" er det et viktig mål å redusere ulikhet i helsetilstand mellom ulike befolkningsgrupper.

Kvinner har generelt høyere sykkelighet enn menn, mens menn har høyere dødelighet. Forskjeller i kvinners og menns helse kan for en stor del føres tilbake til forskjeller i livsstil.

Forskjeller i levekår som følge av kjønnsrollemønsteret påvirker også menns og kvinners helse. Et sentralt spørsmål er hvordan de endringer i kjønnsrollemønsteret som nå pågår, spesielt at kvinner deltar stadig mer i yrkesaktivt arbeid, vil påvirke menns og kvinners helse i framtiden? Først på lengre sikt vil slike endringer gi seg utslag i systematiske endringer i helsetilstanden for kvinner og menn.

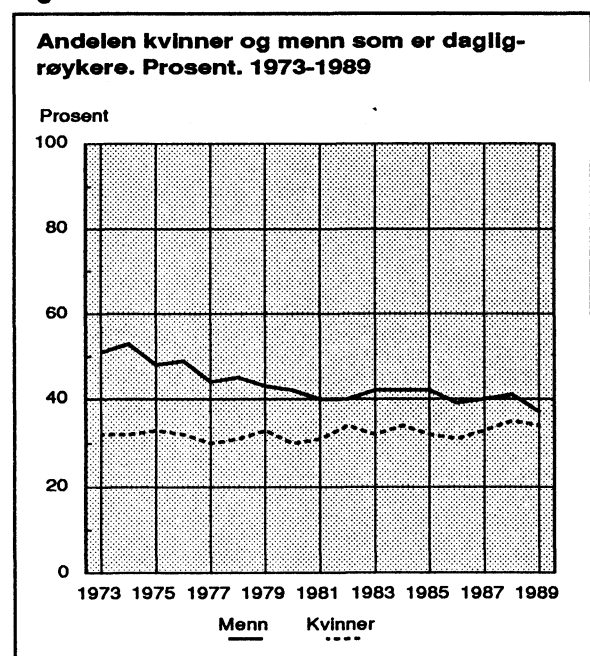
Fra et likestillingssynspunkt er det også viktig hvordan ressursene i helsetjenesten fordeles på behandling av sykdommer som særlig opptre blant kvinner og på sykdommer som er særlig typiske for menn. Denne problemstillingen tas ikke opp her.

Kvinner har en sunnere livsstil enn menn

Livstilsfaktorer som røyking, mosjon, kosthold og bruk av alkohol påvirker folks helse. I tillegg kommer konsekvensene av miljøforurensninger. Det er spesielt i alkoholbruk og til en viss grad i røykevaner at det er kjønnsforskjeller. På begge disse områder har kvinner sunnere levevaner enn menn. I tillegg har kvinner et sunnere kosthold (Grøtvedt og Carlson 1988).

I 1989 var 34 prosent av kvinnene og snaut 40 prosent av mennene dagligrøykere. Blant

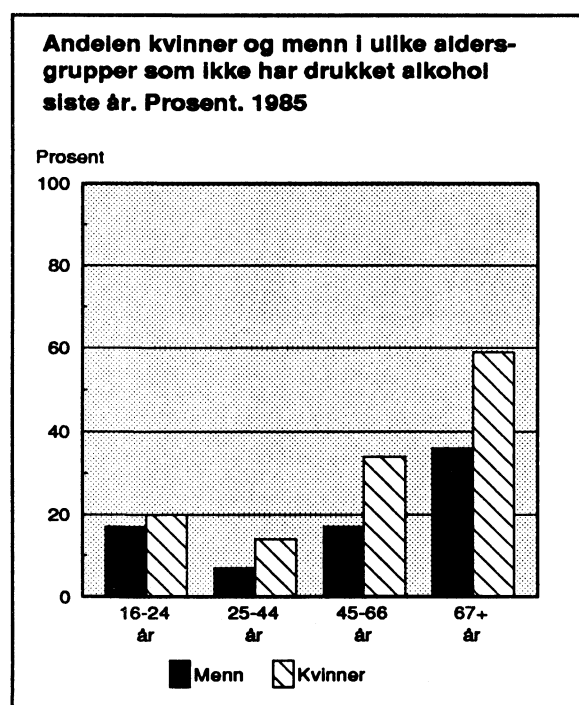
Figur 3.1

kvinner har andelen dagligrykere holdt seg relativt stabil siden begynnelsen av 1970-årene, mens det i denne perioden har blitt 10 prosentpoeng færre dagligrykere blant menn. Blant de yngste har det blitt færre dagligrykere både blant kvinner og menn.

Det knytter seg særlig interesse til ungdoms røykevaner, fordi disse sannsynligvis kan gi en pekepinn om utviklingen av framtidige røykevaner i befolkningen og om endringer i helseproblemer knyttet til røyking. Blant 16-24-åringene er 28 prosent av kvinnene og 24 prosent av mennene dagligrykere. Blant menn er dette aldersgruppen med lavest andel dagligrykere. Blant kvinner er andelen klart lavest for de som er eldre enn 64 år.

Figur 3.2.

Kilde: Helseundersøkelsen 1985.

Langvarig høyt alkoholforbruk fører til store helseskader. Skadene kan både skyldes alkoholens innvirkning på kroppen og ha sammenheng med endret atferd. En internasjonal oversikt viser at 25-50 prosent av pasienter i vanlige sykehus har alkoholrelaterte sykdommer og skader. Blant voksne menn er alkohol sannsynligvis den enkeltfaktor som er ansvarlig for flest dødsulykker f.eks. i trafikken og ved drukning (St.meld. nr. 41, 1987-88).

Et høyt alkoholforbruk er mer vanlig blant menn enn blant kvinner. Av alle menn som

bruker alkohol svarte 29 prosent at de aldri drakk mye alkohol, mens det tilsvarende tall for kvinner var 55 prosent. Det er særlig alkoholbrukerne i yngre aldersgrupper som svarte at de drakk mye alkohol forholdsvis ofte. Her er kjønnsforskjellene noe mindre enn for de andre aldersgruppene (Grøtvedt og Carlson 1988).

Kvinner og menns livsstil og helse har sammenheng med deres materielle levekår. Knapphet på tid og penger kan forårsake stress som på lengre sikt kan påvirke helsestilstanden. Kvinner har generelt dårligere levekår enn menn på sentrale områder (Sosialt utsyn 1989). En skulle dermed anta at kvinner er mest utsatt for helseproblemer. På den annen side virker menns alkoholbruk og det faktum at de har et dårligere fysisk arbeidsmiljø enn kvinner i motsatt retning. De ulike typer risikofaktorer blant kvinner og menn gjør at de er utsatt for forskjellige typer helseproblemer.

Ved sammenlikning av kvinners og menns helsetilstand er det nødvendig å bruke flere mål på helse

Det er vanskelig å måle helse. De opplysninger en har om helsetilstanden gjør det lettere å si noe om sykdomsplager blant folk enn å beskrive grader av god helse, dvs. hvor friske folk er. I likestillingssammenheng er det viktig å bruke mål på helsetilstanden som i like stor grad fanger opp kvinners og menns sykdommer og symptomer, og som gjør det mulig å foreta sammenlikninger mellom flere grupper av kvinner og menn. Det er nødvendig å bruke flere mål på helse for å få fram forskjeller mellom kvinners og menns helsetilstand. Vi kan skille mellom tre vanlige mål på helse:

- Dødelighetsmål,
- sykkelighetsmål og
- mål for funksjonsevne

Statistikk over dødsfall og dødsårsaker er blant de mest brukte mål på helse. Her er mulighetene gode for å foreta sammenlikninger mellom land og mellom forskjellige tidspunkter for ulike grupper i befolkningen. Dødelighetsmål viser at menn har dårligere helse enn kvinner.

For å få kunnskaper om sykdommer, gjennomføres det bl.a. intervjuundersøkelser der folk selv oppgir hvilke sykdommer de har. Disse målene viser stort sett at kvinner har dårligere helse enn menn.

Fra intervjuundersøkelser har vi også en del opplysninger om hvilke konsekvenser sykdom har for funksjonsevnen i ulike sammenhenger, f.eks. nedsatt arbeidsevne, førlighet, deltaking i sosiale aktiviteter osv. Det bildet slike opplysninger gir av forskjeller i menns og kvinners helsetilstand varierer med hvilke typer av funksjonskonsekvenser det tas utgangspunkt i.

Sykeligheten er høyest blant kvinner

I 1985 hadde 48 prosent av alle kvinner og 44 prosent av alle menn langvarige syktilfelle. Bare blant barn var det ingen kjønnsforskjeller i sykeligheten. I alle aldersgrupper ellers var andelen med langvarig sykdom 4-5 prosent høyere blant kvinner enn blant menn. Begrepet syktilfelle i helseundersøkelsen favner svært vidt og omfatter alt fra småplager uten nevneverdige konsekvenser til livstruende og invalidiserende sykdommer. Både fysiske og psykiske lidelser er tatt med.

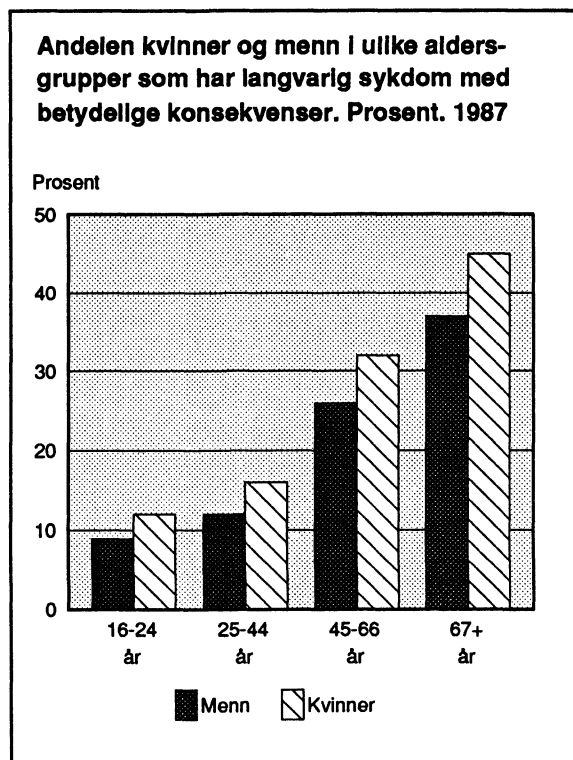
Flere kvinner enn menn oppgir at langvarig sykdom hemmer deres daglige aktiviteter

En av de viktigste konsekvenser av sykdom for folks velferd er at den hindrer eller hemmer deres daglige aktiviteter. Det var 24 prosent av kvinnene og 18 prosent av mennene som hadde langvarig sykdom og som vurderte det slik at sykdommen i betydelig grad virket inn på hverdagen, f.eks. på grunn av smerte, angst eller nedsatt funksjonsevne (Levekårsundersøkelsen 1987). Andelen som således ble hemmet i dagliglivets aktiviteter som følge av langvarig sykdom, øker både blant menn og kvinner med økende alder. (Jf. figur 3.3.)

Om lag halvparten av uførepensjonistene er kvinner

Både menneskelig og samfunnsøkonomisk er nedsatt arbeidsevne en av de viktigste kon-

Figur 3.3.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

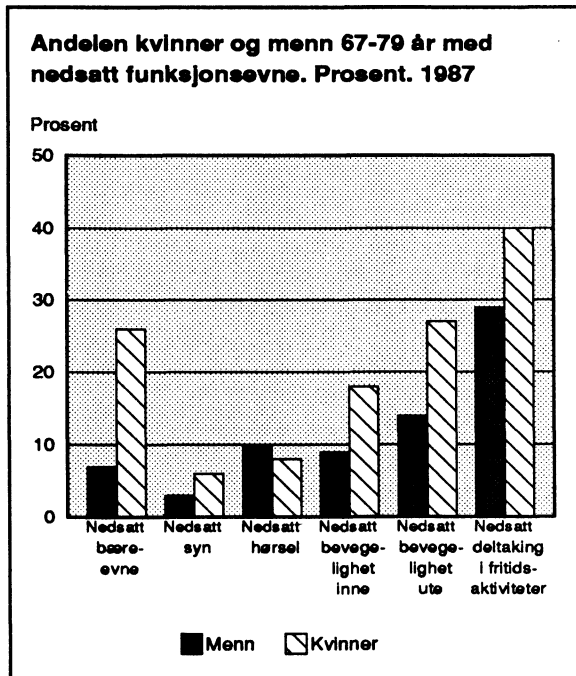
sekvensene av sykdom. Ved utgangen av 1989 var det 228 000 uførepensjonister i Norge. I overkant av halvparten av disse var kvinner. 9 prosent av kvinner og 7 prosent av menn i alderen 16-66 år mottok uførepensjon (Holte 1990). Både for menn og kvinner er mentale lidelser den vanligste årsaken til uførepensjonering og er hoveddiagnosen for en tredjedel av alle uførepensjonerte. Antallet uførepensjonister har vært sterkt stigende i de senere årene, uten at en kan ta dette som uttrykk for en forverring av helsetilstanden i befolkningen.

Nedsatt funksjonsevne er vanlig blant eldre kvinner

I alt 25 prosent av eldre kvinner og 13 prosent av eldre menn var hjelpetrengende, dvs. at de ikke uten hjelp fra andre klarer daglige vareinnkjøp og rengjøring av boligen (Levekårsundersøkelsen 1987).

Svekket helse har ikke bare konsekvenser for deltaking i arbeid og andre daglige gjøremål, men kan også hemme deltaking i samfunns livet i bred forstand.

Figur 3.4

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

Det er særlig de eldre kvinnene med nedsatt funksjonsevne som hindres i slik deltaking. 40 prosent av kvinner 67-79 år hadde på grunn av langvarig sykdom eller funksjonshemming svært vanskelig eller noe vanskelig for å delta i foreningsliv eller andre fritidsaktiviteter. Blant eldre menn gjaldt dette 29 prosent.

Skjelett- og muskelsykdommer er vår mest utbredte folkesykdom og øker mest blant kvinner

Sykdom i skjelett og muskelsystem er ifølge Helseundersøkelsen 1985 den mest vanlige sykdomsgruppen. Andre vanlige sykdommer er nervøse lidelser, hudsykdommer, sykdommer i åndedretsorganene og hjerte- og karsykdommer. Kreftsykdommer og skader som følge av ulykker er alvorlige, men mindre utbredte sykdommer.

Alle disse sykdommene er mer vanlige blant kvinner enn blant menn, unntatt sykdommer i åndedretsorganene. I alt 8 prosent av kvinnene og 4 prosent av mennene oppgav at de hadde nervøse lidelser eller symptomer, 11 prosent av kvinnene og 9 prosent av mennene hadde hudsykdommer, 5 prosent av kvinnene og 7 prosent av mennene hadde sykdommer i åndedretsorganene og 12 prosent av kvinnene og 10 prosent av

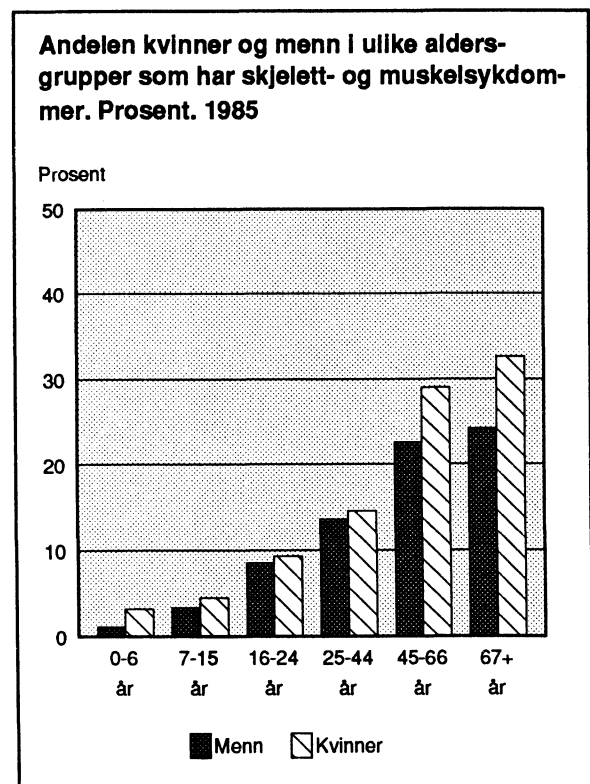
mennene led av hjerte- og karsykdommer. Kvinner og menn lider til en viss grad av forskjellige typer hjerte- og karsykdommer. Dette er forklaringen på at sykkeligheten av disse sykdommene er høyere blant kvinner, mens dødeligheten er høyere blant menn.

Muskel- og skjelettsykdommene er langvarige og ofte plagsomme. De er kostbare både for den enkelte og for samfunnet, fordi de i betydelig grad er årsak til sykefravær og til uførepensjon. I 1985 hadde 17 prosent av kvinnene og 14 prosent av mennene slike sykdommer. De vanligste lidelsene var ryggsmarter, revmatisme og leddgikt.

Andelen kvinner med skjelett- og muskelsykdommer har økt svakt de siste 10 årene. Forskjellen mellom andelen menn og kvinner med slike sykdommer er spesielt stor for aldersgruppene over 45 år.

Kvinnenes oversykkelighet kan i noen grad tilskrives to sykdomsgrupper, nemlig nervøse lidelser og muskel- og skjelettsykdommer. Disse sykdommene er sjelden dødelige. Dette er en av forklaringene på at kvinner har høyere sykkelighet, men lavere dødelighet enn menn.

Figur 3.5

Kilde: Helseundersøkelsen 1985.

Forventet levealder øker mer for kvinner enn for menn

I 1988 var middellevetiden (forventet levealder ved fødselen) 79,6 år for kvinner og 73,1 år for menn. Middellevetiden har økt fra 1970 fram til i dag både for kvinner og menn. Økningen har imidlertid vært noe større for kvinner enn for menn.

For kvinner har økningen i middellevetid vært på ca. 3 år de siste 20 årene, mens økningen for menn har vært på ca. 2 år. Forskjellen mellom middellevetid for kvinner og menn har altså blitt større i denne perioden. (Jf. figur 3.6.)

Dobbelt så høy dødelighet for menn som for kvinner i alderen 15-69 år

I alle aldersgruppene mellom 15 og 70 år hadde menn omtrent dobbelt så høy dødelighet som kvinner i 1988. Den største forskjellen i dødelighet mellom kvinner og menn finner vi i aldersgruppen 15-29 år, der dødeligheten blant menn var tre ganger så høy som blant kvinner.

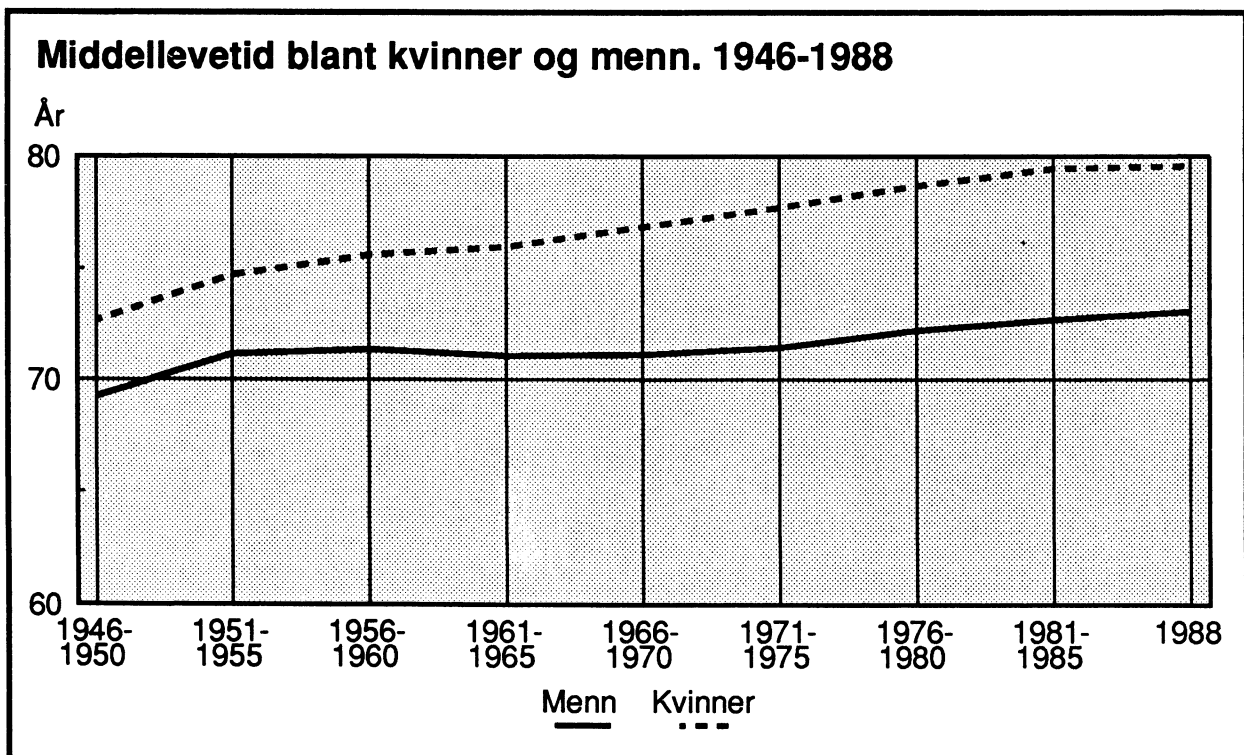
Tabell 3.1. Dødeligheten blant menn i ulike aldersgrupper. Kvinners dødelighet = 100. 1988. Indekstall

Dødsårsak	1988. Indekstall						
	Under 1 år	1-14 år	15-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-69 år
Alle årsaker . . .	126	180	320	212	167	200	210
Sykdommer	128	152	185	168	148	187	209
Ulykker/ selvmord/ drap	32	261	418	295	270	465	261

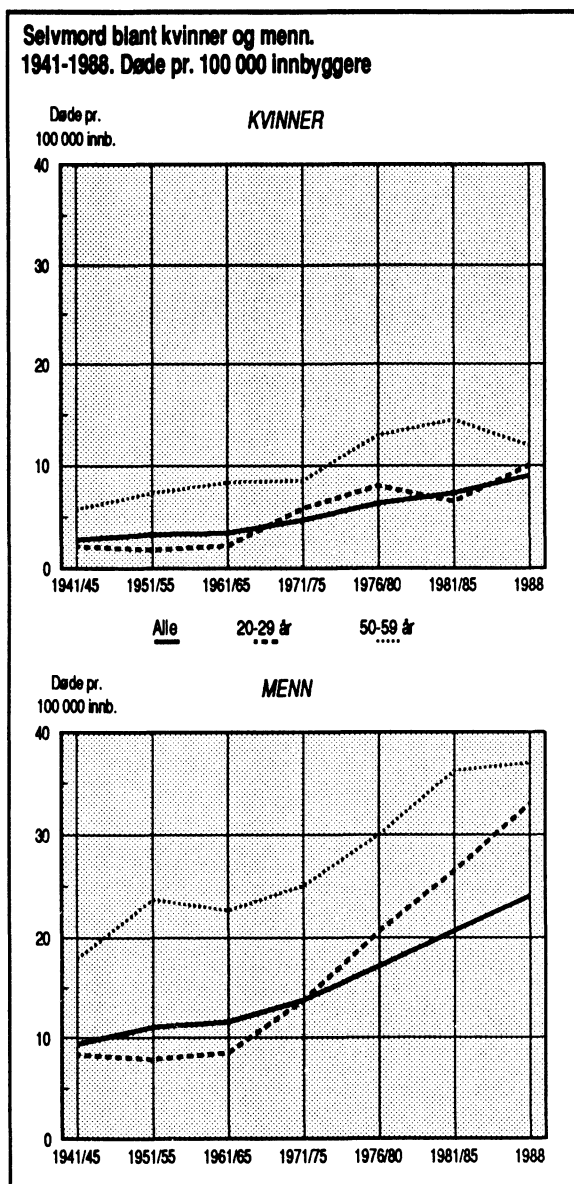
K i l d e: Dødsårsaksstatistikk.

Det er en overdødelighet blant menn i disse aldersgruppene både som følge av sykdommer og voldsomme dødsfall (ulykker, selvmord og drap), de siste er viktigste dødsårsaker i den yngre delen av befolkningen. Blant personer i alderen 15-29 år er hyppigheten av voldsomme dødsfall vel fire ganger så stor blant menn som blant kvinner.

Figur 3.6

Figur 3.7

Kilde: Dødsårsaksstatistikken.

Antall selvmord øker - særlig blant yngre menn

I 1988 begikk menn selvmord omtrent tre ganger så hyppig som kvinner. Antallet selvmord har økt både blant kvinner og menn. Blant unge menn står selvmord for nesten fjerdeparten av alle dødsfall.

Selv om økningen i selvmordshyppighet har vært størst blant de yngste så er det likevel 50-59-åringene som oftest begår selvmord. Dette gjelder både for kvinner og menn.

Kreft er viktigste dødsårsak blant kvinner under 70 år

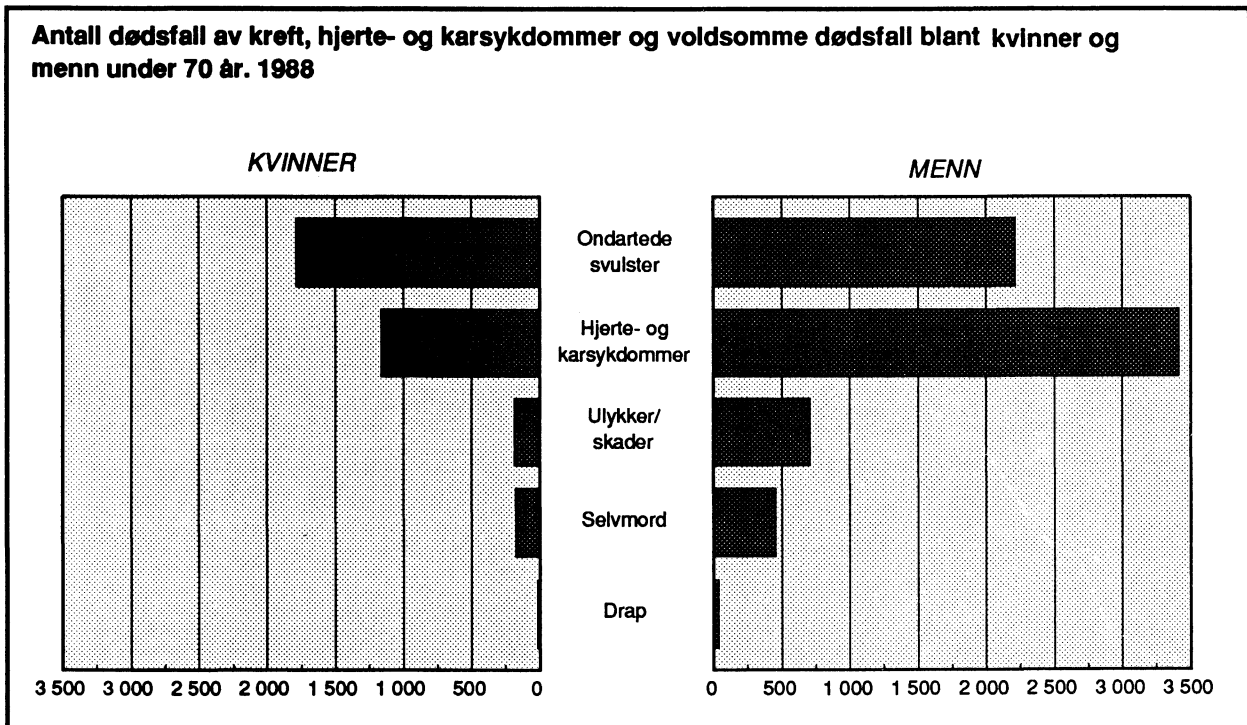
I 1988 var kreft årsak til ca. 40 prosent av alle dødsfall blant kvinner under 70 år.

Hjerte- og karsykdommene var årsak til 40 prosent av dødsfallene blant menn under 70 år.

For menn forårsaker hjerte- og karsykdommene en økende andel av dødsfallene blant 30-69-åringene, mens det for kvinner er kreft som i økende grad er dødsårsak (Grøtvedt 1989).

Kreft er en viktig dødsårsak også for menn. Menn rammes hyppigere av kreft i åndretnsorganene enn kvinner, mens det for kvinner er kreft i brystkjertler/kjønnsorganer som er en hyppig forekommende kreftform (Nordisk Ministerråd 1988).

Figur 3.8

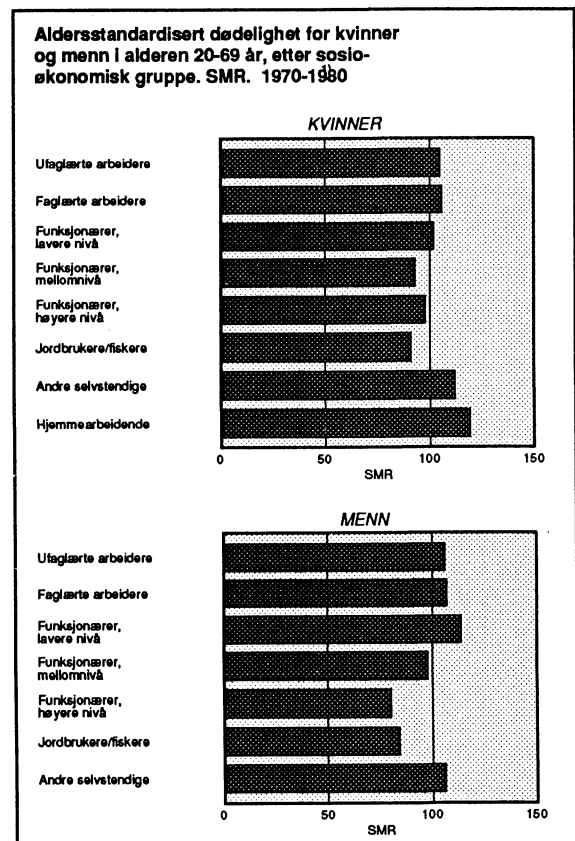
Kilde: Dødsårsaksstatistikken.

Dødeligheten for kvinner og menn varierer med sosioøkonomisk og ekteskapelig status

I Statistisk sentralbyrå er det gjort en større undersøkelse hvor ulikheter i dødelighet mellom ulike yrkesgrupper og ulike sosioøkonomiske grupper er belyst både for kvinner og for menn (Borgan og Kristofersen 1986). Den bygger på dødeligheten for personer som var 20-69 år i 1970 i perioden 1970-1980.

En av hovedkonklusjonene fra denne analysen er at dødelighetsforskjellene mellom sosioøkonomiske grupper var noe mindre for kvinner enn for menn. Dette skyldes antakelig for en stor del en kombinasjon av to faktorer: At sosioøkonomisk status basert på eget yrke er en bedre indikator på levekår for menn enn for kvinner og at kvinner ofte befinner seg i yrker med mindre belastende fysisk arbeidsmiljø (med unntak av pleie-sektoren). I kapitlet om arbeid viser vi at menn jevnt over har et mer belastende fysisk arbeidsmiljø enn kvinner, mens det motsatte er tilfellet for det psykososiale arbeidsmiljøet.

Figur 3.9

1) SMR=100 for alle yrkesaktive kvinner/menn.

Kilde: Borgan & Kristofersen 1986, Statistisk sentralbyrå.

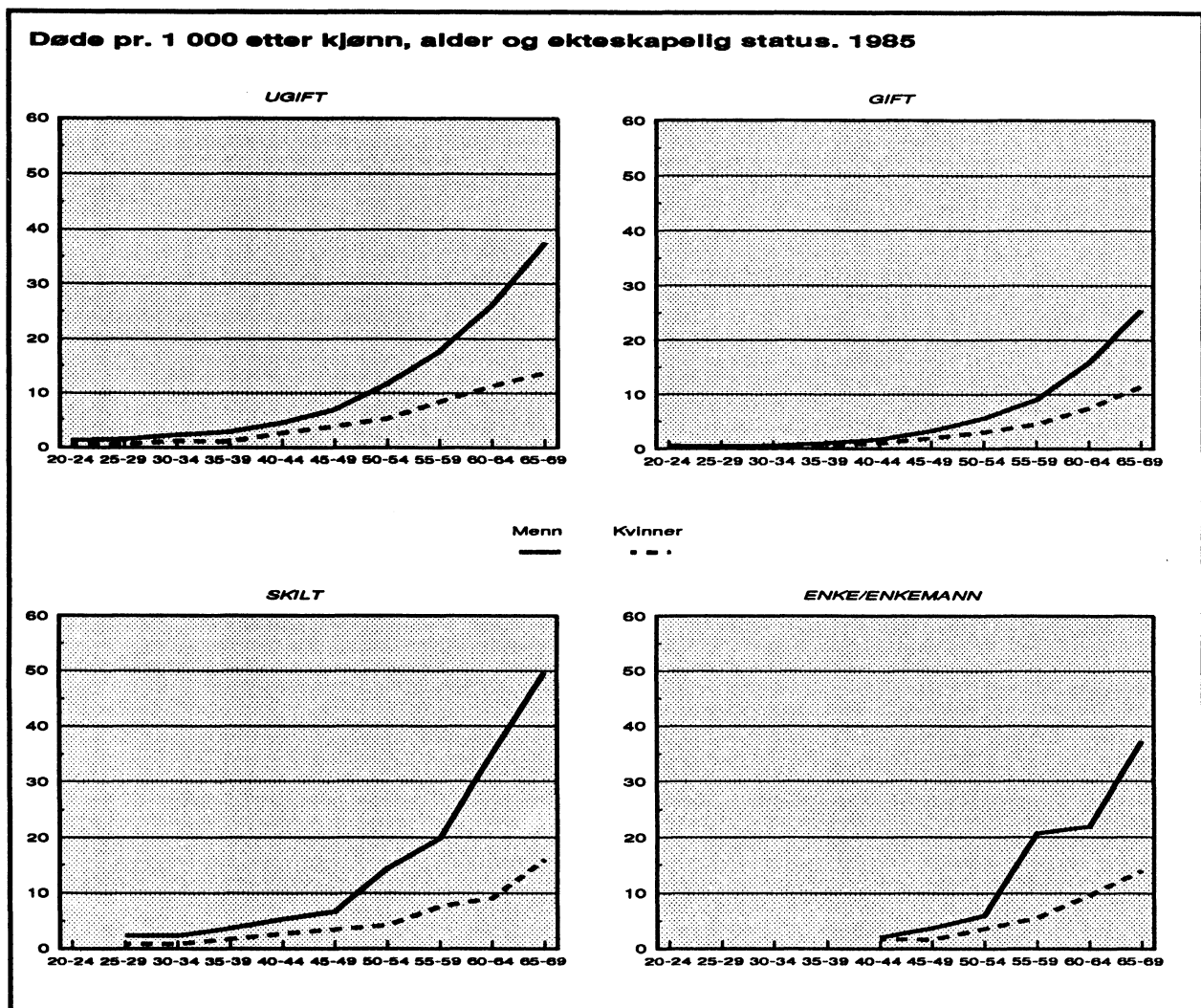
Mannlige ufaglærte arbeidere hadde nær 15 prosent høyere dødelighet enn gjennomsnittet for yrkesaktive menn. Funksjonærer på høyere nivå hadde 30 prosent lavere dødelighet enn gjennomsnittet.

For kvinner hadde selvstendige utenfor primærnæringene den høyeste dødeligheten, 12 prosent over gjennomsnittet for kvinner. I denne gruppen finner vi for eksempel butikkeiere og frisører. Jordbrukere og funksjonærer på mellomnivå hadde lavest dødelighet, henholdsvis 9 og 7 prosent under gjennomsnittet for yrkesaktive kvinner. Dødeligheten for kvinnelige funksjonærer på høyere nivå var derimot bare 2 prosent under gjennomsnittet for kvinner. Dette er forskjellig fra det mønsteret som ble vist for menn og kan ha sammenheng med at kvinner med høyere stillinger oftere vil være utsatt for stress som følge av kryssende forventninger mellom ulike roller.

Hjemmearbeidende kvinner hadde 19 prosent høyere dødelighet enn gjennomsnittet for yrkesaktive i tiårsperioden 1970-1980. Det er vanskelig å si hvor stor del av dette som skyldes at flere kvinner i denne gruppen er hjemmeværende fordi de hadde en langvarig sykdom.

Hovedtrekkene i variasjonen i dødelighet blant kvinner og menn med ulik ekteskapsstatus er som følger: Gifte har den laveste dødeligheten. Dette gjelder for både kvinner og menn og for alle aldersgrupper. Forskjellen mellom grupper med ulik ekteskapsstatus er imidlertid vesentlig større for menn enn for kvinner. Blant menn har skilte den høyeste dødeligheten. Blant kvinner har ugifte jevnt over den høyeste dødeligheten, men forskjellene mellom gruppene er jevnt over små for kvinner.

Figur 3.10

LITTERATUR

Borgan, Jens-Kristian og Lars Kristofersen 1986: *Dødelighet i yrker og sosioøkonomiske grupper 1970-1980*. Statistiske analyser nr. 56. Statistisk sentralbyrå.

Grøtvedt, Liv: Kapitlet om helse i *Sosialt utsyn* 1989, Statistisk sentralbyrå.

Grøtvedt, Liv og Otto Carlson 1988: *Helse og livsstil i figurer og tekst. Utviklingstrekk 1975-85*. RAPP nr. 23, Statistisk sentralbyrå.

Holte, Hilde H. (1990): "Uførepensjonister 1967-1988: Fordobling i antall - firedobling av utgifter". *Samfunnsspeilet*, nr. 2.

Nordisk Ministerråd: *Kvinner og män i Norden. Fakta om jämställdheten* 1988.

NOS Helseundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå 1975 og 1985.

NOS Levekårsundersøkelsen 1987, Statistisk sentralbyrå.

Sosialt utsyn 1989, Statistisk sentralbyrå.

St.meld. nr. 41, 1987-88: Helsepolitikken mot år 2000. Nasjonal helseplan.

4. OMSORG FOR BARN OG ELDRE

Omsorgsoppgaver og likestilling

Mesteparten av omsorgsarbeidet i samfunnet utføres av kvinner - enten i form av ulønnet arbeid for familien og nærmiljøet eller i den offentlige omsorgssektoren. Etter hvert har et udekket behov for omsorgstilbud også ført til en utvikling av ulike typer av kommersielle løsninger både innen omsorg for barn og omsorg for eldre.

Kvinnens innsats i det uformelle (ulønnede) omsorgsarbeidet har vært en viktig begrensning på deres innsats på andre områder av samfunnslivet, særlig lønnet arbeid og politisk arbeid.

Omsorgsbehovet vil øke i framtiden på grunn av økningen i de eldste aldersgrupper (se kapitlet om befolkning). Dette har ført til en debatt om organiseringen av det framtidige omsorgstilbudet, særlig om kombinasjonen av privat og offentlig omsorg. Omfanget av den uformelle omsorgen vil minske i framtiden - både fordi kvinner øker sin innsats i den lønnede produksjonen og fordi menn vanligvis ikke påtar seg noen nevneverdig større del av det tyngste ulønnede omsorgsarbeidet.

I den senere tid har det vært en tendens til at kvinner også i mindre grad en tidligere søker seg til offentlige omsorgsykker, noe som har ført til personellmangel innen deler av omsorgssektoren, for eksempel barnehager og hjemmehjelp.

En viktig del av en strategi for oppvurdering av omsorgsarbeidet vil være å vise den samfunnsøkonomiske betydning av denne omsorgen. En del av FN-strategien for likestilling fram til år 2000 er at det bør tas høvelige skritt for å måle det ulønnede bidraget til samfunnsutviklingen. Dette bør vises i offentlig økonomisk statistikk og i bruttonasjonalproduktet, for å gi et mer riktig bilde av kvinners bidrag til samfunnsøkonomien.

I Norge er det gjennom tidsnyttingsundersøkelser hvert 10. år mulig å vise omfanget av denne ulønnede innsatsen som særlig kvinner bidrar med. Neste skritt er ennå ikke tatt: Å vise hvor stor del det ulønnede bidraget utgjør av den totale samfunnsøkonomien (se Aslaksen og Brahaug 1990).

Mindre deling av lønnet enn av ulønnet omsorgsarbeid mellom menn og kvinner

Omsorgsarbeidet utgjorde ifølge Tidsnyttingsundersøkelsen ca. en sjettedel av alt ulønnet husholdsarbeid i 1980-81. Det vil si at som gjennomsnitt for alle, utførte vi omsorgsarbeid ca. 35 minutter pr. dag. I gjennomsnitt bruker kvinner omtrent dobbelt så mye tid på omsorgsarbeid som menn. 42 prosent av kvinnene og 29 prosent av mennene hadde utført omsorgsaktiviteter i løpet av en dag. Mesteparten av det ulønnede omsorgsarbeidet gjelder barn og eldre som er avhengig av regelmessig tilsyn og omsorg.

Det lønnede omsorgsarbeidet utføres stort sett av kvinner. Av de vel 30 000 ansatte i barnehager i 1987 var ca. 96 prosent kvinner. Det samme gjelder for ansatte i somatiske sykehjem, kombinerte alders- og sykehjem, aldershjem, helse- og velferdssentraler og andre sosiale tjenester for eldre. Det ser faktisk ut som det er enda mindre deling av det lønnede enn av det ulønnede omsorgsarbeidet.

Norske kvinner har den nest korteste svangerskapspermisjon i Norden

Hvilken type omsorgsordninger barn har tilbud om og hvor omfattende tilbudet er varierer sterkt med barnas alder.

I dag (1990) er betalt svangerskapspermisjon 26 uker. Av de nordiske land er det bare Island som har kortere lønnet svangerskapspermisjon. For å få en betalt permisjonsperiode gjelder visse regler for deltaking i lønnet arbeid. I dag fyller de aller fleste nybakte mødre kravene til å få lønnet svangerskapspermisjon. Det er nesten utelukkende mødre som benytter seg av retten til å ta ut permisjon i forbindelse med fødsel, til tross for at fedrene etter seks uker har like stor rett til å ta ut permisjon. I tillegg har fedrene to uker permisjon som i offentlig sektor og i flere private bedrifter blir betalt av arbeidsgiver. Undersøkelser tyder på at denne muligheten for permisjon blir utnyttet i svært liten grad (Kaul 1982).

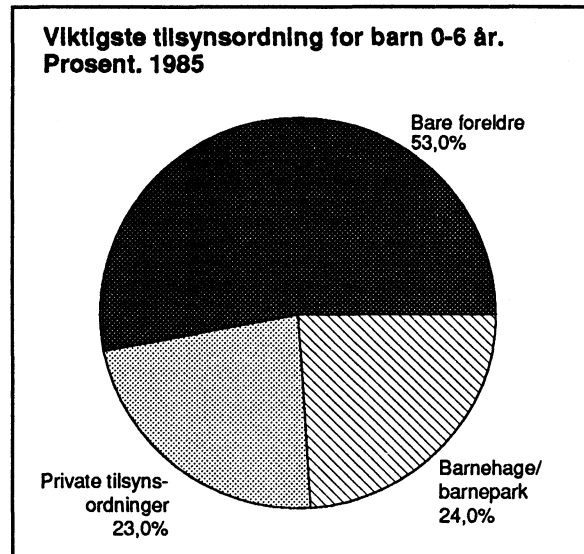
Foreldre har til sammen rett til 20 dagers permisjon for pass av syke barn. Ingen av foreldrene kan ta ut mer enn 10 dager. Dog har enslige forsørgere rett til 20 dagers permisjon.

Mennene bruker mer tid på omsorg for barn enn tidligere

Om lag halvparten av barn 0-6 år hadde ikke regelmessig tilsyn av andre enn foreldre/foresatte (Barneombudet 1985). Tall fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 tyder på at småbarnsmødre brukte mer enn dobbelt så mye tid til omsorg for barn som småbarnsfedre. Både menn og kvinner økte

(i gjennomsnitt) tiden brukt til omsorg for barn i 1970-årene, men økningen var størst for menn. Andelen småbarnsfedre som deltok i omsorgsoppgaver i løpet av en dag var 51 prosent i 1970-71 og 70 prosent i 1980-81. Vi mangler foreløpig tall for utviklingen på 1980-tallet.

Figur 4.1.

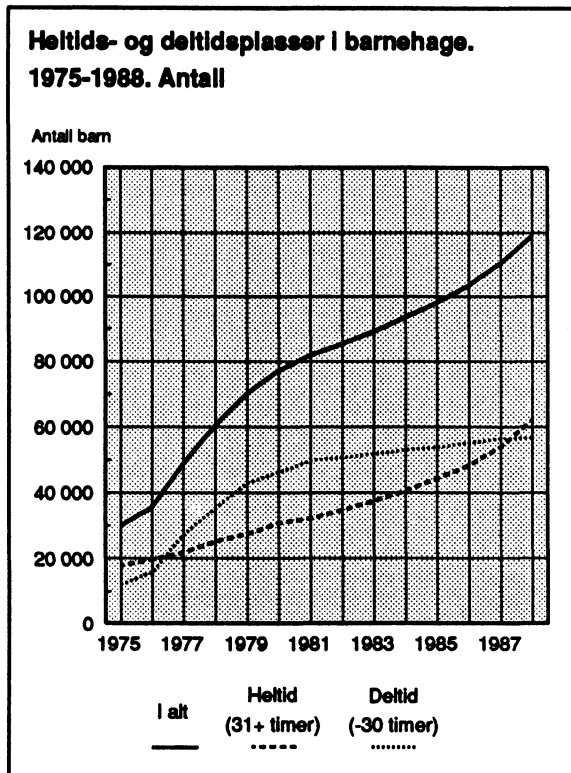
Kilde: Barneombudets undersøkelse om tilsynsordninger for barn i skoleferien 1985.

Mange barnefamilier benytter seg av mer enn én ordning for regelmessig tilsyn utenfor familien. En har derfor registrert viktigste tilsynsordning (lengst i tid hver uke). Den halvparten av førskolebarna som har tilsyn av andre enn foreldrene, fordeler seg omtrent likt mellom offentlige og private tilsynsordninger.

En tredjedel av barn under 7 år hadde barnehageplass i 1988

I slutten av 1988 hadde nær 119 000 barn i alderen 0-6 år plass i barnehage (dvs. offentlige barnehager, private barnehager som er offentlig godkjent og kommunal dagmamma/familiebarnehage). Dette tilsvarer 32 prosent av alle barn under 7 år. Av alle barn i førskolealder, hadde 17 prosent tilbud om offentlig barnehageplass mer enn 30 timer pr. uke. På 1980-tallet har det imidlertid

Figur 4.2.

tid vært en sterkere økning i tallet på heltidsplasser enn i tallet på deltidsplasser.

I 1988 var det 334 fritidshjem i drift her i landet. 6 prosent av barna i alderen 7-9 år hadde fritidshjems plass.

Store forskjeller i barnehagedekning mellom kommunene

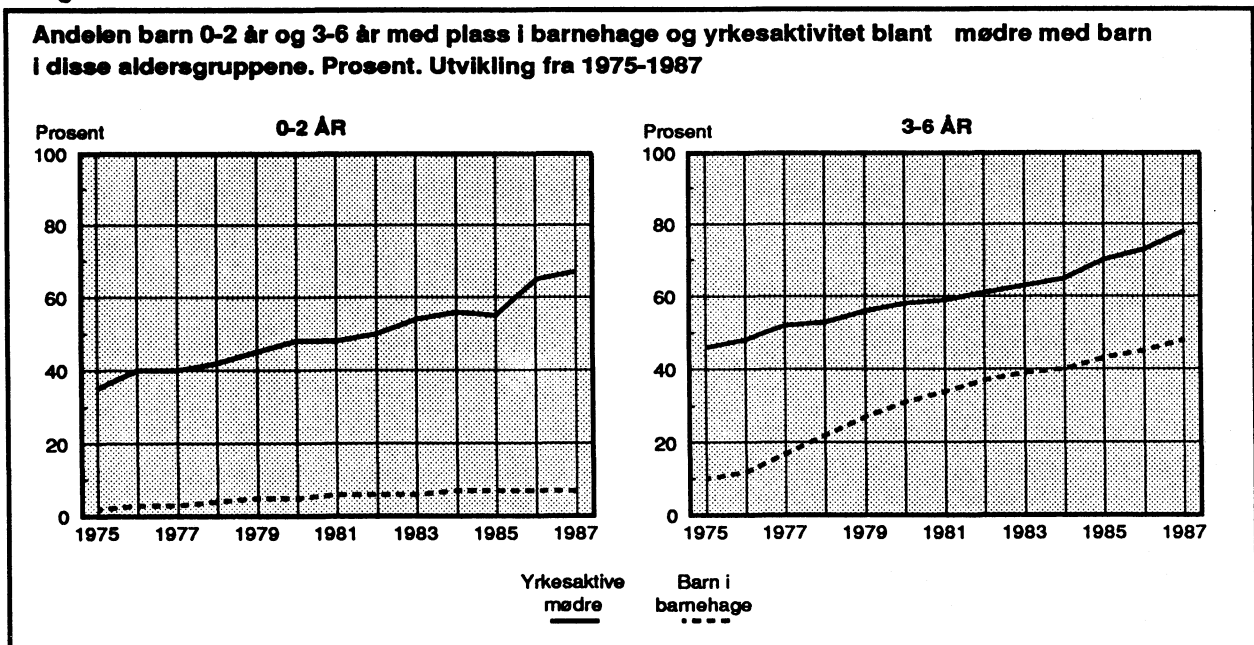
Det er store forskjeller mellom fylker og kommuner i dekingen av barnehageplasser. Dårligst barnehagedekning var det i Vestfold, Telemark, Aust-Agder, Vest-Agder og Troms, der ca. 26 prosent av alle barn under 7 år i 1988 hadde barnehageplass. Best dekket var Oslo med barnehagetilbud til nær halvparten av førskolebarna.

Økt avstand mellom behov og barnehagedekning for de yngste barna

Tallet på barnehageplasser har økt sterkere for barn i alderen 3-6 år enn for barn under 3 år, hvor utbyggingen har foregått i et svært langsamt tempo. I 1987 hadde 7 prosent av barn 0-2 år tilbud om barnehageplass, mens dette gjaldt for 48 prosent av barn i alderen 3-6 år.

I 1970- og 1980-årene har barnehageutbyggingen bare så vidt holdt følge med økningen i yrkesaktivitet blant småbarnsmødre. For mødre med barn under 3 år har yrkesaktiviteten økt sterkere enn barnehagetilbudet i perioden 1975-1987 (Otnes og Wårum 1987).

Figur 4.3.

I 1987 var nesten 70 prosent av mødrene med barn i alderen 0-2 år yrkesaktive og selv om ca. en fjerdedel av disse hadde svangerskapspermisjon, var det likevel om lag 40 prosent av barn 0-2 år med yrkesaktive mødre som var uten tilbud om offentlig barnetilsyn, dvs. enten kommunalt ansatt dagmamma eller barnehage med offentlig tilskudd.

Har den offentlige omsorgen for eldre holdt tritt med økningen i behov?

Det offentlige omsorgstilbudet for eldre kan deles i to: tilbudet i og utenfor institusjon. Størstedelen av institusjonsomsorgen foregår i somatiske sykehjem og aldershjem. Omsorgstilbudet utenfor institusjon består først og fremst av hjemmehjelpsordningen og hjemmesykepleien. De eldre er storforbrukere også av andre helse- og omsorgstjenester i forhold til andre grupper i befolkningen. En vil i framtiden prioritere utbygging av tilbud av spesielt tilrettelagte boliger og service.

Ikke alle eldre er avhengig av offentlige omsorgstilbud. Eldres bruk av helse- og sosialtjenester henger nøye sammen med alder og husholdningsstruktur. Mens litt over 2 prosent av eldre i aldersgruppen 70-79 år hadde plass i somatiske sykehjem i 1980, så gjaldt det hele 40 prosent av dem som var over 90 år. I 1980 var bruken av omsorgstjenester nesten dobbelt så høy blant eldre (80 år og over) som bodde alene, som blant eldre som bodde sammen med andre (Brevik 1985). Den sterke økningen i antall eldre de senere år og som ventes å fortsette, krever en sterk utbygging av det offentlige omsorgstilbudet for eldre. Antall plasser i somatiske sykehjem og aldershjem har økt med ca. 13 000 plasser fra 1975 til 1987. Dette har likevel ikke vært nok til å holde tritt med økningen i antall eldre. Antall plasser pr. 1 000 personer i alderen 80 år og over har gått litt ned fra 1975 til 1985. I tillegg kommer økningen i behov for offentlige omsorgstilbud som kan føres tilbake til flere enpersonhusholdninger og at det blir stadig færre heltids hjemmearbeidende kvinner. Å være hjemmearbeidende på heltid vil ofte være en forutsetning for å kunne yte tung omsorg.

Tabell 4.1. Offentlige omsorgstilbud i forhold til antall eldre. 1977, 1980 og 1982-1988

	1977	1980	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Sykehjems- og aldershjems-plasser ¹ pr. 1000 over 80 år	354	342	331	326	322	328	335	327	320
Hjemmesykepleien - antall besøk i forhold til antall eldre 80 år og over	19	25	31	35	39	41	44	48	50 ²
Hjemmehjelp - antall timeverk i forhold til antall eldre 67 år og over	26	32	32	33	33	32	32	35	35

¹ Plasser i somatiske sykehjem, aldershjem og kombinerte alders- og sykehjem samt somatiske spesialsykehjem. ² Mangler oppgave fra tre bydeler i Oslo.

Det offentlige omsorgstilbudet utenfor institusjon har økt. Dette gjelder både tilbudet av hjemmehjelp og hjemmesykepleie.

Politiske målsettinger har gått ut på å styrke den delen av omsorgstilbudet som gjør at de eldre kan bli boende hjemme lengst mulig. Ikke alle kommuner har fulgt opp de politiske retningslinjer og prioriteringer som er uttalt på sentralt politisk hold. Det er store variasjoner mellom regioner og kommuner når det gjelder utbyggingen av omsorgstilbudet for eldre. Resultater fra ulike undersøkelser tyder på at de fylker og kommuner som har best institusjonsdekning, også har best utbygd hjemmehjelpsordning og hjemmesykepleietilbud (Nygård og Hansvik 1986). Omvendt har kommuner med relativt dårlig utbygd institusjonsomsorg ofte hatt dårlig dekning av hjemmehjelp og hjemmesykepleie.

En utilstrekkelig utbygging av offentlige omsorgstilbud i forhold til utviklingen i behov for omsorg, vil legge press på familien for å yte ulønnet omsorg. Det er i dag særlig kvinner som yter tungt omsorgsarbeid for familiemedlemmer. Med økt yrkesaktivitet blant kvinner må menn etter hvert ta sin del av dette ulønnede omsorgsarbeidet. Konsekvensen kan ellers bli at de eldre må basere seg på kommersielle løsninger eller at de får dårligere dekning av omsorgsbehovet.

Kvinner utførte i 1980-81 dobbelt så mange årsverk i den ulønnede omsorgen som menn. Flere kvinner enn menn utførte uformelt omsorgsarbeid både i og utenfor husholdningen. Det synes å være slik at jo mer tyngende omsorgsarbeidet er, dess større overrepresentasjon er det av kvinner. Kjønnsforskjellene er størst når det gjelder omsorg for husholdsmedlemmer. Av de 72 000 årsverk som ble brukt til omsorg for husholdsmedlemmer i 1980, utførte kvinner anslagsvis 50 000 årsverk. I tillegg utførte kvinner 63 prosent eller 20 000 årsverk av den uformelle omsorg som gikk til andre enn husholdsmedlemmer (Lingsom 1985).

LITTERATUR

Aslaksen, Iulie og Brathaug, Ann Lisbeth (1990): "Usynlige kvinner - trenger vi nye mål for verdiskapning?" *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Brevik, Ivar (1985): *Eldreomsorgen i Norge 1981-83: Vekst og mangel på vekst*. NIBR-notat 1985:118.

Kaul, Hjørdis (1982): *Når fravær blir nærvær. Småbarnsforeldres bruk av omsorgspermisjoner*. Inst. for industriell miljøforskning.

Lingsom, Susan (1985): Uformell omsorg for syke og eldre. SØS nr. 57, Statistisk sentralbyrå.

Nygård, Lars og Petter Hansvik (1986): *Korleis brukar kommunane omsorgsressursane sine?* Rapport 7/86 NIS.

Otnes, Berit og Marit Wårum (1987): "Barnehagedekningen i lys av kvinners yrkesaktivitet". *Samfunnsspeilet* nr. 1.

NOS Barnehager og fritidshjem, Statistisk sentralbyrå.

NOS Helseinstitusjoner, Statistisk sentralbyrå.

NOS Helsestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

NOS Sosialstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Undersøkelse om tilsynsordninger for barn i skoleferien. Barneombudet, upublisert materiale.

5. UTDANNING

Utdanning og likestilling

Likestilling i utdanning er en av de mest sentrale forutsetninger for likestilling på andre områder i samfunnet. I et spesialisert samfunn avhenger vår velferd stadig mer av vår evne til å vinne og anvende kunnskap.

I handlingsplan for likestilling 1986-1990 er målene for utdanningens rolle i likestillingsarbeidet tosidig. På den ene siden skal skolen bli bedre i stand til å formidle likestilling som verdi til elevene, og på den annen side skal utdanningsvalg bli mindre avhengig av kjønn (St.meld. nr. 69, 1984-85). Det er bare utviklingen på det siste av disse områdene som kan belyses ved hjelp av tilgjengelig statistikk.

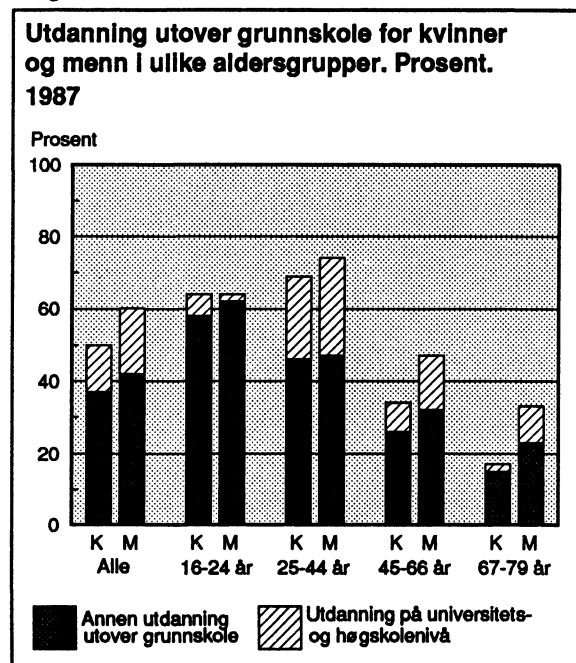
I dag har jenter og gutter formelt sett like muligheter til utdanning. Likestillingen har i dag kommet langt med hensyn til utdanningsnivå. Fremdeles står det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret sterkt i valg av type utdanning. Dette betyr at kvinner i større grad enn menn utdanner seg til lavlønnstyrker og til lavere posisjoner i arbeidslivet.

Stadig mindre forskjell i utdanningsnivå mellom kvinner og menn

Det har vært en sterk økning i utdanningsnivået blant både menn og kvinner de siste 10 årene. Etter 1960 har utbyggingstakten i skoleverket vært så høy at den kan betegnes som en "utdanningseksplasjon". I løpet av en forholdsvis kort periode skjedde det flere

ting som bidrog til dette: Den obligatoriske skolen ble utvidet fra sju til ni år. Elevtallet i videregående utdanning vokste kraftig fra slutten av 1950-tallet, og dette forplantet seg videre til høyere utdanning. Etter 1970 har det spesielt skjedd en utbygging av den yrkesrettede videregående utdanning og av høyere utdanning utenom universitetene.

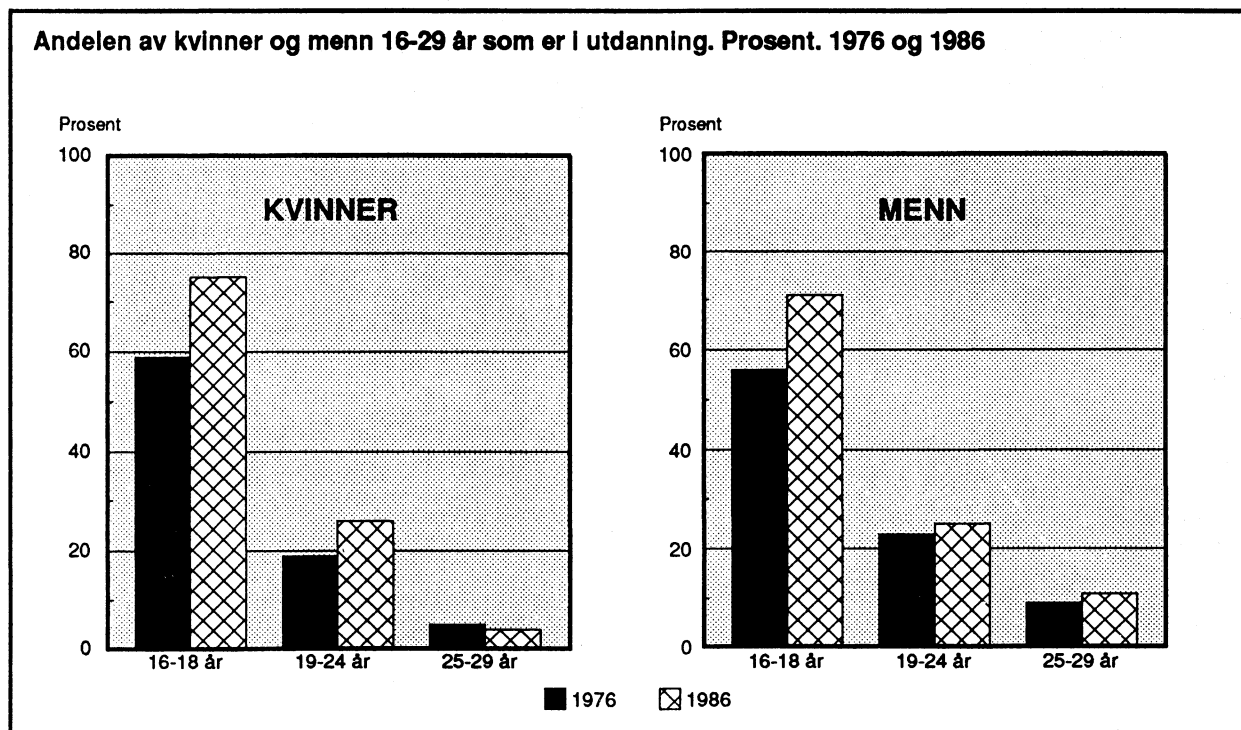
Figur 5.1.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

Denne veksten i utdanningsnivå har ført til at yngre årskull har høyere utdanningsnivå enn eldre og at utdanningsnivået for kvinner og menn har blitt mer likt.

Figur 5.2.

En større andel av kvinner enn av menn 16-22 år er i utdanning

Det er blitt stadig mer vanlig at kvinner tar utdanning. Dette gjelder både videregående og høyere utdanning. I aldersgruppen 16-22 år er en større andel av kvinner enn av menn i utdanning. Fra 23-årsalderen blir forholdet omvendt, fordi det fortsatt er menn som tar de lengste utdanningene.

Kvinnens frammarsj i utdanningssystemet har vært særlig sterk på 1970- og 1980-tallet. Fra å være i et klart mindretall innenfor videregående og særlig høyere utdanning ved inngangen til 1970-årene, er kvinnene i dag minst like aktive mht. utdanning som mennene. Nesten hele økningen i studenttallet etter 1975 skyldes økt utdanningsaktivitet blant kvinner. Den økte kvinneandelen kan i noen grad forklares ved at skoler der kvinner er i stort flertall fikk høyskolestatus i perioden, f.eks. sykepleiehøgskolene, men kvinneandelen har også økt i andre typer utdanning (Severeide 1989).

Flere kvinner enn menn ved videregående skoler

Det tidligere gymnas og størstedelen av fag- og yrkesskolene inngår etter 1976 i en grup-

pe kalt "Skoler under lov om videregående opplæring". Dette gjelder skoler hvor flertallet av elever er i utdanninger som faller inn under denne loven. De andre videregående skolene (som ikke omfattes av denne loven) er folkehøgskoler, skoler for helsestell og sosialt arbeid, fagskoler i landbruket. Inndeling etter fagfelt ligger nært opp til studieretninger i de videregående skoler som omfattes av lov om videregående opplæring (jf. figur 5.3).

Siden 1977 har kvinnene utgjort flertallet blant elevene i videregående skoler og 1. oktober 1988 var det ved disse skolene i alt 105 700 kvinner og 103 300 menn.

Kvinneandelen øker ved allmennfaglige studieretninger

Det tidligere gymnaset utgjør hovedtyngden i de allmennfaglige studieretningene. På 1980-tallet har antallet elever som tar allmennfaglig studieretning stagnert, samtidig som kvinners andel av elevtallet har økt.

I 1988 utgjorde kvinnene 56 prosent av de som avsluttet eksamen ved treårig allmennfaglig studieretning, sammenliknet med 42 prosent av artianerne for 20 år siden.

Tabell 5.1. Andelen kvinner blant dem som tok avsluttende eksamen ved allmennfaglig studieretning i den videregående skolen. Prosent. 1966, 1976, 1986 og 1988

	1966	1976	1986	1988
Alle linjer ..	42	51	56	56
Real- og naturfaglinjer	21	31	42	41
Språklinjer ..	65	74	87	89
Samfunns- linjer	-	64	57	56
Økonomisk gymnas	35	40		

K i l d e: NOS Utdanningsstatistikk.

Andelen kvinner har økt på alle linjer, men linjevalg er fortsatt svært forskjellig for

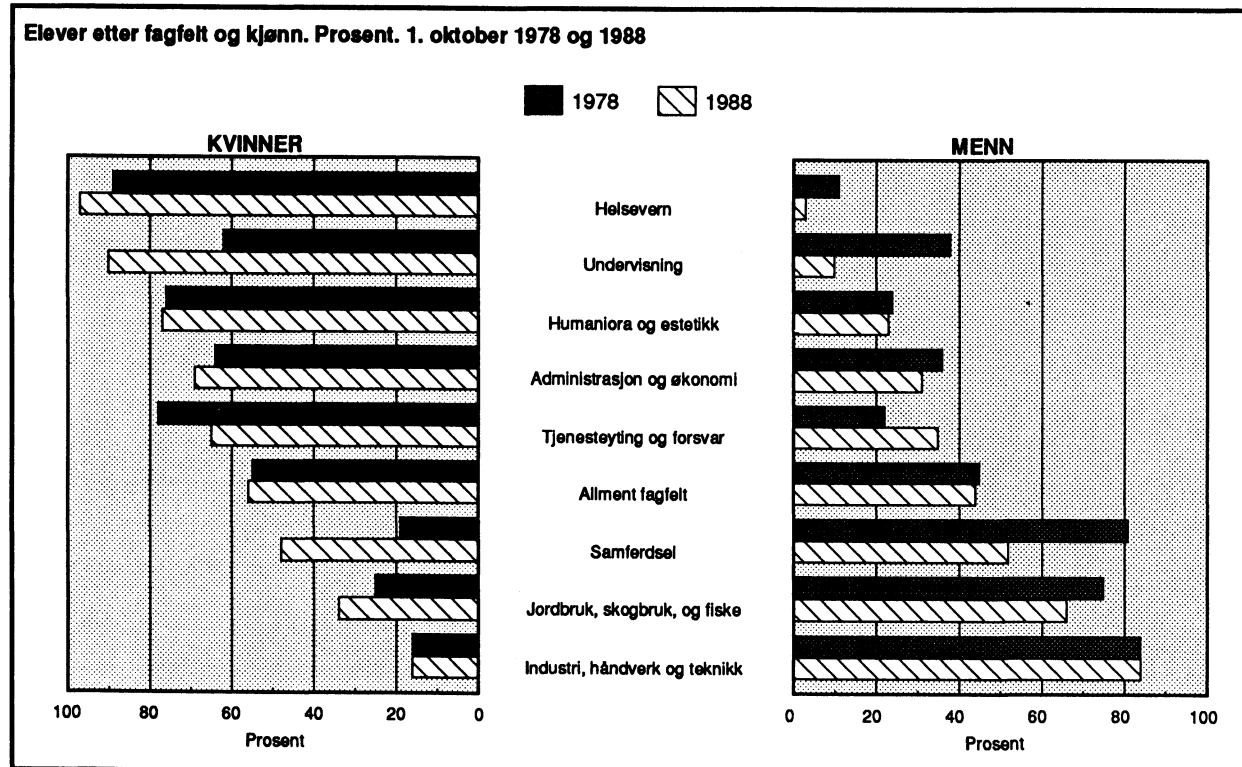
kvinner og menn. Litt over 40 prosent av dem som avsluttet eksamen på linjer for real- og naturfag var kvinner, mens det tilsvarende tall for språklinjene var bortimot 90 prosent i 1988. Denne forskjellen i linjevalg på allmennfaglig studieretning bidrar til å opprettholde kjønnsforskjeller ved valg av høyere utdanning.

Økende andel kvinner i typiske "jentefag" ved yrkesfaglige linjer

Av de elevene som tok yrkesfaglig opplæring i den videregående skolen var omtrent halvparten kvinner.

Det er store forskjeller i valg av yrkesopplæring for kvinner og menn. Kvinner befinner seg i stor grad på linjer for handels- og kontorlag og helse- og sosialfag. Andelen menn er størst på linjer for industri, håndverk, teknikk og samferdsel, samt jordbruk, skogbruk og fiske.

Figur 5.3.

Det ser ut til at kjønnsdelingen i valget av linjer på de yrkesfaglige studieretningene for enkelte av linjene blir stadig mer markert. Fra 1978 til 1988 økte kvinneandelen på de fleste linjer, også på de linjer hvor kvinnene fra før var dominerende, slik som helse- og sosialfag, hvor kvinnene nå utgjør over 90 prosent av elevene. Samtidig var kvinneandelen nesten helt stabil på linjer hvor de fra før var i et klart mindretall, f.eks. linjer for industri, håndverk og teknikk, hvor kvinnene utgjør mindre enn 20 prosent av elevene.

Et annet viktig forhold er at de typiske "jentefagene" ofte ikke fører fram til noen helhetlig fagutdanning, mens de typiske

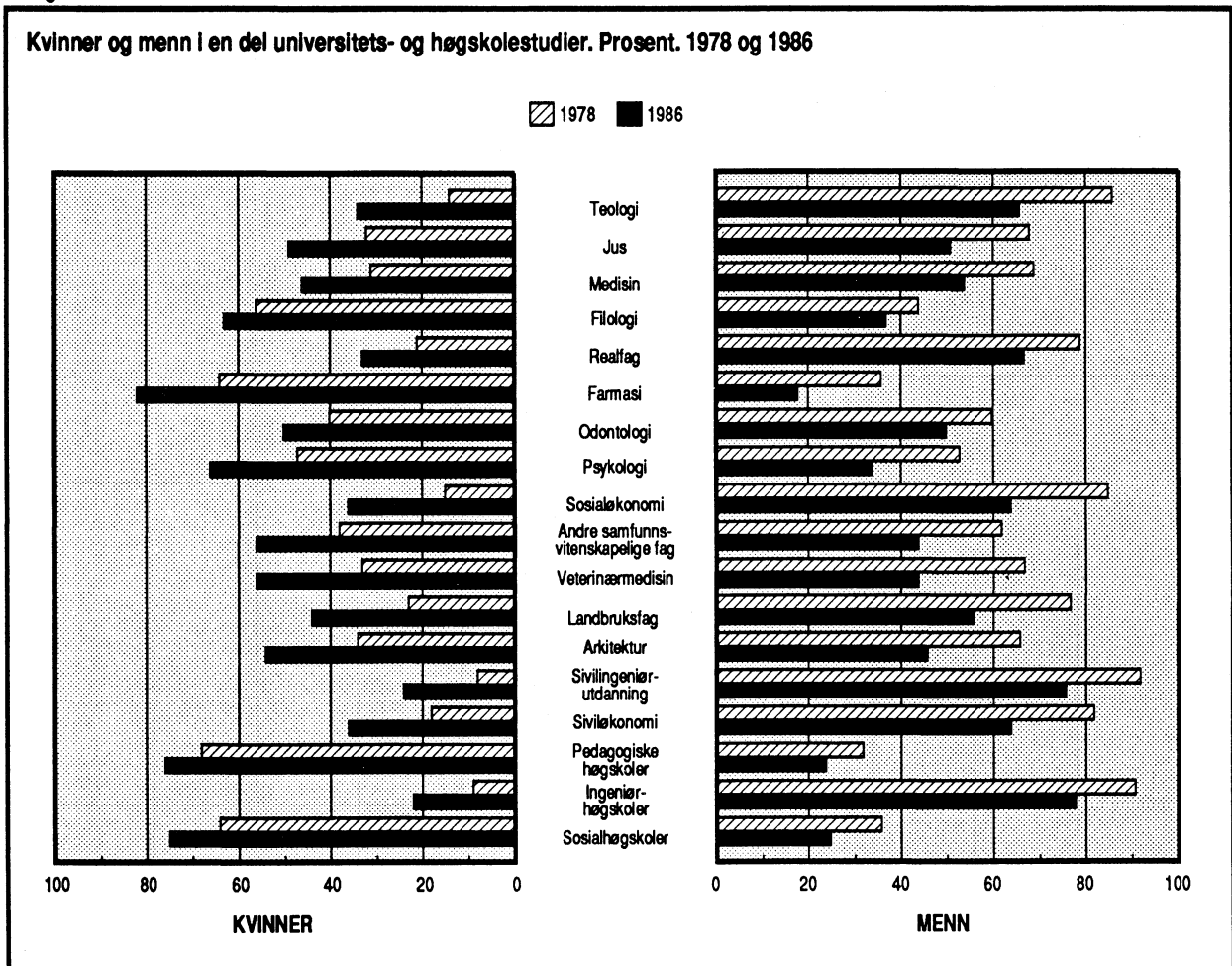
"guttefagene" i større grad har en plass i yrkeslivet. Det gjør at mange kvinner kan risikere å gå tre år på videregående skole uten verken å oppnå en bestemt yrkes- eller studiekompetanse (Severeide 1989).

Halvparten i høyere utdanning er kvinner

Det var registrert 105 000 studenter (heltid og deltid) ved landets universiteter og høyskoler pr. 1. oktober 1987, av disse var 53,2 prosent kvinner. 14,2 prosent av alle 19-24-åringene var registrert som studenter. For menn var andelen 12,7 og for kvinner 15,9 prosent.

Figur 5.4.

Kvinner og menn i en del universitets- og høyskolestudier. Prosent. 1978 og 1986

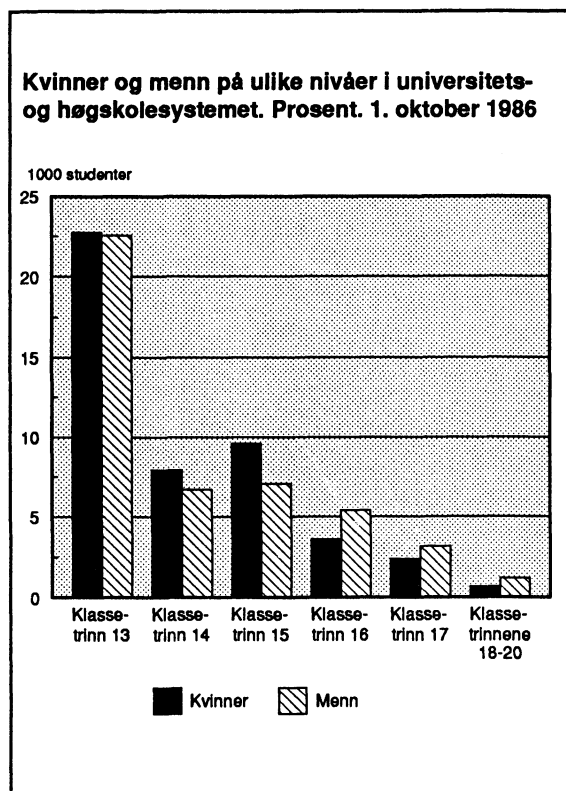

Kvinneandelen har økt ved de fleste fag/studieretninger i høyere utdanning, også der det tidligere var et stort flertall av kvinner. Dette betyr at forskjellene i menns og kvinners utdanningsvalg fortsatt er store. Kvinner er i stort flertall blant studentene i lærerutdanningene og ved sosial- og helsefagutdanningene ved de regionale høyskolene. Det er også et flertall av kvinner i filologiske fag og i farmasi ved universitetene. Derimot er kvinner fortsatt i mindretall i høyere økonomisk utdanning og særlig innenfor tekniske utdanninger. Innenfor disse utdanningene har det imidlertid vært en økt tilstrømning av kvinner i de senere år. Av de nye studentene ved Norges Handelshøyskole høsten 1986 var 39 prosent kvinner, mot 22 prosent i 1980. Ved Norges tekniske høyskole (NTH) var tilsvarende tall 27 prosent i 1986 mot 14 prosent i 1980. Økningen ved NTH har skjedd også ved de mest mannsdominerte avdelingene.

Et annet viktig tema knyttet til utdanning og kjønn er om og i hvilken grad kvinner velger kortere utdanninger enn menn og om kvinnene i større grad enn menn avbryter sin utdanning før de har avlagt endelig eksamen.

For å kunne sammenlikne varigheten av utdanning i ulike grupper uavhengig av type utdanning, brukes utdanningens klassetrinn. Klassetrinn bestemmes ut fra utdanningens normale varighet og av nødvendig forutgående utdanning. Universitets- og høyskoleutdanningene omfatter hovedsakelig klassetrinnene 13-18, der klassetrinn 13 er første år etter treårig videregående utdanning. Klassetrinn 15-16 tilsvarer cand.mag.-nivå og/eller avsluttet høyskoleutdanning. Klassetrinnene 17-18 tilsvarer universitetsutdanning av høyere grad og 19-20 forskerutdanning.

Figur 5.5.

Kvinnene utgjør den største andelen av studentene til og med klassetrinn 15. Menn er i klart flertall i utdanninger av høyere grad på universitetene og i forskerutdanning. Andelen kvinner på de høyeste utdanningsnivåene har imidlertid økt klart de senere årene.

LITTERATUR

NOS Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Severeide, Paul Inge: Utdanningskapitlet i *Sosialt utsyn* 1989, Statistisk sentralbyrå.

St.meld. nr. 69 (1984-85): Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken.

6. ARBEID

Arbeid og likestilling

Et mål for den offentlige likestillingspolitikken er å legge forholdene til rette for reell valgfrihet mellom betalt arbeid og arbeid i hjemmet. Det legges vekt på å skape bedre muligheter for sysselsetting for kvinner (St.meld. nr. 69, 1984-85).

En stor del av bestemmelsene i likestillingsloven tar sikte på å motvirke forskjellsbehandling i arbeidslivet på grunnlag av kjønn, for eksempel ved ansettelse og oppsigelser.

For å bryte ned skillene mellom kjønnene i arbeidslivet er det i handlingsplan for likestilling 1986-1990 blant annet lagt vekt på følgende tiltak:

- Informasjonstiltak om utdanning og yrkesvalg for å oppmuntre kvinner til å velge utradisjonelt.
- Øke videreutdanningsmulighetene og yrkeskompetansen i "jentefagene" i videregående skole.
- Motivasjonstiltak for å få kvinner til å søke ledende stillinger.
- Likestillingstilskudd til bedrifter.
- Statlig støtte til etablererskoler for kvinner i 6 fylker.

Det understrekes at en større reell valgfrihet for kvinner mellom lønnet og ulønnet arbeid ikke kan oppnås uten utbygging av tilsyns-

ordninger for barn og mer lik deling av arbeid i hjemmet mellom kvinner og menn. I debatten om likestilling har det fra enkelte hold vært hevdet at arbeidet for likeverd mellom oppgaver som tradisjonelt har vært utført av kvinner og menn, bør vektlegges sterkere enn forsøkene på å oppnå større likhet i yrkesvalg. Dette vil både innebære høyere lønn for tradisjonelle kvinneyrker og at ulønnet omsorgsarbeid oppvurderes, for eksempel ved at de ulike trygdeordningene ikke på samme måte som i dag knyttes til posisjoner i arbeidslivet.

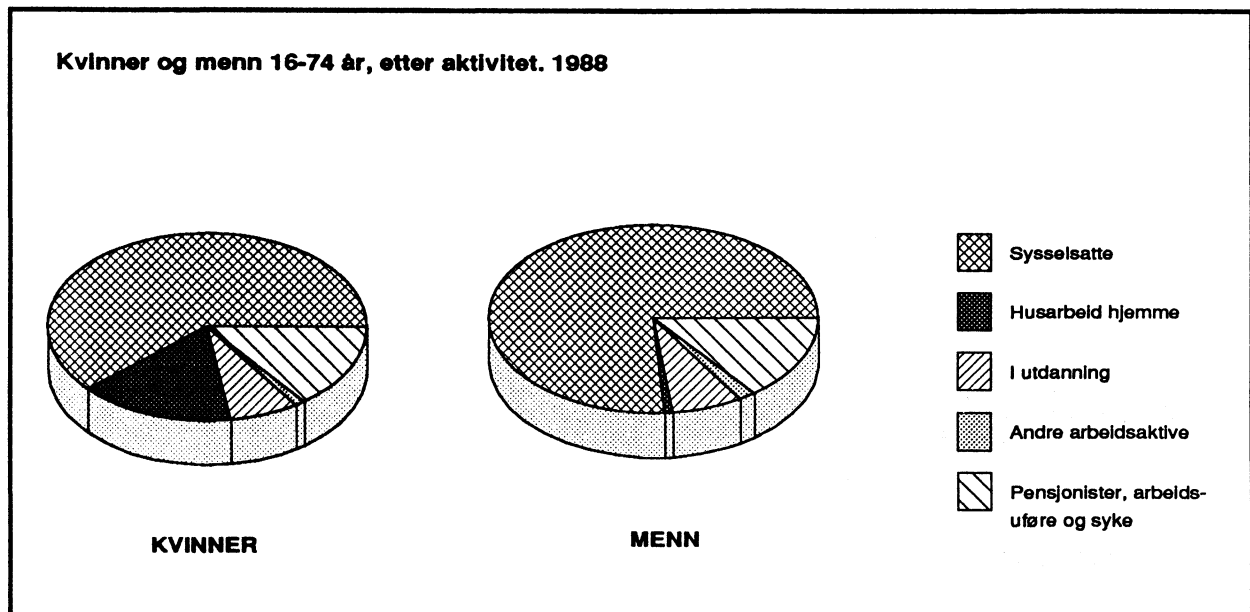
Kvinner og menn bruker like mye tid på arbeid

I de fleste yngre husholdninger, enten de består av én eller flere personer, er både lønnet og ulønnet arbeid nødvendig for husholdningens underhold. Barn i husholdningen og barnas alder vil påvirke arbeidsbelastningen i hjemmet.

Stadig flere kvinner utfører en kombinasjon av betalt arbeid og arbeid i hjemmet, og det er nå bare en sjettedel av kvinnene som har husholdsarbeid som sin eneste virksomhet.

I 1980/81 brukte kvinner og menn i gjennomsnitt like mye tid på arbeid, når en ser arbeidet i arbeidsmarkedet og i husholdningen under ett, nemlig 56 timer pr. uke. Vi har ikke tall for utviklingen i samlet tidsbruk

Figur 6.1.

til lønnet og ulønnet arbeid på 1980-tallet. Det vi vet er at kvinners og menns innsats på arbeidsmarkedet er blitt mer lik. Tall fra Levekårsundersøkelsen 1987 tyder på at det ikke har funnet sted en tilsvarende utjevning mellom kjønnene når det gjelder arbeidsinnsatsen i hjemmet. Derfor har den samlede arbeidsbelastning antakelig blitt større for kvinner enn for menn på 1980-tallet.

Mer lik deling av ulønnet arbeid?

Husholdsarbeid består av svært mange forskjellige aktiviteter. I Tidsnyttingsundersøkelsen er dette arbeidet delt i to hovedgrupper: Husarbeid og omsorgsarbeid. Det ble brukt mindre tid til husholdsarbeid i løpet av 1970-årene, endringene skjedde spesielt for husarbeidsaktiviteter. Småbarnsforeldres gjennomsnittlige tidsbruk til barneomsorg økte derimot i denne perioden (Ellingsæter og Lingsom 1983).

I 1970- og 1980-årene har mannens rolle i husholdsarbeid og særlig barneomsorg vært i søkelyset. Forventningene til endringer i menns innsats i hjemmet har vært nært knyttet til kvinners økte yrkesaktivitet.

Kjønnsforskjellene i tidsbruk til husholdsarbeid ble mindre i løpet av 1970-årene, først og fremst fordi kvinnene reduserte sin inn-

sats i husarbeidet. Enkelte grupper av menn økte sin innsats i det ulønnede arbeidet i hjemmet. Dette gjaldt særlig småbarnsfedrene som brukte mer tid til omsorg for barn på begynnelsen av 1980-tallet enn 10 år tidligere. Utover på 1980-tallet er stadig færre kvinner hjemmearbeidende på heltid. Fra 1980 til 1988 ble tallet på kvinner i husarbeid hjemme redusert med om lag 150 000, men i 1988 var det fremdeles snaut 250 000 kvinner som hadde husarbeid hjemme som sin viktigste aktivitet.

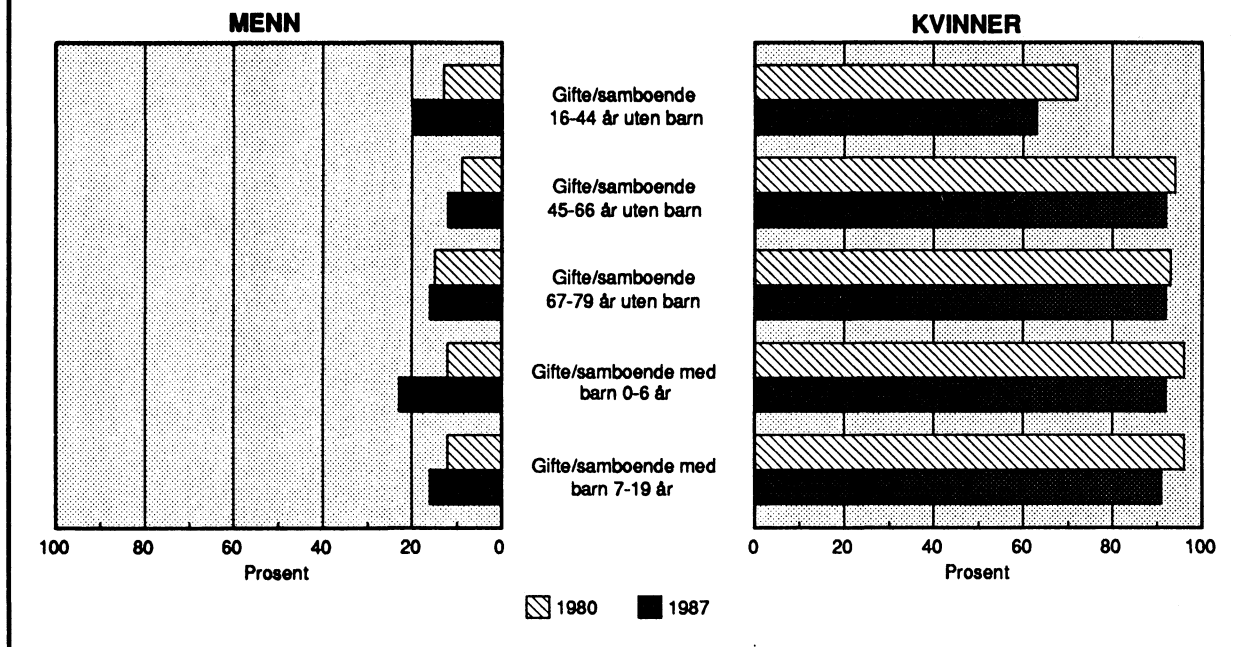
Selv om stadig færre kvinner er hjemmearbeidende på heltid, er det fremdeles kvinnene som utfører mesteparten av det ulønnede arbeidet i hjemmet.

Tall fra tidlig på 1980-tallet viser at den tiden gifte menn bruker til husholdsarbeid ikke påvirkes av konas yrkesaktivitet (Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81). Menn med ektefeller som arbeidet heltid eller deltid, brukte i gjennomsnitt like mye tid til husholdsarbeid som menn med ektefeller som ikke var yrkesaktive.

Arbeidsdelingen i hjemmet på 1980-tallet er vanskeligere å belyse. I 1987 var det 18 prosent av mennene som brukte mer enn 10 timer pr. uke på husarbeid, for kvinner var andelen 75 prosent. På 1980-tallet har det vært en liten nedgang i andelen kvinner som bruker mye tid på husarbeid. Dette tyder på at tendensen til utjevningen mellom kvinners

Figur 6.2.

Andelen gifte/samboende kvinner og menn med/uten barn som brukte 10 timer i uka eller mer på husarbeid. Prosent. 1980 og 1987

Kilde: NOS Levekårsundersøkelsene.

og menns tidsbruk til arbeid i hjemmet har fortsatt også på 1980-tallet. Vi har ikke tall for utviklingen i menns deltaking i omsorgen for barn på 1980-tallet.

Kvinnene står for mesteparten av veksten i sysselsettingen

Befolkningens arbeidsmarkedstilknytning vil hovedsakelig bli uttrykt ved andelen som er sysselsatt i ulike befolkningsgrupper. Som sysselsatt regnes alle som utførte minst 1 times inntektsgivende arbeid eller som var midlertidig fraværende fra inntektsgivende arbeid i en bestemt uke.

Mesteparten av veksten i sysselsettingen i 1970- og 1980-årene skyldes økt sysselsetting blant gifte kvinner. I årene 1976-1988 økte den samlede sysselsettingen med 325 000 personer. Antall sysselsatte kvinner økte med 244 000, svarende til 75 prosent av den samlede sysselsetningsveksten i denne perioden.

Et spesielt forhold ved endringene i sysselsettingen i 1970-årene var at tallet på timeverk økte med bare 3 prosent, mens tallet på sysselsatte økte med 16 prosent. Arbeidsmengden har altså blitt fordelt på flere personer. Disse endringene skyldes i hovedsak at deltidsarbeid ble mer vanlig blant kvinner. Utviklingen fra 1983-1987 bryter imidlertid med denne utviklingen. Tallet på timeverk har i denne perioden økt like sterkt som tallet på sysselsatte. Dette skyldes både mer bruk av overtid blant menn og at økningen i sysselsettingen blant kvinner ikke i samme grad som før skjer i form av deltid.

Det er flere årsaker til økningen i sysselsetting blant kvinner. Veksten skyldes i betydelig grad en sterk vekst i næringer som fra før sysselsetter en stor andel kvinner. Dette gjelder særlig offentlig og privat tjenesteyting. Dermed har det til tross for den sterke økningen i sysselsetting blant kvinner vært relativt små endringer i kvinners andel av sysselsettingen i de enkelte næringene.

Størst sysselsetningsvekst blant kvinner 25-34 år

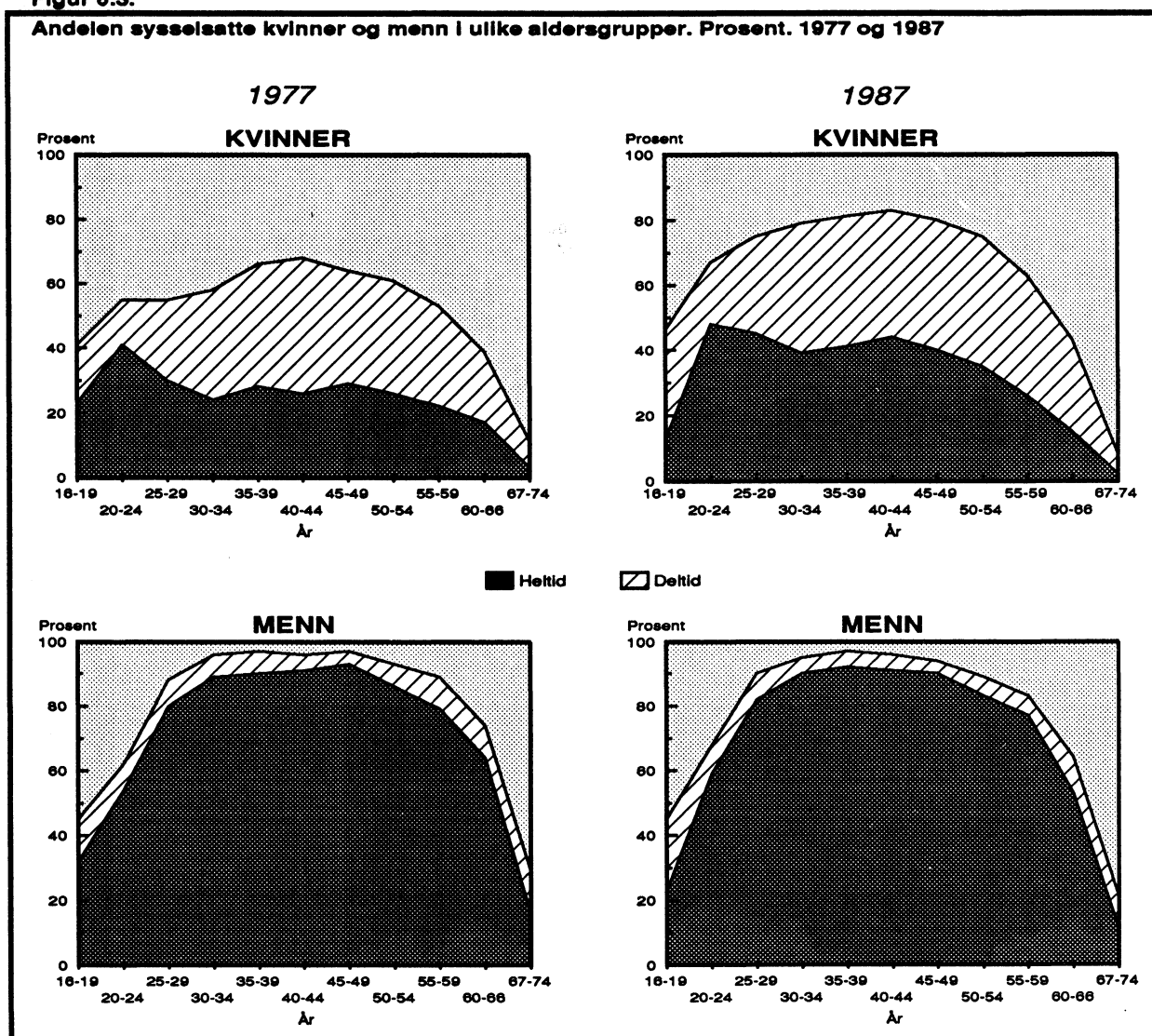
Andelen sysselsatte blant kvinner 16-74 år har økt fra 44 prosent i 1972 til 62 prosent i 1988. Fremdeles er det flere sysselsatte blant

menn enn blant kvinner. Andelen sysselsatte menn 16-74 år har vært relativt stabil på om lag 75 prosent i hele denne perioden.

Andelen sysselsatte varierer med alder både blant kvinner og menn. Hovedtyngden av de

Figur 6.3.

Andelen sysselsatte kvinner og menn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1977 og 1987

Kilde: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

sysselsatte befinner seg i aldersgruppene fra 25 til 66 år. I aldersgruppene under 25 år er det mange skoleelever og studenter, mens aldersgruppen 67-74 år omfatter personer over den vanlige pensjonsalder.

Andelen sysselsatte kvinner har økt fra 1977 til 1987 i alle aldersgrupper opp til pensjonsalderen. Sysselsettingen har økt sterkere for aldersgruppen 25-34 år enn for de andre aldersgruppene. Årsaken til dette har både vært en økt tendens til å utsette barnefødsler og at barnefødsler ikke virker inn på yrkesaktiviteten i samme grad som tidligere, i alle fall ikke første fødsel.

I 1987 var likevel andelen sysselsatte høyest blant kvinner 40-44 år med 83 prosent. Det tilsvarende tall for menn var 96 prosent. Forskjellen mellom kvinners og menns sysselsetting er dermed også forholdsvis stor i denne aldersgruppen.

Den lave andelen sysselsatte blant kvinner over 55 år har nok sammenheng med at denne aldersgruppen tilhører en generasjon som har liten yrkeserfaring fra tidligere år.

Kvinner arbeider deltid og menn arbeider overtid

På samme måte som deltidsarbeid forekommer sjelden blant menn, er det svært få kvinner som har en ukentlig arbeidstid på 45 timer eller mer. Om lag halvparten av sysselsatte kvinner arbeidet deltid (under 35 timer) i 1987, mot bare 10 prosent av mennene. Ca. en tredjedel av mennene arbeidet 45 timer eller mer, mens dette bare gjaldt 6 prosent av kvinnene (Bø 1989). En stor del av veksten i sysselsettingen blant kvinner på 1980-tallet har skjedd i form av heltidsarbeid.

Parallelt med denne økningen i antall heltidsarbeidende kvinner på 1980-tallet, har også andelen menn med lang ukentlig arbeidstid (45 timer eller mer) økt fra 29 prosent til en tredjedel av de sysselsatte i perioden 1980-1987.

Fedre med barn bruker mer tid på lønnet arbeid enn andre menn i parforhold. Samtidig er det færrest yrkesaktive blant kvinner med barn under 3 år (Ellingsæter og Iversen 1984). Mange kvinner i denne familiefasen

Tabell 6.1. Gjennomsnittlig arbeidstid¹ pr. uke for gifte og samboende kvinner og menn i ulike familiefaser. 1980 og 1987. Timer

	1980		1987	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Par uten barn				
16-44 år	25,1	36,8	32,3	42,8
Par med yngste barn 0-6 år	12,0	43,5	20,0	44,4
Par med yngste barn 7-19 år	17,7	42,6	25,5	44,1
Par uten barn 45-66 år	15,0	34,7	16,5	32,2
Par uten barn 67-79 år	1,9	4,2	0,8	4,6

¹ Gjennomsnittet er beregnet for alle, både sysselsatte og ikke sysselsatte.

K i l d e: Levekårsundersøkelsene.

har redusert arbeidstid. Likevel har yrkesaktiviteten i de siste årene økt mest nettopp blant mødre med barn i førskolealder, enten barna er under eller over 3 år (Bø 1989). I 1987 var den gjennomsnittlige arbeidstida for alle småbarnsmødre 20 timer pr. uke, mens småbarnsfedre i gjennomsnitt arbeidet 44 timer i uka.

Det er flere grunner til at deltidsarbeid er en gunstig arbeidsmarkedstilpasning for kvinner, og da spesielt for kvinner med barn. Denne tilpasningen mellom lønnet og ulønnet arbeid fører til mest lik fordeling av samlet tid brukt til arbeid i husholdningen mellom kvinner og menn, bl.a. fordi mannens deltaking i husholdsarbeid ikke ser ut til å være påvirket av kvinnens arbeidsmarkedstilknypning. En annen viktig faktor er at tilbudet av organisert tilsyn for barn ikke har økt i takt med behovet som følger av veksten i kvinners sysselsetting. Barnehageutbyggingen i 1970- og 1980-årene har bare så vidt holdt tritt med økningen i sysselsetting blant småbarnsmødre. Avstanden mellom behovet for tilsyn og tilbudet av offentlige tilsynsordninger var stor i 1975 og den er ikke blitt mindre. For mødre med

barn under 3 år har den økt i perioden 1975-1986 (Otnes og Wårum 1987).

Høy utdanning betyr høy sysselsetting og lengre arbeidstid for kvinner

Kvinner med høy utdanning er yrkesaktive i større grad enn andre kvinner og de arbeider også oftere heltid. Utdanningsnivået har større betydning for kvinners sysselsetting enn for menns. Forskjellen i sysselsetting mellom menn og kvinner er også minst for dem med universitets- og høyskoleutdanning. I denne gruppen er andelen som var i arbeidsstyrken i 1988 91 prosent for menn og 83 prosent for kvinner. Tallene i tabell 6.2 vil til en viss grad være påvirket av forskjeller i alderssammensetning i de ulike utdanningsgruppene (jf. kapitlet om utdanning).

Andelen sysselsatte har økt for kvinner i alle utdanningsgruppene fra 1975 til 1988. Den sterkeste veksten i sysselsettingen skjedde både før og etter 1980 for kvinner med utdanning over ungdomsskolenivå.

Tabell 6.2. Andelen i arbeidsstyrken¹ blant kvinner og menn med forskjellig utdanning. Prosent. 1975, 1980 og 1988

	1975		1980		1988	
	Kvinner	Menn	K	M	K	M
Alle personer, 16-74 år	47	76	55	79	64	78
Ungdomsskolenivå . . .	42	68	43	69	44	62
Gymnasnivå I	56	82	61	85	69	82
Gymnasnivå II			65	82	75	84
Universitets- og høyskolenivå . . .	70	89	77	90	83	91

¹ Personer i arbeidsstyrken omfatter stort sett sysselsatte og arbeidssøkere uten arbeidsinntekt.

K i l d e: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

En må anta at et stadig økende antall kvinner med universitets- og høyskoleutdanning vil bidra til økt sysselsetting og til økning i arbeidstid blant kvinner i årene framover.

Et kjønnsdelt arbeidsmarked også etter 1980

Fordelingen mellom menn og kvinner innen de ulike næringene har ikke endret seg vesentlig siden 1980. Det er fortsatt flest kvinner i varehandel og hotell- og restaurantvirksomhet og særlig i offentlig og privat tjenesteyting. Innen offentlig og privat tjenesteyting ble kjønnsfordelingen litt skjevare fra 1980 til 1988 ved at antall kvinnelig sysselsatte økte med 90 000 samtidig som antall menn bare økte med 45 000.

Antall sysselsatte kvinner har økt også i andre næringer, spesielt bank- og forsikringsvirksomhet og varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet. I industri og jordbruk har både antall sysselsatte menn og antall sysselsatte kvinner gått ned etter 1980. Behovet for arbeidskraft i de deler av arbeidslivet som i hovedsak har sysselsatt kvinner, var økende fram til 1988.

Arbeidsmarkedet var omtrent like kjønnsdelt i 1988 som i 1980. Norge har det mest kjønnsdelte arbeidsmarkedet i Norden med 85 prosent av kvinnene i typiske kvinneyrker (Nordisk Ministerråd 1988). Grovt sett kan vi si at kvinner typisk arbeider med oppgaver som består i å gi omsorg og service til mennesker. (Jf. figur 6.4 på neste side.)

De vanligste yrkene for kvinner er butikk-ekspeditør, kontomedarbeider, rengjøringspersonale og hjelpepleier. For menn er de vanligste yrkene bedriftsleder, gårdbruker, bygningsarbeider og ingeniør.

Dette viser at kvinner jevnt over arbeider i yrker med lavere sosial status enn menn. Andelen kvinner er høy blant funksjonærer på lavere nivå, blant funksjonærer på mellomnivå og blant ufaglærte arbeidere. Blant funksjonærer på høyere nivå, og særlig blant faglærte arbeidere, er det flest menn. (Jf. figur 6.5, side 44.)

Tabell 6.3. Antall sysselsatte kvinner og menn i ulike næringer. Arsgjennomsnitt. 1980 og 1988. 1 000

	1980		1988	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Alle	786	1127	941	1173
Jordbruk, skogbruk, fiske og fangst	49	112	39	95
Oljeutvinning og bergverksdrift	2	11	6	18
Industri	94	294	90	247
Kraft- og vannforsyning	2	18	4	18
Bygge- og anleggsvirksomhet	9	137	13	153
Varehandel, hotell- og restaurantvirks.	177	150	203	173
Transport, lagring, post og telekomm.	38	133	49	127
Bank- og forsikringsvirksomhet	50	60	80	86
Offentlig, sosial og privat tjenesteyting	366	208	456	253

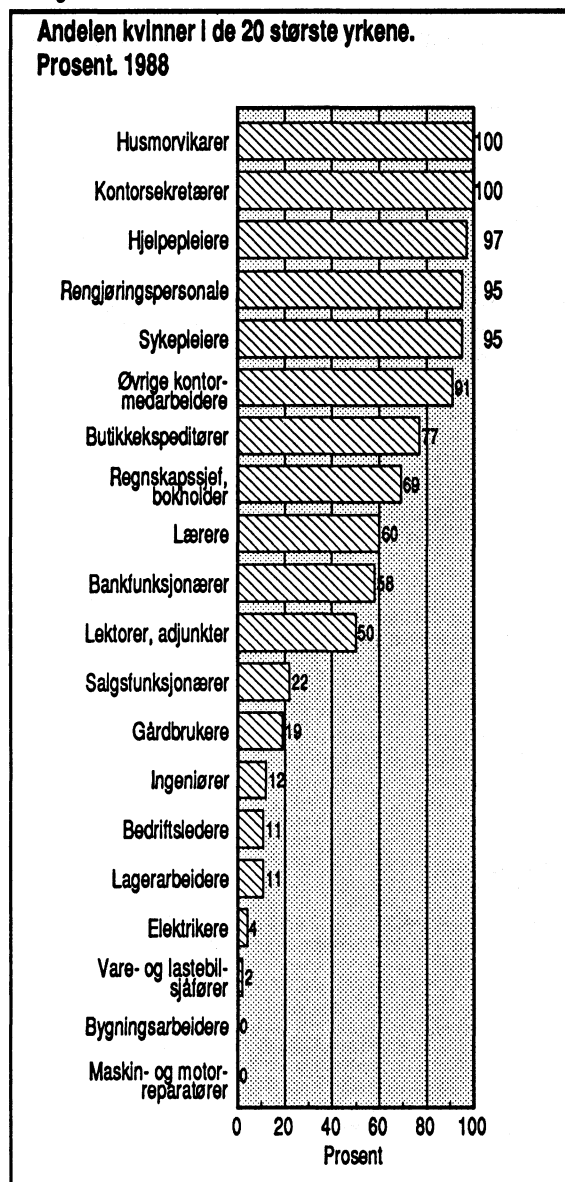
K i l d e: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

Flere menn enn kvinner er selvstendige yrkesutøvere

Det har blitt lagt vekt på å stimulere til etablering av små og mellomstore bedrifter som et ledd i å fremme økonomisk vekst og økt sysselsetting.

Fra 1978 til 1988 økte antall selvstendig næringsdrivende kvinner med 10 000, mens antall selvstendig næringsdrivende menn gikk ned med om lag 10 000. Utenom jordbruk er et stort antall menn sysselsatt som selvstendige yrkesutøvere innen bygge- og anleggsvirksomhet og varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet. Det største antall kvinner som er selvstendig næringsdrivende,

Figur 6.4.

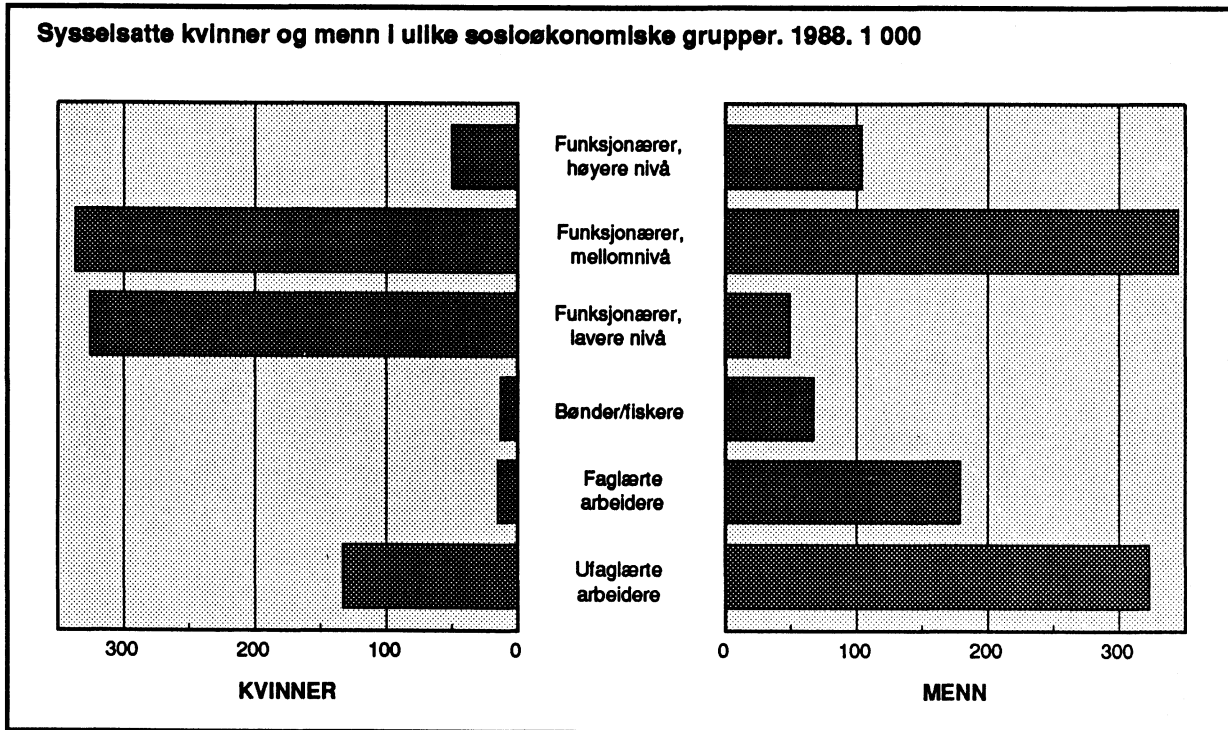
K i l d e: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

finner vi innen sosial og privat tjenesteyting. Dette er også den eneste næringen hvor det er like mange kvinner som menn som er selvstendige yrkesutøvere. (Jf. figur 6.6 på neste side.)

Arbeidsledigheten er størst blant unge kvinner

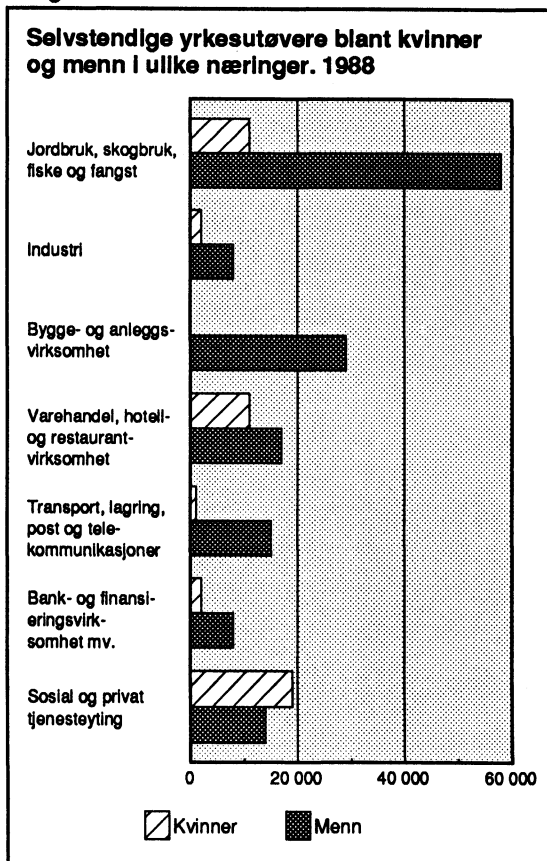
Arbeidsledigheten var i 1988 noe høyere blant kvinner enn blant menn, forskjellen var størst blant 20-24-åringene. En av grunnene til dette er at mange kvinner arbeider på lavere nivåer i næringer som for tiden har økonomiske problemer, som varehandel og bank og forsikring. (Jf figur 6.7 på neste side.)

Figur 6.5.

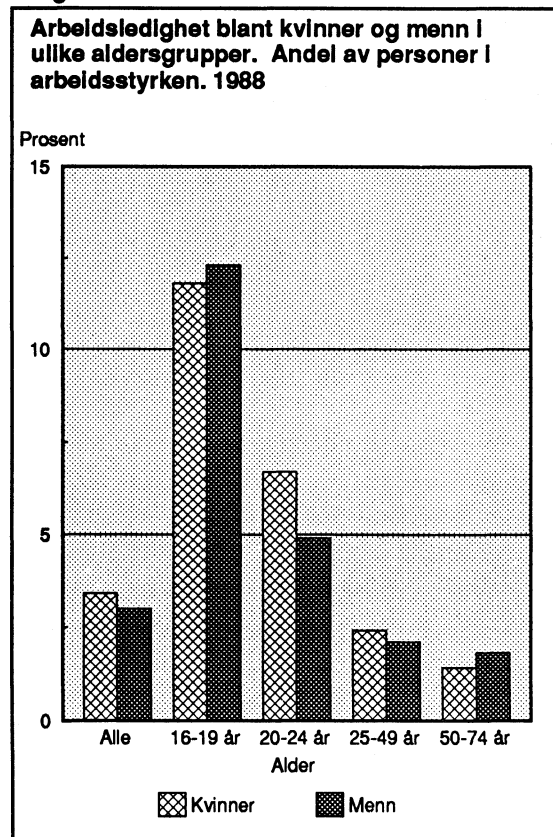

Kilde: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

Figur 6.6.

Figur 6.7.

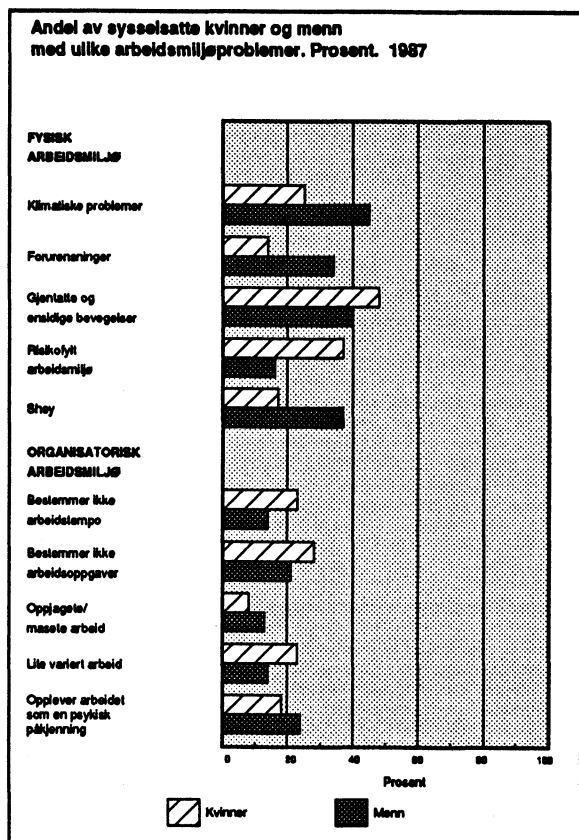

Kilde: NOS Arbeidsmarkedstatistikk.

Kvinner og menn opplever ulike typer av arbeidsmiljøproblemer

Flere menn enn kvinner opplever arbeidsmiljøproblemer og forskjellen er spesielt stor når det gjelder fysiske arbeidsmiljøproblemer som forurensninger, klimatiske miljøproblemer og risikofyllt arbeidsmiljø. Andelen som opplever ergonomiske arbeidsmiljøproblemer er imidlertid også stor blant kvinner. Det er en større andel av kvinnene enn av mennene som opplever organisatoriske arbeidsmiljøproblemer, spesielt mht. variasjon i arbeidet. Disse forskjellene har selvfølgelig sammenheng med at kvinner og menn er sysselsatt i ulike yrker og at særlig industriarbeidere, jordbrukere og fiskere er utsatt for fysiske arbeidsmiljøproblemer. At det organisatoriske arbeidsmiljøet er dårligere blant kvinner, henger sammen med at de oftere enn menn er i underordnede stillinger og at de oftere arbeider deltid.

FIGUR 6.8.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

LITTERATUR

Bø, Tor Petter: Kapitlet om arbeid i *Sosialt utsyn* 1989, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, Anne Lise og Iversen, Gunvor (1984): Endringer i kvinners arbeidsmarkeds-tilpasninger. SØS nr. 55, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, Anne Lise og Lingsom, Susan (1983): Arbeid, fritid og sosialt samvær. SA nr. 49, Statistisk sentralbyrå.

Nordisk Ministerråd: Kvinnor och män i Norden. Fakta om jämställdheten 1988.

Otnes, Berit og Wårum, Marit (1987): Barnehagedekningen i lys av kvinners yrkesaktivitet. *Samfunnsspeilet* nr. 1, Statistisk sentralbyrå.

NOS Arbeidsmarkedstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

NOS Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81, Statistisk sentralbyrå.

NOS Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

7. ØKONOMI

Økonomi og likestilling

Likestilling innebærer blant annet at både kvinner og menn har et arbeid med en arbeidsinntekt som gir dem økonomisk uavhengighet.

Likelønn har vært et av de mest sentrale likestillingskrav, og lik lønn for arbeid av lik verdi er lovfestet i likestillingsloven.

I likestillingssammenheng er det av interesse å se inntektene i et livsløpsperspektiv. Ulikheten mellom mannlige og kvinnelige pensjonisters pensjoner kan sees på som et resultat av den samfunnsmessige økonomiske verdsettingen av kvinners og menns arbeid over livsløpet.

I tillegg til at fordeling av inntekt og andre økonomiske ressurser er uttrykk for statusforskjeller mellom ulike grupper i et samfunn, er de også av sentral betydning for den enkeltes levemåte. Inntekt er grunnleggende for hvilke forbruksgoder folk kan skaffe seg når det f.eks. gjelder bolig og fritidsmuligheter. Det er påvist sammenhenger mellom spesielt lav inntekt og helseproblemer (Andersen 1983).

Forbruksmulighetene for kvinner og menn vil ikke alltid være basert på egen inntekt. Likevel kan en stille spørsmålet om ikke kontrollen over forbruket innen en husholdning har sammenheng med hvem som i størst grad bidrar til husholdningens økonomiske ressurser.

Ulik inntektssammensetning for kvinner og menn

Menn har i gjennomsnitt dobbelt så høy inntekt som kvinner. Dette skyldes i noen grad at kvinner deltar mindre i inntektsgivende arbeid og har kortere arbeidstid.

Lønnsarbeid er den viktigste inntektskilden både for kvinner og menn. I 1988 utgjorde lønnsinntekt i gjennomsnitt 69 prosent av kvinnenes inntekter og 70 prosent av mennenes.

Næringsinntekt betyr langt mindre enn lønnsinntekt; men den betyr vesentlig mer for menn enn for kvinner. I 1988 fikk menn og kvinner henholdsvis 83 og 73 prosent av sine inntekter fra inntektsgivende arbeid.

Årsakene til at lønnsinntekt utgjør en mindre andel av inntektene til kvinner er at færre kvinner enn menn er i lønnet arbeid, at kvinner har kortere arbeidstid enn menn og at kvinner har lavere timelønn enn menn.

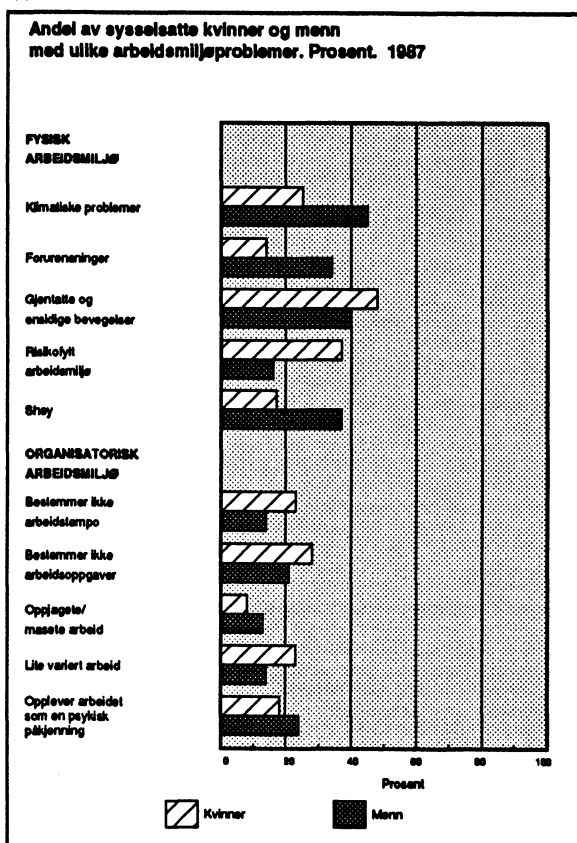
Arbeid er en viktig inntektskilde også fordi størrelsen på inntektene fra andre kilder (som pensjoner, en del renteinntekter osv.) i stor grad kan føres tilbake til arbeidsinntekten og ulikheter i denne.

En større andel av kvinnenes inntekter er trygd, til tross for at kvinnene i gjennomsnitt mottar lavere trygdeytelser enn menn. Den offentlige fordelingspolitikken blir dermed viktigere for kvinnene.

Kvinner og menn opplever ulike typer av arbeidsmiljøproblemer

Flere menn enn kvinner opplever arbeidsmiljøproblemer og forskjellen er spesielt stor når det gjelder fysiske arbeidsmiljøproblemer som forurensninger, klimatiske miljøproblemer og risikofylt arbeidsmiljø. Andelen som opplever ergonomiske arbeidsmiljøproblemer er imidlertid også stor blant kvinner. Det er en større andel av kvinnene enn av mennene som opplever organisatoriske arbeidsmiljøproblemer, spesielt mht. variasjon i arbeidet. Disse forskjellene har selvfølgelig sammenheng med at kvinner og menn er sysselsatt i ulike yrker og at særlig industriarbeidere, jordbrukere og fiskere er utsatt for fysiske arbeidsmiljøproblemer. At det organisatoriske arbeidsmiljøet er dårligere blant kvinner, henger sammen med at de oftere enn menn er i underordnede stillinger og at de oftere arbeider deltid.

FIGUR 6.8.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987.

LITTERATUR

Bø, Tor Petter: Kapitlet om arbeid i *Sosialt utsyn* 1989, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, Anne Lise og Iversen, Gunvor (1984): Endringer i kvinners arbeidsmarkeds-tilpasninger. SØS nr. 55, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, Anne Lise og Lingsom, Susan (1983): Arbeid, fritid og sosialt samvær. SA nr. 49, Statistisk sentralbyrå.

Nordisk Ministerråd: Kvinnor och män i Norden. Fakta om jämställdheten 1988.

Otnes, Berit og Wårum, Marit (1987): Barnehagedekningen i lys av kvinners yrkesaktivitet. *Samfunnsspeilet* nr. 1, Statistisk sentralbyrå.

NOS Arbeidsmarkedstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

NOS Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81, Statistisk sentralbyrå.

NOS Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

7. ØKONOMI

Økonomi og likestilling

Likestilling innebærer blant annet at både kvinner og menn har et arbeid med en arbeidsinntekt som gir dem økonomisk uavhengighet.

Likelønn har vært et av de mest sentrale likestillingskrav, og lik lønn for arbeid av lik verdi er lovfestet i likestillingsloven.

I likestillingssammenheng er det av interesse å se inntektene i et livsløpsperspektiv. Ulikheten mellom mannlige og kvinnelige pensjonisters pensjoner kan sees på som et resultat av den samfunnsmessige økonomiske verdsettingen av kvinners og menns arbeid over livsløpet.

I tillegg til at fordeling av inntekt og andre økonomiske ressurser er uttrykk for statusforskjeller mellom ulike grupper i et samfunn, er de også av sentral betydning for den enkeltes levkår. Inntekt er grunnleggende for hvilke forbruksgoder folk kan skaffe seg når det f.eks. gjelder bolig og fritidsmuligheter. Det er påvist sammenhenger mellom spesielt lav inntekt og helseproblemer (Andersen 1983).

Forbruksmulighetene for kvinner og menn vil ikke alltid være basert på egen inntekt. Likevel kan en stille spørsmålet om ikke kontrollen over forbruket innen en husholdning har sammenheng med hvem som i størst grad bidrar til husholdningens økonomiske ressurser.

Ulik inntektssammensetning for kvinner og menn

Menn har i gjennomsnitt dobbelt så høy inntekt som kvinner. Dette skyldes i noen grad at kvinner deltar mindre i inntektsgivende arbeid og har kortere arbeidstid.

Lønnsarbeid er den viktigste inntektskilden både for kvinner og menn. I 1988 utgjorde lønnsinntekt i gjennomsnitt 69 prosent av kvinnenes inntekter og 70 prosent av mennenes.

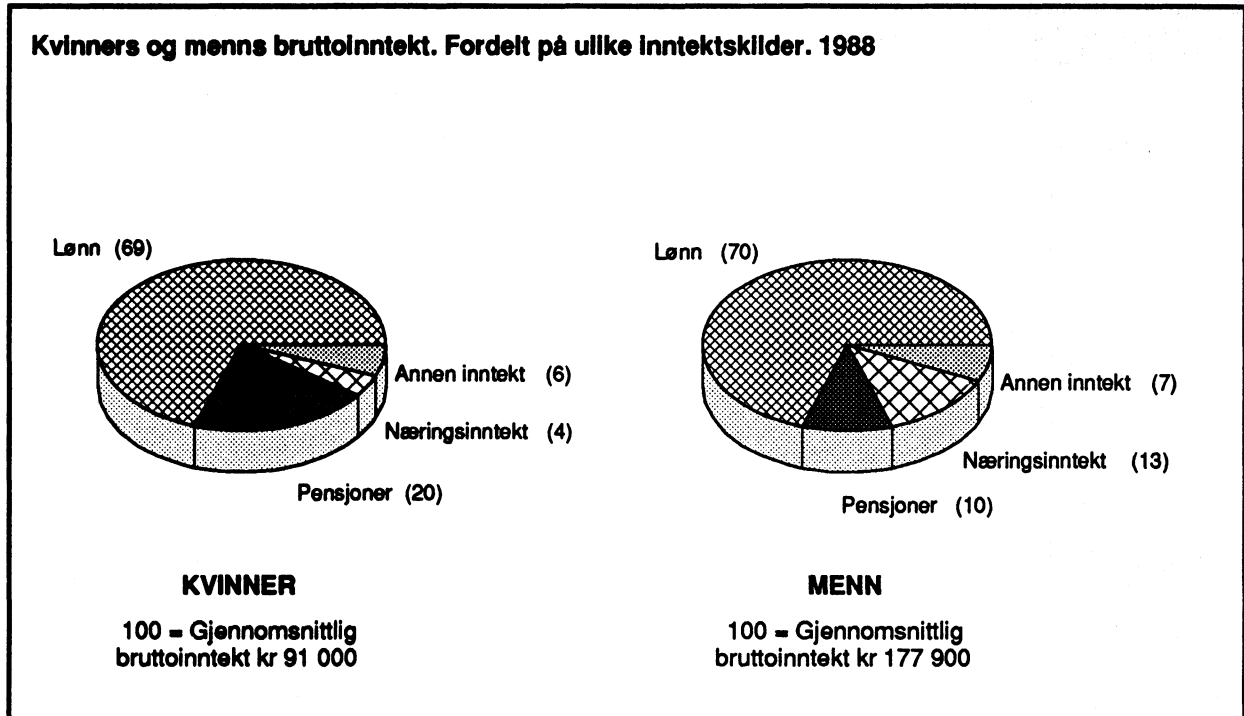
Næringsinntekt betyr langt mindre enn lønnsinntekt; men den betyr vesentlig mer for menn enn for kvinner. I 1988 fikk menn og kvinner henholdsvis 83 og 73 prosent av sine inntekter fra inntektsgivende arbeid.

Årsakene til at lønnsinntekt utgjør en mindre andel av inntektene til kvinner er at færre kvinner enn menn er i lønnet arbeid, at kvinner har kortere arbeidstid enn menn og at kvinner har lavere timelønn enn menn.

Arbeid er en viktig inntektskilde også fordi størrelsen på inntektene fra andre kilder (som pensjoner, en del renteinntekter osv.) i stor grad kan føres tilbake til arbeidsinntekten og ulikheter i denne.

En større andel av kvinnenes inntekter er trygd, til tross for at kvinnene i gjennomsnitt mottar lavere trygdeytelser enn menn. Den offentlige fordelingspolitikken blir dermed viktigere for kvinnene.

Figur 7.1.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1988.

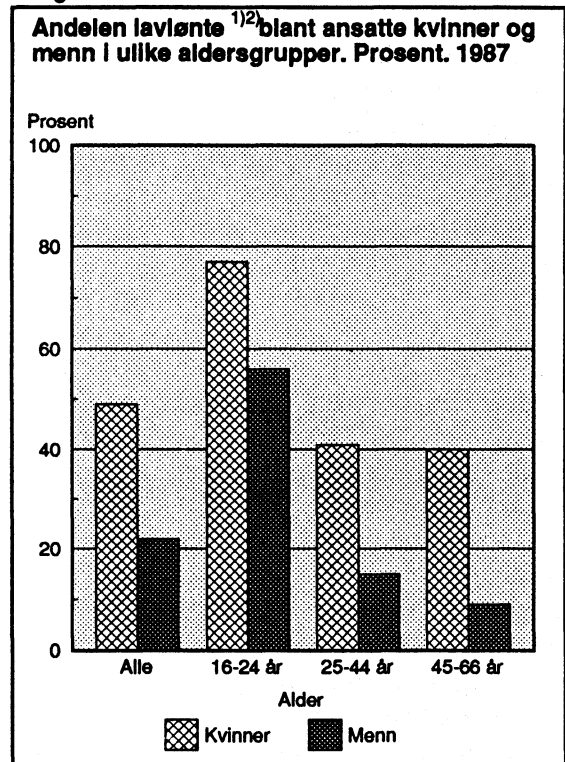
Halvparten av kvinnene er lavlønte

Lønn er den kontante betaling ansatte får pr. tidsenhet for deltaking i inntektsgivende arbeid.

Over dobbelt så mange kvinner som menn er lavlønte¹. Overtidstillegg, skifttillegg mv. er ikke regnet med. Det har vært en reduksjon i andelen ansatte kvinner som er lavlønte fra 1980 til 1987, mens andelen lavlønte blant menn har holdt seg relativt stabil i dette tidsrommet (Levekårsundersøkelsen 1987).

Det er i aldersgruppen 16-24 år at det er størst andel lavlønte - dette gjelder både for kvinner og menn. Den største forskjellen mellom kvinner og menn i andelen lavlønte finner vi blant 45-66-åringene, hvor 40 prosent av kvinnene og 9 prosent av mennene er lavlønte. Mange kvinner, både blant lavlønte og andre, har redusert arbeidstid på grunn av omsorg for barn. Samlet sett viser dette at flertallet av kvinnene i yrkesaktiv alder antakelig vil ha vansker med å forsørge seg selv på sin nåværende inntekt.

Figur 7.2.

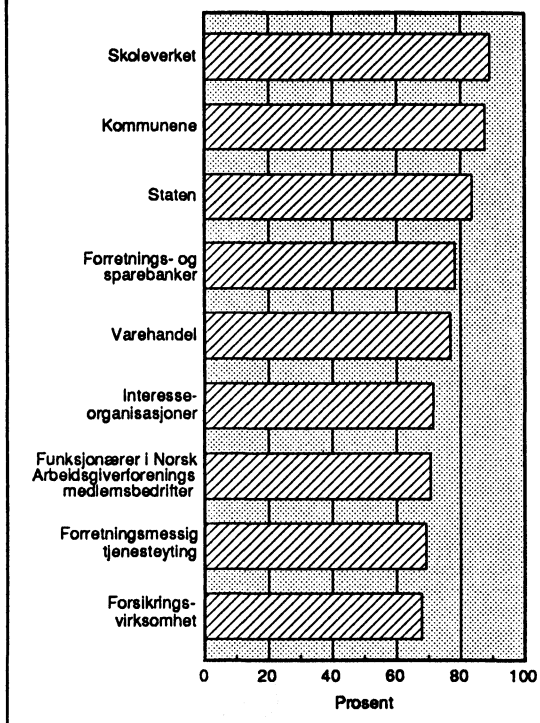
Kilde: NOS Levekårsundersøkelsen 1987.

1) Lønnsats som er grensen for å yte garantitillegg, dvs. 85 prosent av gjennomsnittlig timeløstjeneste i industrien. Overtidstillegg, skifttillegg mv. er ikke regnet med.

2) Beregnet timelønn i hovedyrket.

Figur 7.3.

Beregnet årsfortjeneste for heltidsansatte kvinner i prosent av årsfortjenesten for heltidsansatte menn i ulike næringer. 1987

Kilde: NOS Lønnsstatistikk.

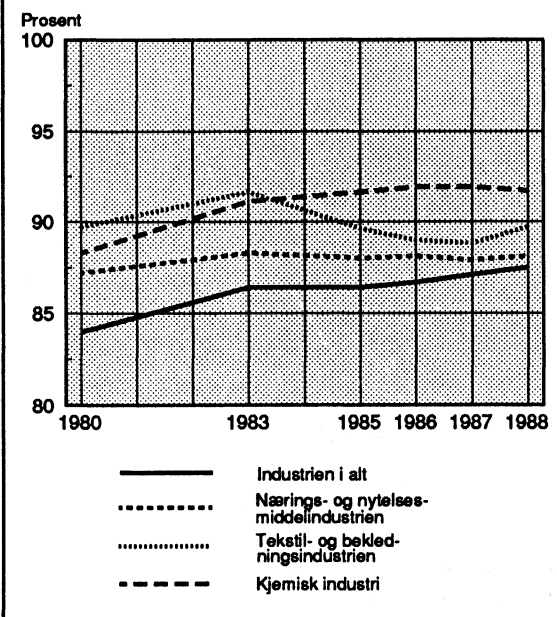
Lønnsnivået og forskjellen mellom menns og kvinners lønn varierer mellom ulike næringer og ulike yrkesgrupper. De typiske kvinneyrker er vanligvis lavere lønnet enn yrker hvor menn er i flertall.

I 1987 var det relativt store lønnsforskjeller mellom kvinner og menn innen forsikringsvirksomhet, hvor kvinnenes lønn i gjennomsnitt var 68 prosent av mennenes. I skoleverket var derimot lønnsforskjellene mindre og kvinnene tjente i gjennomsnitt 89 prosent av det mennene tjente. Utdanningsnivået for kvinner og menn i skoleverket er omtrent det samme, mens dette antakelig ikke gjelder i forsikringsbransjen.

I industrien var kvinners timelønn i gjennomsnitt 87,5 prosent av menns i 1988. De siste årene har likelønnsutviklingen i industrien stagnert. De siste 5 årene har kvinners lønn nærmet seg menns med bare om lag én prosentenheter. Fremdeles er det slik at kvinnene både innen industrien og ellers er sysselsatt i bransjer hvor lønnsnivået generelt sett er lavt.

Figur 7.4.

Gjennomsnittlig timefortjeneste¹⁾ for voksne kvinnelige arbeidere i prosent av mannlige arbeidere fortjeneste for industrien totalt og for enkelte utvalgte næringer. 1980-1988

Kilde: Næringslivets Hovedorganisasjon og Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

1) Eksklusive overtidstillegg, men inklusive skifttillegg o.l.

Dersom vi sammenlikner kvinner og menn på tilsvarende stillingsnivå, er det også store lønnsforskjeller. Stor forskjell mellom menns og kvinners lønn finner vi blant tekniske funksjonærer i Næringslivets Hovedorganisasjons medlemsbedrifter. Kvinners lønn utgjør her om lag 75 prosent av menns. Forskjellen mellom kvinners og menns lønn er betraktelig mindre for kontorfunksjonærer og butikkfunksjonærer. Lønnsnivået er imidlertid lavt for disse gruppene og dette er også stillingsgrupper hvor mange kvinner arbeider.

Det er gjort flere studier av årsakene til lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. En rapport om lønnsforskjeller mellom kvinnelige og mannlige funksjonærer i industrien konkluderer blant annet med at i alle stillingsgrupper og stillinger som er undersøkt, tjener menn gjennomgående mer enn kvinner. I beregninger som er foretatt, konkluderes det med at 60 prosent av timelønnsforskjellene mellom kvinner og menn kan tillegges forskjeller i kjønn, etter å ha korrigert for utdanning, alder, total yrkeserfaring,

bedriftsansienntet, deltidsarbeid, bedriftsstørrelse, bransje og region (Titlestad og Rødseth 1981).

I en undersøkelse som omfatter alle næringer, konkluderes det på tilsvarende måte at:

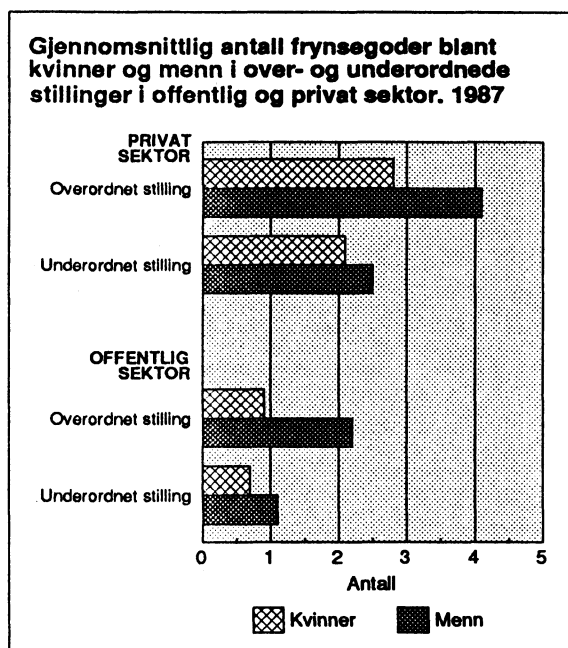
- Kjønn har en klar virkning på sjansene for å være i en posisjon hvor andres arbeid ledes.
- Det er klare kjønnsforskjeller i timelønn, selv når det kontrolleres for alder, posisjon og lønssystem (Petersen 1984).

Flest frynsegoder til menn i høye stillinger

Ekstraytelser eller såkalte frynsegoder er ytelser som noen grupper av arbeidstakere mottar utover ordinær lønn. Noen slike ytelser er skattepliktige som fri tjenestebil, fri bolig, gratis feriereiser osv. En har opplysninger om hvem som mottar en rekke slike goder, men mangler opplysninger om verdien av disse.

To av de mest vanlige frynsegodene, lånemuligheter og gratis mat og drikke har fått økt utbredelse i 1980-årene. Samtidig er det fortsatt en skjev fordeling av slike goder mellom kvinner og menn.

Figur 7.5.

Kilde: Levekårsundersøkelsen.

Menn har flere frynsegoder enn kvinner, ansatte i ledende stillinger har flere goder enn ansatte i underordnede stillinger og ansatte i privat sektor har flere goder enn ansatte i offentlig sektor. Menn med overordnede stillinger i det private næringsliv har altså flest frynsegoder. Disse hadde i gjennomsnitt vel 4 typer frynsegoder. I den andre enden finner vi kvinner i underordnede stillinger i offentlig sektor. Disse hadde i gjennomsnitt 0,7 frynsegoder. Menn i overordnede stillinger i det offentlige hadde omtrent like mange frynsegoder som kvinner i underordnede stillinger i det private næringsliv. De som har mange goder, har også de mest eksklusive godene. Menn har for eksempel langt oftere tjenestebil og fri telefon enn kvinner (Kristiansen 1988).

Stabil inntektsulikhet mellom kvinner og menn

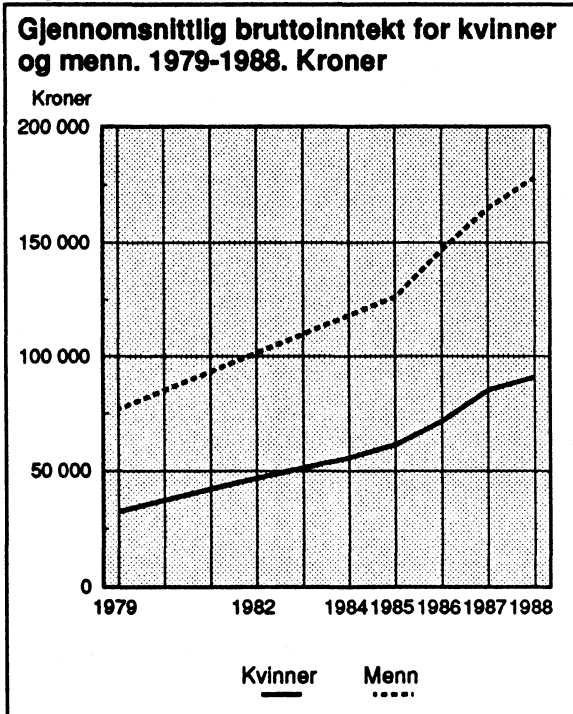
På slutten av 1980-tallet var bruttoinntekten om lag dobbelt så høy for menn som for kvinner. Bruttoinntekten økte imidlertid mer for kvinner enn for menn i 1980-årene. Kvinner hadde i 1979 en bruttoinntekt på i gjennomsnitt 42 prosent av menns bruttoinntekt. I 1988 hadde denne andelen økt til 51 prosent.

Gjennomsnittlig bruttoinntekt for menn og kvinner vil avspeile forskjeller i sysselsetting, arbeidstid for sysselsatte, lønnsatser og trygdeytelser. Likevel er forskjellene i menns og kvinners bruttoinntekt interessant. Forskjellene sier noe om de økonomiske levekår for ulike grupper av kvinner og menn.

I de fleste grupper har kvinner lavere inntekter enn menn. Forskjellen i bruttoinntekt for kvinner og menn er spesielt stor for selvstendig næringsdrivende, for aldersgruppen 25-66 år, for gifte og for dem som bor i spredtbygde strøk av landet.

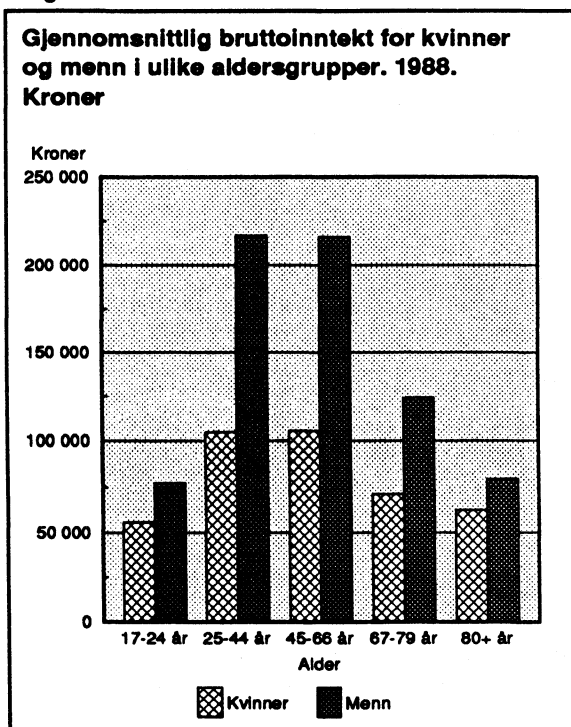
Sammenlikning av inntektene for kvinner og menn er beheftet med en del svakheter. Bl.a. er en del av inntektene basert på husholdningen som enhet. Dette gjelder næringsinntekt og en del av ytelsene fra folketrygden. Fordeling av næringsinntekt på

Figur 7.6.

kvinner og menn innen husholdningene vil forårsake spesielle problemer, fordi denne fordelingen ikke alltid gjenspeiler kvinners og menns arbeidsinnsats.

Figur 7.7.

Kvinner bidrar stadig mer som forsørger

Det er husholdningenes samlede inntekt som i stor grad bestemmer folks levekår. På grunn av økt yrkesdeltaking blant kvinner utgjør deres inntekt en stadig større del av husholdningsinntekten, spesielt blant de yngre familiene. I 1977 utgjorde kvinnenes andel av total inntekt opptjent av ekteparene 19,8 prosent og i 1981 hadde den økt til 24,5 prosent (Skrede 1984). I tillegg har endringer i familiestrukturen med færre ektepar og flere enslige og enslige forsørgere bidratt til en betydelig overføring av det økonomiske ansvar for forsørgelsen fra menn til kvinner. For 1979 er det anslått at den klassiske eninntektsfamilien med to barn i barnetrygdalder utgjorde mellom 3,4 og 4,5 prosent av totalt antall hushold (Skrede 1984). Det er grunn til å tro at andelen slike husholdninger har sunket ytterligere i 1980-årene.

Tall for personlig inntekt gir ikke noen uttømmende beskrivelse av ulikheter i menns og kvinners økonomiske situasjon. De økonomiske fordelinger som foregår innad i familiene vet en lite om.

Til tross for at kvinners bidrag til husholdningsinntekten blir stadig viktigere, så er fortsatt mannens rolle som hovedforsørger klar. I 1986 hadde under en tredjedel av husholdningene kvinner som hovedinntektstakere. Som hovedinntektstaker i husholdningen regnes den som har høyest inntekt. Husholdninger med kvinner som hovedinntektstakere vil være sammensatt på en annen måte enn husholdninger med menn som hovedinntektstakere, både når det gjelder alder og antall medlemmer i husholdningen. En stor del av husholdningene med kvinner som hovedinntektstakere består av en person og mange av disse tilhører de eldre aldersgrupper.

Ved sammenlikninger av inntektene i ulike husholdningstyper er det vanlig å ta utgangspunkt i disponibel inntekt for å belyse ulikheter i levekår. Gjennomsnittlig disponibel inntekt øker med størrelsen på husholdningen både for husholdninger med mannlig og med kvinnelig hovedinntektstaker, men den er lavere for husholdninger med kvinnelig enn for husholdninger med mannlig hovedinntektstaker for alle husholdningstypene, unntatt par uten barn. Forskjellene er

Tabell 7.1. Disponibel inntekt¹ for ulike typer husholdninger med kvinner og menn som hovedinntektstakere. 1987

	Disponibel inntekt Hovedinntektstakere		Andel husholdning Hovedinntektstakere	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Alle	108 700	176 500	100	100
Enslig	73 500	89 200	62	19
Par uten barn	183 900	155 300	11	25
Par med barn				
Yngste barn 0-6 år	(197 200) ²	170 700	2	19
" " 7-19 år	211 900	237 300	5	24
Enslig forsørger	116 500	(144 300) ²	13	2
Husholdninger med voksne barn 20 år og over	198 700	243 000	5	9

¹ Disponibel inntekt omfatter samlet inntekt minus utliknet skatt. Samlet inntekt er summen av lønns- og næringsinntekt, netto kapitalinntekt (dvs. minus renteutgifter) og overføringer (ytelser fra folketrygden, tjenestepensjon, bidrag, barnetrygd, bostøtte, stipend og forsørgerfradrag).

² Usikre tall på grunn av få observasjoner.

K i l d e: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1987.

mindre innen de enkelte husholdningstypene enn når en ser alle husholdninger under ett. Dette skyldes den store andelen enslige blant husholdninger med kvinnelig hovedinntektstaker.

Minstepensjon snart en ren kvinnepensjon?

Alderspensionistenes inntekter vil bestå av ytelser fra folketrygden, tjenestepensjoner og andre inntekter som f.eks. arbeidsinntekter, renter mv. Pensjonistene kan deles inn i de som mottar minsteutbetalinger og de som mottar ytelser i tillegg til minsteutbetalingene fra folketrygden. Vi bruker heretter betegnelsene minstepensjonister og tilleggspensjonister, selv om disse begrepene teknisk sett ikke er helt dekkende. Om det ytes tilleggspensjon og hvor stor tilleggspensjonen er, vil for en stor del være avhengig av antall år i yrkesaktivt arbeid siden 1967 og av inntektens størrelse i (et visst antall av) disse årene.

Etter hvert som tilleggspensjonssystemet gradvis blir innført (fullt utbygget i 2007), reduseres tallet på minstepensjonister. Grunnen til dette er at de eldre generasjoner som stort sett består av minstepensjonister, blir

erstattet av nye kull av pensjonister som har hatt mulighet til å opparbeide seg flere år med pensjonspoeng i folketrygden. Av kvinnelige alderspensjonister var 75 prosent minstepensjonister i 1987, mens bare 30 prosent av mennene mottok minstepensjon.

En stadig økende andel av minstepensjonistene er kvinner. I 1980 gjaldt dette 70,2 prosent av minstepensjonistene og i 1987 78,4 prosent (St.meld. nr. 12, 1988-89).

Innføringen av tilleggspensjonssystemet ved opprettelsen av Folketrygden 1967 vil føre til økt ulikhet mellom kvinnelige og mannlige pensjonister i flere år framover (Kjeldstad 1988). Det er flere grunner til dette:

- Husmødre tjener ikke opp pensjonspoeng og de kvinner som har vært yrkesaktive har i gjennomsnitt vært yrkesaktive i færre år enn menn og har i stor grad arbeidet deltid i disse årene. Til tross for innbetalt avgift til folketrygden fører dette til at disse kvinnene likevel blir minstepensjonister. Grunnen til dette er at de ikke kommer over en viss poenggrense som skal til for å bli tilleggspensjonist.

- Så lenge en kvinnelig pensjonist er gift, har størrelsen på egen pensjon mindre betydning. De fleste vil da nyte godt av ektemannens tilleggspensjon og ekstra inntekt. Ved skilsmisse blir situasjonen en annen. Ektemannen vil da "ta med seg" sine opparbeidde pensjonspoeng selv om en arbeidsdeling i husholdningen mellom kvinnen og mannen til dels ligger til grunn for pensjonspoengene.
- Kvinner har lengre gjennomsnittlig levealder enn menn og dette fører til at en stor andel av eldre kvinner er enker. Enkene får bare 55 prosent av den tilleggspensjonen mannen ville fått. Dersom enkene inngår nytt ekteskap mister de retten til den tilleggspensjon som er opparbeidet av tidligere ektemann.

Folketrygdloven har i flere sammenhenger vært kritisert for å være tilpasset det livsløp som er vanlig for menn. En av folketrygdens målsettinger ved innføring av tilleggspensjonssystemet var å sikre tilvant levestandard i alderdommen. Denne forutsetning gjelder bare fullt ut dersom den trygdede har sikret sin tidligere levestandard fra egen inntekt.

Tabell 7.2. Alderspensjon og inntekter fra andre kilder for kvinner og menn over 66 år som i løpet av 1986 har mottatt en skattepliktig ytelse fra folketrygden, samt andelen kvinner og menn med inntekter i tillegg til folketrygden

Inntektskilde	I prosent av alle med trygd		Gjennomsnittsinntekt for hver inntektsart	
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn
Skattepliktige ytelser fra folketrygden	100	100	44 521	62 132
Andre inntekter	59	90	19 720	34 016
Renteinntekter	46	78	10 560	16 451
Nettoinntekt av egen bolig	20	56	1 382	1 778
Kontantlønn	7	20	15 788	21 838
Tjenestepensjon, livrente	26	36	12 393	21 918
Aksjeutbytte	7	15	6 412	5 786
Netto driftsinntekt	3	12	-	27 169
Andre inntekter	3	8	-	4 003
Total bruttoinntekt			54 637	90 434

K i l d e: Inntekts- og formuesundersøkelsen 1986.

Ulike yrkeskarrierer for kvinner og menn fører også til forskjeller i inntekt fra andre inntektskilder enn folketrygden. Tall fra Inntekts- og formuesundersøkelsen 1986 viser at kvinner i gjennomsnitt har lavere inntekt fra alle inntektskilder enn menn med ytelser fra folketrygden.

Mange enslige menn mottar økonomisk sosialhjelp

Økonomisk sosialhjelp regnes ikke med som en del av inntekten i Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesundersøkelse. Denne kan likevel være en viktig inntektskilde for mange i en økonomisk krisesituasjon. Hjelpen skal i prinsippet gis etter en individuell behovsprøving.

Blant enslige er det flere sosialhjelpsklienter blant menn enn blant kvinner, og mennene mottar i gjennomsnitt større ytelser enn kvinnene.

Både størrelsen av utbetalingene og antall sosialhjelpsklienter har økt sterkt på 1980-tallet, og økningen har vært spesielt sterk blant yngre enslige menn.

Om lag 40 prosent av de som mottar økonomisk sosialhjelp, mottar en eller annen trygdeytelse. Det er flere trygdede blant de kvinnelige sosialhjelpsmottakerne enn blant

de mannlige, noe som også illustrerer at trygdesystemet i mindre grad er tilpasset kvinners enn menns situasjon.

Tabell 7.3. Økonomisk sosialhjelp til enslige kvinner og menn og til ektepar med og uten barn. 1987

	Enslige		Enslige forsørgere		Gifte uten barn under 18 år	Gifte med barn under 18 år
	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn		
Antall klienter	26 128	33 821	17 084	1 217	11 416	12 946
Gj.snittlig bidrag pr. md. Kroner	2 714	2 958	3 280	3 817	3 571	4 400
Andel med trygd ¹ . Prosent	50	32	64	40	38	28

¹ I tillegg til alders-, uføre- og etterlattepensjon regnes også overgangsstønad, attføringspenger, sykepenger og arbeidsløshetstrygd.

K i l d e: NOS Sosialstatistikk 1987.

LITTERATUR

Andersen, A.S., Kristiansen, J.E., Skarstad, O., Wilse, H.P. (1980): *Inntektsfordeling og levekår*. SØS nr. 46. Statistisk sentralbyrå.

Kristiansen, Jan Erik (1988): "Frynsegoder". *Samfunnsspeilet* nr. 2. NOS Lønnsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

NOS Inntekts- og formuesstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1988): *Inntekt over livsløpet: Pensjonsgivende inntekt og alderspensjon*. INAS-rapport 1988:2.

Petersen, Trond (1984): "Timelønnsforskjeller mellom heltidsansatte kvinner og menn. En empirisk analyse". *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4.

Skrede, Kari (1984): Forsørgerlønn og familieøkonomi. INAS notat nr. 16.

Skrede, Kari (1984): "Familieøkonomi og forsørgerlønn". *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 4.

St.meld. nr. 12, 1988-89: Folketrygdens økonomi og pensjonssystem.

Titlestad, Kristin og Rødseth, Asbjørn (1981): "Lønn, stilling og kjønn". *Sosialøkonomen* nr. 8.

8. MAKT

Makt og likestilling

En av forutsetningene for å kunne påvirke samfunnsutviklingen er representasjon der viktige beslutninger fattes om fordeling av økonomiske og andre ressurser i samfunnet. I hvilken grad representasjon er en tilstrekkelig forutsetning for å kunne påvirke utviklingen i samsvar med egne interesser, er ikke alltid opplagt.

De formelle rettighetene er i dag ikke noen hindring for at kvinner kan utøve makt og innflytelse på samfunnsutviklingen på lik linje med menn. Det er flere faktorer som påvirker de reelle muligheter for lik deltaking i maktorganer for kvinner og menn. I positiv retning virker en økt synliggjøring av kvinners liv og interesser, i hvilken grad omsorgsoppgaver skal være et offentlig ansvar, offentlig debatt om likelønn osv. Det har også skjedd en utvikling av positive holdninger til at kvinner deltar i det politiske liv.

Det har lenge vært en politisk målsetting å øke kvinners representasjon i de organer og på de nivåer hvor det utøves makt. Men det har til dels vært stor uenighet om hvilke virkemidler som bør tas i bruk for å få dette til i praksis f.eks. om det skal gjøres bruk av kjønnskvoltering.

Argumentene for økt kvinnerepresentasjon har vært tosidig. For det første at kvinner som gruppe har spesielle interesser i en del

spørsmål som gjelder fordeling av goder i samfunnet, interesser som har krav på å være representert ut fra demokratiske prinsipper. For det andre har det vært lagt vekt på at kvinners erfaringer og kunnskaper representerer en verdifull ressurs som bør komme hele samfunnet til gode.

Lik valgdeltaking, ulik interesse for politikk

Norge var det andre landet i verden som gav kvinner stemmerett ved valg til nasjonalforsamlingen. Kvinner har hatt alminnelig stemmerett siden 1913. Denne stemmeretten utnytter de nå i like stor grad som menn.

Likevel er interessen for politikk ulik blant menn og kvinner. Andelen som sa at de var ganske eller meget interessert i politikk, var 48 prosent blant menn og 29 prosent blant kvinner i 1985.

Det offentliges ansvar for barnehageutbygging og eldreomsorg og spørsmål knyttet til utdanning og lønnet arbeid for kvinner, er i større grad enn tidligere en del av den offentlige politiske debatt. Det samme gjelder den økte offentlige oppmerksomheten om den vold som skjer i hjemmet mot kvinner og barn. Dette vil kanskje etter hvert øke kvinners interesse for politiske spørsmål mer generelt.

Partiene er viktig for politisk rekruttering av kvinner

Flere menn enn kvinner er medlem av et politisk parti: 17 prosent av mennene, 12 prosent av kvinnene (Levekårsundersøkelsen 1987). I 1980 var tallene omtrent de samme.

Et hovedinntrykk er at kvinneandelen har økt på alle nivåer innen de fleste politiske partier i de senere år. Det tidligere liberale folkepartiet, Venstre og SV er de partier som i størst grad har hatt en utvikling i retning av en jevn kjønnsfordeling innen de ulike partiorganene. Innen enkelte andre partier har det ikke skjedd noen endringer. F.eks. har kvinnerepresentasjonen i Arbeiderpartiet bare økt blant landsmøtedeltakere. I partistyret var det en tendens til nedgang i andelen kvinner fra 1982 til 1987. (Norsk Ministerråd 1988: Kvinnor och män i Norden.) Enkelte partier har vedtatt kvoteringsregler for å sikre at det skal være minst 40 prosent av hvert kjønn blant de tillitsvalgte på ulike nivåer i partiet. RV, SV og Venstre var først ute, også Arbeiderpartiet har nå en regel om kjønnskvotering).

Alt i alt har de politiske partier i forhold til andre organisasjoner reagert nokså raskt på kvinnes krav om deltaking. Men det er likevel et stykke igjen før kvinnene gjør seg like mye gjeldende som mennene i alle partier.

Økt deltaking blant kvinner i politiske organer i kommuner og fylkeskommuner

Kvinnerepresentasjonen i kommunestyrene er etter kommune- og fylkestingsvalget i 1987 31,1 prosent. Dette er en økning fra 9,5 prosent i kommunestyrene i 1967.

Av ordførerne i alle av landets kommuner var bare 3,5 prosent kvinner i 1983. I 1987 var det tilsvarende tall 7,1 prosent. Av 448 ordførere var 32 kvinner.

Ved valg av fylkestingsrepresentanter var kvinneandelen 40,5 prosent i 1987. Dette er en sterk økning fra tidligere fylkestingsvalg. I 1983 fikk vi for første gang en kvinnelig fylkesordfører her i landet - det skjedde i Buskerud. Etter valget i 1987 var det også en

kvinnelig fylkesordfører, denne gang i Troms fylke.

Ved kommune- og fylkestingsvalg er det mulig for velgerne å påvirke hvilke av kandidatene som blir valgt fra en liste. Det har vist seg at dette har slått ut begge veier for kvinner når en ser på andelen valgte i forhold til andelen nominerte representanter på partienes lister. Valget i 1971 vakte oppsikt på grunn av det såkalte "kvinnekuppet", dvs. organiserte retteaksjoner til fordel for kvinner. Dette gav en klar kvinneframgang i flere kommuner og kvinneflertall i tre. Ved valget i 1975 gav velgernes rettinger et sterkt negativt utslag for kvinnerepresentasjon, i 1979 mindre negativt og i 1983 igjen en negativ velgerreaksjon. En vesentlig økning i antallet kvinnelige kandidater til kommunevalget i 1983 (35 prosent) har dermed ikke gitt en tilsvarende økning i andelen kvinnelige representanter (23,8 prosent) (Hellevik og Skard 1985).

Det er flere grunner til at lokalpolitikk er spesielt viktig for kvinner. Omsorgsoppgaver som tradisjonelt har vært kvinners hovedansvar, faller i stor grad innenfor det kommunalpolitiske område. Kommunene får etter hvert et større ansvar for fordelingen av ressurser og oppgaver innen eldreomsorgen og omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Fra 1. januar 1988 ble de somatiske sykehjemmene overført fra fylkeskommunene til kommunene, og nedbyggingen av den institusjonsbaserte omsorgen for psykisk utviklingshemmede fører til at ansvaret for denne gruppen skal økes på det lokalpolitiske plan. I tillegg kommer at kommunene etter innføringen av rammefinansierings-systemet har fått et økt ansvar for fordelingen av ressursene på de ulike kommunale sektorer. Tidligere var de statlige overføringene til kommunene i større grad øremerket (St.meld. nr. 56, 1986-87).

Den norske "kvinneregjeringen" ble verdenskjent

Den forrige Arbeiderparti-regjeringen hadde den høyeste kvinneandelen i verden med 8 kvinner og kvinnelig statsminister. Treparti-regjeringen etter valget i 1989 fikk også 8 kvinner av totalt 19 medlemmer.

Den første kvinnelige stortingsrepresentant var Anna Rogstad (vararepresentant (H) 1912-13). Kvinnerepresentasjonen på Stortinget økte fra 6,7 prosent i 1957 til 35,8 prosent i 1989. Det er altså en større representasjon av kvinner på Stortinget enn i kommunestyre og i fylkesting. Det var i 1970-årene og begynnelsen av 1980-årene at mesteparten av økningen i kvinners representasjon fant sted.

Kvinnens sjanser til å bli valgt er avhengig av deres plassering på listene etter nominasjonen i de ulike politiske partier. Undersøkelser viser at kretspartienes villighet til å nominere kvinner på valgbare plasser har sammenheng med antall mandat partiet regner med å få. Partiene vil gjerne være sikret minst to mannlige representanter før de satser på en kvinne (Skard 1980). Det er mulig at dette har endret seg noe på 1980-tallet.

Så snart Stortinget møtes etter et valg blir det bestemt hvilke komiteer representantene skal sitte i. Hver komité har sitt saksområde og en sentral del av arbeidet med sakene foregår her. Kvinneandelen er størst i Forbruker- og administrasjonskomiteen. I tillegg er det en relativt høy andel kvinner i Justis-komiteen og Sosialkomiteen og i Energi- og industrikomiteen. Kvinneandelen er lavest i Landbrukskomiteen og Utenriks- og konstitusjonskomiteen. Dette mønsteret vil til dels henge sammen med sakenes art: Sosial- og familiepolitiske saker og saker som har med forbruk å gjøre ligger nær den tradisjonelle kvinnerollen. Dels kan plasseringen ha å gjøre med sakenes politiske betydning: Justis- og lovsaker er f.eks. vanligvis ikke særlig populære blant politikere, mens finanssaker vil være blant de mest sentrale (Haavio-Mannila m.fl. 1983).

Etter Stortingsvalget i 1989 var det i de 16 komitéene er det 5 kvinnelige ledere og 6 nestledere. Dette er altså en noe mindre andel enn kvinnes andel av stortingsrepresentantene. Disse tallene vil kunne endres i stortingsperioden.

Få kvinnelige ledere i kommunal offentlig administrasjon

Et økende offentlig engasjement har ført til at antall tjenestemenn i offentlig administra-

sjon har vokst sterkt på 1980-tallet. Spesielt har det skjedd en sterk utbygging av administrasjonen på lokalt plan.

Over tid har det offentlige oppgaver endret karakter fra regelanvendelse og kontroll til større innslag av problem- og konfliktløsning, bl.a gjennom planlegging og utredning. Offentlige tjenestemenn har altså betydelig innflytelse på utformingen av den offentlige politikken.

Her som ellers gjelder det generelt at innflytelsen er større jo høyere opp i hierarkiet en kommer. Spesielt går det et skille mellom kontorpersonalet på den ene side og saksbehandlere/sjefer på den annen.

Inngangsbilletten til de høyere stillingene er som regel en kombinasjon av lang utdanning og lang erfaring.

For stillinger i den statlige sentraladministrasjon er kvinneandelen i de høyeste stillingene mellom 10 og 20 prosent (fra byråsjef og oppover). På saksbehandlernivå er det en relativt jevn kjønnsfordeling, noe som for en stor del henger sammen med det økte utdanningsnivået blant kvinner i de senere år. Blant kontorpersonalet er det stor overvekt av kvinner.

Den øverste administrative lederen av en kommune er rådmannen. Bare ca. 2 prosent av rådmennene i norske kommuner er kvinner. Blant offentlig ansatte i kommunene var andelen kvinner blant heltidsansatte ledende administrative funksjonærer 16 prosent (Lønnsstatistikken 1985). I kommunesektoren er under 10 prosent av følgende lederstillinger besatt med kvinner: Administrasjonssjef, teknisk sjef/kommuneingeniør, kommune-revisor, kontorsjef, økonomisjef, helse- og sosialsjef og skolesjef. (Norske Kommuners Sentralforbund 1985). Kvinneandelen er altså lavere enn blant ledere i statlig sentraladministrasjon.

Kvinneandelen i offentlige utvalg, styrer og råd øker jevnt

Utvalg, styrer og råd er en viktig maktfaktor i det politiske systemet. En del av disse offentlige utvalg, styrer og råd driver med utredning og lovformulering eller er styr-

ende, andre kan være mer kontrollerende, rådgivende og koordinerende. I dette råds- og utvalgssystemet sitter det personer fra organiserte interesser, teknisk ekspertise og fra offentlig sentraladministrasjon. Representasjonen av kvinner har tradisjonelt vært lav i slike organer.

På denne bakgrunn har likestillingsloven lovfestet kvinnelig representasjon både i statlige og kommunale styrer, råd og utvalg. Likestillingslovens paragraf 21 lyder: "Når et offentlig organ oppnevner eller velger utvalg, styrer, råd, nemnder mv. skal det tilstrebes en mest mulig lik representasjon av begge kjønn". Minstekravet i likestillingsloven går ut på at begge kjønn skal være representert i alle utvalg.

Dette systemet av råd, styrer og utvalg har stadig vokst i omfang. Denne "kollegiale forvaltning" betraktes av noen som en demokratisk verdi fordi det gir store sentrale organisasjoner anledning til å forsvare sine interesser. Andre mener at det betyr en svekking av interesser som ikke har en sterk organisasjon bak seg eller som ikke er tilstrekkelig "berørt", fordi disse gjerne ikke er representert i "den kollegiale forvaltning".

De siste års arbeid for å øke kvinneinnslaget i utvalg, styrer og råd har ført til økt kvinne-representasjon i disse organene. Antallet kvinner i statlige utvalg, styrer og råd ble mer enn fordoblet i løpet av 1970-årene. Av de som ble nyoppnevnt i 1988 var 43 prosent kvinner. Innslaget av kvinner varierer sterkt etter hvilke departement som står for oppnevningen, hvilken hovedfunksjon og hvilket geografisk virkeområde utvalget har. Det er de typiske næringsdepartementer som har den laveste andelen kvinner. Det er også relativt få kvinner i utrednings- og lovforberedende organer, mens kvinneandelen er større i kontroll- og klageorganer.

Kvinner er sterkere representert blant vara-medlemmer enn blant medlemmer og det er en større prosent kvinner blant nestledere enn blant utvalgsledere. Som eksempel kan vi nevne at kvinneandelen blant utvalgsledere var 18 prosent og blant nestledere 44 prosent i 1988 (St.meld.7 1988-89).

Gjennomsnittlig kvinneandel i kommunale offentlige utvalg var 31,6 prosent for perio-

den 1984-1987. Mellom 35 og 40 prosent av alle kommunale utvalg har en kjønnssammensetning som er i strid med likestillingslovens minstekrav. Også i kommunale utvalg er kvinnene merkbart underrepresentert i utvalg med ansvar for teknisk sektor og kommunal næringsvirksomhet. Kvinnerepresentasjonen er på 50 prosent i en eneste type utvalg, nemlig de som hører inn under helsevern og sosial omsorg (Troisdahl 1985).

Menn og kvinner i organisasjonslivet

Kvinner og menn har ulik "organisasjonsprofil", dvs. at de er medlemmer av ulike typer organisasjoner og at kvinner deltar mindre i de styrende organer innenfor organisasjonene.

Blant sysselsatte er en større andel menn enn kvinner medlemmer av fagforeninger/yrkesorganisasjoner. Organisasjonene i arbeids- og næringslivet er de mest sentrale samarbeidspartnere i offentlige utvalg, styrer og råd. Blant de organisasjoner som oftest er representert i offentlige utvalg, styrer og råd, har bare arbeidstakerorganisasjoner et nevneverdig antall kvinner.

Antallet kvinnelige medlemmer i arbeidstakerorganisasjoner er økende, på grunn av økningen i kvinners yrkesaktivitet og økende organisasjonsgrad blant deltidsarbeidende kvinner (Ellingsæter 1987).

For de tre sentrale "paraplyorganisasjonene" som organiserer arbeidstakere, dvs. LO, AF og YS, avtar kvinnerepresentasjonen jo høyere i organisasjonshierarkiet en kommer. Blant medlemmene er det jevnt over en større andel kvinner enn det er blant kongressrepresentanter og sentralstyre/sekretariatsmedlemmer.

Kvinnelige ledere i næringslivet

Lederne i store bedrifter har større makt enn lederne i små bedrifter. Det ville derfor være av størst interesse å se på ledelse i større bedrifter. Dette er imidlertid opplysninger som er vanskelig tilgjengelig, og vi må nøye oss med å se på ledere av bedrifter uansett størrelse.

Næringslivets Hovedorganisasjons (NHOs) lønnsstatistikk viser at kvinner er fullstendig fraværende i en stor del av det sentrale ledersjikt i bedriftene. Det er f.eks. få eller ingen kvinner som er tekniske direktører, overingeniører, arbeidsledere i sjefsstilling eller assisterende direktører i NHOs medlemsbedrifter. Blant kontorfunksjonærer i ledende stillinger på avdelingsnivå (f.eks. personalsjefer, økonomisjefer mv.) var kvinneandelen 6,8 prosent i 1989.

Kvinneandelen i stillingene med lederansvar (uansett nivå) er større innen servicearbeid (både offentlig og privat) enn for noe annet yrkesområde, ca. 50 prosent av lederne er kvinner. Innen gruve-, sprengnings-, industri og bygge- og anleggsarbeid er andelen kvinnelige ledere bare 5,6 prosent (Arbeidskraftundersøkelsene). På de andre yrkesrådene varierer kvinneandelen blant alle ledere mellom 10 og 20 prosent.

Kvinner i massemediene

Massemedienes makt ligger både i de muligheter de har til å påvirke sentrale samfunnsmessige beslutninger og evnen til å påvirke befolkningens holdninger og adferd.

En viktig del av massemedienes makt ligger i den såkalte "dagsordensfunksjonen", dvs. at de er med på å bestemme hvilke politiske saker som blir ansett som viktige og hva folk ellers skal mene noe om.

Kvinneandelen blant journalister har vært økende fra 1976 og fram til i dag. I 1976 var kvinneandelen i dagspressen bare 10 prosent (Høyer og Lorentsen 1976) mens den i dag er mer enn det dobbelte. I 1987 var andelen kvinnelige journalister ifølge Norsk journalistlags medlemsregister på 26,8 prosent. Utenfor Oslo var kvinneandelen 21,6 prosent og i Oslo 34,6. En av grunnene til at det er en større andel kvinnelige journalister i Oslo er at en stor del av ukepressen har sitt tilholdssted her. Kvinneandelen er mye høyere i ukepressen enn i dagspressen og NRK.

På bakgrunn av den svake kvinnerepresentasjonen vedtok Norsk journalistlag bruk av radikal kjønnskvotering ved rekruttering til ledende stillinger som en del av handlingsprogrammet på sitt landsmøte i 1983.

Det er svært få kvinnelige redaktører, bare 10 av totalt ca. 300.

LITTERATUR

Ellingsæter, Anne Lise (1987): Ulikhet i arbeidstidmønstre. Vedlegg nr. 2 i NOU 1987:9b

Hellevik, Ottar, og Skard, Toril (1985): *Norske kommunestyre - plass for kvinner?* I serien *kvinnens levekår og livsløp*, Universitetsforlaget.

Høyer, Sverre og Lorentzen, Pål (1976): *Norske journalister. Et gruppeportrett.* Inst. for presseforskning, stensil nr. 40.

Haavio, Mannila m.fl. (1983): *Det uferdige demokratiet.* Nordisk Ministerråd.

Skard, Toril (1980): *Utvalgt til Stortinget.* Gyldendal.

St.meld. nr. 7 (1988-89). Statlige styre, råd og utvalg.

Statistisk Sentralbyrå: Arbeidskraftundersøkelsene.

Statistisk Sentralbyrå: Fylkestingsvalget 1987.

Statistisk Sentralbyrå: Levekårsundersøkelsen 1987.

Statistisk Sentralbyrå: Stortingsvalget 1985.

Trosdahl, Svein H: *Kommunale og fylkeskommunale utvalg oppnevnt i 1984 for perioden 1984-87.* RAPP nr. 19, Statistisk sentralbyrå.

Utkommet i serien Rapporter fra Statistisk sentralbyrå etter 1. januar 1990 (RAPP)

*Issued in the series Reports from the Central Bureau of Statistics
since 1 January 1990 (REP)*

ISSN 0332-8422

Nr. 89/5 Statistisk sentralbyrå Hovedtrekk i arbeidsprogrammet for 1989. 1989-53s. (RAPP; 89/5) 60 kr ISBN 82-537-2720-8	Nr. 90/3 Nasjonale og regionale virkninger av ulike utviklingslinjer i norsk jordbruk/Ådne Cappelen, Stein Inge Hove og Tor Skoglund. 1990-88s. (RAPP; 90/3) 45 kr ISBN 82-537-2890-5
- 89/6 Utbyggingsregnskap Dokumentasjon av metode og resultater fra prøveregnskap 1986 og 1987/Øystein Engebretsen. 1989-58s. (RAPP; 89/6) 70 kr ISBN 82-537-2724-0	- 90/4 Arbeidstilbudet i MODAG En analyse av utviklingen i yrkesdeltakingen for ulike sosiodemografiske grupper/ Kjersti-Gro Lindquist, Liv Sannes og Nils Martin Stølen. 1990-178s. (RAPP; 90/4) 85 kr ISBN 82-537-2911-1
- 89/21 Kommunehelsetjenesten Årstatistikk for 1988. 1990-83s. (RAPP; 89/21) 70 kr ISBN 82-537-2870-0	- 90/5 Utsyn over helsetjenesten Endringer i ressursbruk og aktivitet/Anders Barstad og Arne S. Andersen. 1990-133S. (RAPP; 90/5) 75 kr ISBN 82-537-2914-6
- 89/22 Energisubstitusjon i treforedlingssektoren/Torstein Bye og Tor Arnt Johansen. 1990-40s. (RAPP; 89/22) 60 kr ISBN 82-537-2873-5	- 90/6 Who has a Third Child in Contemporary Norway? A Register-Based Examination of Socio-demographic Determinants/Øystein Kravdal. 1990-100s. (RAPP; 90/6) 75 kr ISBN 82-537-2919-7
- 89/23 Struktur og egenskaper ved en MSG-modell med Armingtonrelasjoner/Erling Holmøy og Tor Jakob Klette. 1990-99s. (RAPP; 89/23) 70 kr ISBN 82-537-2872-7	- 90/7 Helsetilstanden i Norge Status og utviklingstrekk. 1990-95s. (RAPP; 90/7) 70 kr ISBN 82-537-2924-3
- 90/1 Naturressurser og miljø 1989 Energi, fisk, skog, jordbruk, luft, ressursregnskap og analyser. 1990-136s. (RAPP; 90/1) 75 kr ISBN 82-537-2918-9	- 90/8 International Migration to Norway, 1988 Report for the Continuous Reporting System of Migration of OECD (SOPEMI) <i>Internasjonal flytting til Norge En rapport til OECDs Continuous Reporting System of Migration (SOPEMI)</i>/Lars Østby. 1990-66s. (RAPP; 90/8) 70 kr ISBN 82-537-2928-6
- 90/1A Natural Resources and the Environment 1989 Energy, Fish, Forests, Agriculture, Air Resource Accounts and Analyses. 1990-144s. (RAPP; 90/1A) 75 kr ISBN 82-537-2931-6	
- 90/2 Region-2 En modell for regionaløkonomisk analyse/Knut Sørensen og Jøran Toresen. 1990-76s. (RAPP; 90/2) 70 kr ISBN 82-537-2880-8	

- Nr. 90/9 Informasjon om nasjonalregnskapet Dokumentasjonsnotater, publikasjoner og andre viktige referanser/Erling Joar Fløttum. 1990-41s. (RAPP; 90/9) 60 kr ISBN 82-537-2932-4
- 90/10 Flytting og arbeidsmarked i fylkene 1972-1986/Lasse Sigbjørn Stambøl. 1990-111s. (RAPP; 90/10) 75 kr ISBN 82-537-2935-9
- 90/11 Totalregnskap for fiske- og fangstnæringen 1984-1987. 1990-38s. (RAPP; 90/11) 60 kr ISBN 82-537-2944-8
- 90/12 Produktivitetsutviklingen i meieri-sektoren/Ann-Lisbet Brathaug og Anders Harildstad. 1990-75s. (RAPP; 90/12) 70 kr ISBN 82-537-2969-3
- 90/13 Skatter og overføringer til private Historisk oversikt over satser mv. Årene 1975-1990. 1990-67s. (RAPP; 90/13) 50 kr ISBN 82-537-2970-7
- 90/14 Husholdningens konsum av ikke-varige konsumgoder. 1990-102s. (RAPP; 90/14) 75 kr ISBN 82-537-2979-0
- 90/15 Regionale arbeidsmarkeds- og befolkningsframskrivninger/Tor Skoglund, Lasse S. Stambøl og Knut Ø. Sørensen. 1990-72s. (RAPP; 90/15) 70 kr ISBN 82-537-2981-2
- Nr. 90/16 Etterspørselen etter varige konsumgoder/Knut A. Magnussen. 1990-78s. (RAPP 90/16) 70 kr ISBN 82-537-2983-9
- 90/17 Aktuelle skattetall 1990 *Current Tax Data*. 1990-46s. (RAPP; 90/17) 60 kr ISBN 82-537-2985-5
- 90/18 Kommunehelsetjenesten Årsstatistikk for 1989. 1990-81s. (RAPP; 90/18) 70 kr ISBN 82-537-2990-1
- 90/19 SIMJAR 2 Simuleringsmodell for nitrogenavrenning i jordbruket Dokumentasjon/Henning Høie, Bård Lian og Jon Åge Vestøl. 1990-105s. (RAPP; 90/19) 75 kr ISBN 82-537-2992-8
- 90/20 Importmodellen i MODAG og KVARTS/Ingvild Svendsen. 1990-54s. (RAPP; 90/20) 70 kr ISBN 82-537-2997-9
- 90/22 Institusjoner for eldre 1989. Vedlegg om institusjoner for barn og ungdom og institusjoner for rusmiddelbrukere/Espen Søybye. 1990-92 s. (RAPP;90/22) 70 kr ISBN 82-537-3004-7

Pris kr 70,00

Publikasjonen utgis i kommisjon hos H. Aschehoug & Co. og
Universitetsforlaget, Oslo, og er til salgs hos alle bokhandlere.

ISBN 82-537-2999-5
ISSN 0332-8422